

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI

TOIMETISED

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

784

EESTI TALURAHVAS XVII—XIX SAJANDIL

UURIMUSI LÄÄNEMEREMAAD E AJALOOST V

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 784 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

EESTI TALURAHVAS XVII—XIX SAJANDIL

UURIMUSI LÄNEMEREMAADE AJALOOST V

TARTU 1987

Toimetuskolleegium; H. Ligi, H. Piirimäe, M. Tänavä
Редакционная коллегия: Х. Лиги, Х. Пийримяз, М. Тянава
Vastutav toimetaja O. Klaassen
Ответственный редактор О. Клаассен
Ümbrispaberi kujundanud Kaljo Põllu

LÕUNA-EESTI DEMOGRAAFILISEST ARENGUST AASTAIL 1711—1780

H. Ligi

Mõni aasta tagasi ilmunud pikemas kirjutises tegi autor esmakordselt katset üksikasjalikumalt vaadelda Lõuna-Eesti, täpsemalt Liivimaa kubermangu Eesti osa demograafilist arengut 1710.—1711. a. katku ja pärisorjuse kaotamise vahelisel perioodil.¹ Artikli piiratud mahu tõttu tuli piirduda adramaarevisjonide ja hingeloendite vastavate andmete esitamise, kommenteerimise ja analüüsimisega. Eestimaa demograafilisele arengule pühendatud tööd aga näitavad, et rahvaarvu dünaamika jälgimisel tuleb paratamatult abi otsida teistest allikatest, esmajoones kõnesoleval ajavahemikul abiellumiste, sünni- ja surmajuhtumite üle jooksvat arvestust pidanud kirikuasutuste materjalidest.² Täiel määral on nendele tuginenud oma pärast käesoleva kirjutise valmimist ilmunud väitekirjas H. Palli.³

Et käesolev töö on autori eespool viidatud artiklite järjeks ja täienduseks, pole vajadust pikemalt peatuda probleemi historiograafia, allikate⁴ ega meetoodika juures. Piirdugem praegu meetrikaraamatute lühikese iseloomustusega.

Meetrikaraamatutes, millest varasemad pärinevad XVII sajandist, registreeriti eelkõige abiellumised, sünni- ja surmajuhtu-

---

¹ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816. — Uurimusi Läänemeremaade ajaloost. II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 33—101.

² Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Tallinn, 1973; Ligi H. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil (adramaarevisjonide andmeil). — Rmt.: Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971, lk. 223—256; Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal kubermangus XVIII sajandil. — Uurimusi Läänemeremaade ajaloost, I. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, vihik 316, lk. 231—310.

³ Палли Х. Естественное движение сельского населения Эстонии (1650—1799). Таллин 1980, 1—111.

⁴ Meetrikaraamatud kinnitavad autori poolt Liivimaa (*excl.* Saaremaa) adramaarevisjonide andmete usaldusväärsuse kohta juba varem avaldatud kahtlusi. Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis, lk. 36—39.

Tabel 1

Lüüvima maakihelkondade 1711.—1819. a. meetrikaraamatute säilimine

Kihelkond	ENSV RAKA fondi nr.	Laulatused aastail	Ristimised aastail	Matused aastail
1	2	3	4	5
Tartumaa				
Torma	1265	1721—43, 1747—1819	1721—43, 1747—1819	1721—32, 1747—1819
Lohusuu	1265	1722—41, 1744, 1747—1819	1722—40, 1747—1819	1722—40, 1744—45, 1747—1819
Laiuse	2434	1739—1819	1739—1819	1739—1819
Kodavere*	1256	1723—51, 1753—66, 1769—84, 1786—1819	1722—51, 1756—67, 1769—1819	1722—51, 1753—67, 1769—1819
Alatskivi*	1256	1753—66, 1769—84, 1786—1819	1756—66, 1769—84, 1787—1819	1753—65, 1777—84, 1787—1819
Palamuse	1261	1739—56, 1769—1819	1739—56, 1758—66, 1769—1819	1739—56, 1769—1819
Maarja-Mag- daleena	1258	1727—52, 1761—65, 1774—1819	1727—52, 1761—65, 1769—1819	1727—52, 1761—65, 1769—1819
Aksi	1266	1725—1819	1725—1819	1725—1819
Kursi	1257	1754—1819	1751—1819	1754—1819
Puhja	1262	1751—82, 1788—1819	1714—19, 1729—49, 1751—84, 1785—1819	1751—84, 1786—1819
Raunu	1263	1711—1819	1711—1819	1716—1819
Rõngu	1264	1711, 1713—1819	1712—1819	1715—1819
Sangaste	1298	1715—16, 1723—50, 1777—1819	1715—16, 1718—50, 1777—1819	1715—16, 1718—50, 1777—1819
Laatre	1298	1730—50, 1777—1819	1730—50, 1777—1819	1730—50, 1777—1819
Otepää	1260	1716—1819	1716—1819	1716—1819
Nõo	1259	1804—19	1804—19	1804—19
Tartu- Maarja	3148	1775—1819	1776—1819	1775—1819
Kambja	1255	1719—1819	1719—1819	1719—37, 1739—1819
Võnnu	3172	1712—1819	1713—1819	1712—61, 1766—1819
Võrumaa				
Põlva	3147	1732—71, 1773—75, 1782—1819	1732—80, 1782—1819	1732—53, 1755—77, 1778—79, 1782—1819
Räpina	1269	1728—1819	1728—1819	1728—1819
Vastseliina	1271	1718—22, 1727—73, 1781—1819	1718—23, 1727—1819	1727—52, 1755—1819
Rõuge	1268	1714—1819	1715—1819	1714—1819
Hargla	1295	1717—1819	1720—1819	1724—1819
Kanepi	1267	1750—1819	1750—1819	1750—1819

* Kuni 1751. aastani oli Alatskivil ja Kodaverel ühine meetrikaraamat

Tabel 1 (järg)

1	2	3	4	5
Urvaste	1270	1716, 1719—1819	1717—1819	1717—1819
Karula	1297	1718—1819	1716—17, 1719—57, 1759—1819	1719—57, 1759—1819
Viljandimaa				
Põltsamaa	1168	1734—1819	1734—1819	1734—1819
Pilistvere	3144	1728—34, 1739—49, 1760—74, 1784—1800, 1810—19	1728—34, 1739—1819	1728—34, 1739—1819
Kolga-Jaani	1285	1731—1819	1731—1819	1731—1819
Suure-Jaani	1287	1712—13, 1716—1819	1712—13, 1716—1819	1712—13, 1716—1819
Viljandi**	3149	1750—1819	1750—1819	1750—1819
Kõpu**	3149	1793—1816	1793—1816	1793—1816
Paistu	1286	1711—66, 1769—1819	1711—1819	1711—58, 1769—1819
Tarvastu	1288	1711—20, 1723—48, 1751—1819	1711—20, 1723—46, 1750—1819	1711—20, 1732—45, 1750—56, 1758—1819
Helme	1296	1729—1819	1729—1819	1729—30, 1732—1819
Pärnumaa				
Halliste	1275	1724—59, 1764—1819	1724—1819	1724—1819
Karksi	1276	1740—1819	1740—1819	1740—1819
Vändra	1284	1728—1819	1713—1819	1737—1807, 1809—1819
Pärnu- Jaagupi	1280	1730—59, 1762—1819	1714—59, 1762—1819	1714—22, 1731—54, 1756, 1762—1819
Saarde	1281	1789—1819	1789—1819	1789—1819
Tori	1282	1773—98, 1800—19	1774—1819	1773—74, 1778—1819
Pärnu-Eli- sabeti	1279	1711—66, 1770—1819	1711—1819	1711—1819
Tõstamaa	1283	1760—1819	1762—1819	1761—1819
Kihnu	1283	1747—76, 1786—1819	1747—76, 1786—1819	1747—76, 1786—1805, 1807—1819
Mihkli	1278	1716—1819	1711—45, 1753—1819	1715—18, 1720—41, 1758—1819
Audru	1274	1711—39, 1760—1819	1711—47, 1760—1819	1711—47, 1760—1819
Saaremaa				
Muhu	1292	1761—1819	1762—1819	1762—1819
Põide	1293	1727—52, 1757—1819	1737—38, 1740—1819	1727—30, 1733—1819
Jaani	1294	1803—19	1804—19	1804—19
Karja	3133	1741—63	1741—60	1740—56

** Kõpul ja Viljandil oli 1779. aastani ühine meetrikaraamat.

Tabel 1 (järg)

1	2	3	4	5
Valjala	3138	1753—60, 1764—72, 1778—79, 1781, 1790—91, 1793—1819	1755—87, 1793—1819	1753—1819
Püha	3136	1715—1819		
Kaarma	3132	1714—45, 1747—1808	1712—13, 1715—1809	1717—48, 1750—75, 1777—1809
Kärla	1291	1711—43, 1746—1819	1711—43, 1746—1819	1711—43, 1746—1819
Mustjala	3135	1795—1819	1795—1819	1795—1819
Kihelkonna	3134	1711—59, 1768—1819	1711—1819	1712—16, 1746—1819
Anseküla	3130	1718—1819	1718—41, 1743—1819	1718—1819
Jämaja	3131	1741—1803	1741—1803	1741—98, 1801—03
Ruhnu	3137	1767—1819	1767—1819	1767—1819

mid. Enamik pastoreid on jätnud registreerimata surnult sündinud ning ka enne ristimist surnud lapsed. Välja jäid veel kiriklikult vormistamata abielud. Sünni- ja abielumeetrikate usaldusväärsust see siiski olulisel määral ei kahjusta. Surmameetrikatega on asi halvem: neis on kirja pandud tavaliselt vaid koguduse kalmistule maetud surnud. Hõreda asustuse ja viletsate teedega kihelkondades oli matmine kalmetesse, eriti vaadeldava perioodi algul, laialt levinud tava.⁵ Päris täpne olles tuleks siiski öelda, et meetrikaraamatutes sisalduvad andmed laulatuste, ristimiste ja kiriklike matuste kohta. Et meetrikaraamatud on säilinud kahjuks väga ebatäielikult, on terve Lõuna-Eesti demograafilise arengu jälgimine nende põhjal raske. Põhja-Eesti uurimisel kasutas autor andmetes esinevate lünkade täitmiseks interpoleerimist.⁶ Sedasama moodust kasutatakse ka antud töös. Olgu aga rõhutatud, et interpoleerimise teel saadud arve ei tohi käsitleda täpsetena üheliste või kümnelisteni välja. Tegu on siiski kõige tõenäolisema arvuga, punkthinnanguga.

Kui jätta arvestamata ikaldustest tingitud kõrvalekaldumised, oli sündimus vaadeldaval perioodil suhteliselt stabiilne. Hoopis enam kõikus suurem: õige sageli ületas matuste arv kihelkonnas mõnel aastal 2—3 ja enamgi korda naaberaastate oma. Sõltus see eeskätt nakkushaigustest, eriti rõugete levikust. Meie teema

⁵ Mikhli pastor kurdab 1690. a., et kihelkonnas on kasutusel 13 külakalmet (ENSV RAKA, f. 1278, nim. 1, s. 210). Vt. ka Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 297—298.

⁶ Ligi H. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal; Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal.

Tabel 2

Laulatuste, ristimiste ja matuste arv Lõuna-Eestis a. 1711—1780
kirikustatistika andmeid

Aasta	Laulatused		Ristimised		Matused		Loomulik iive		Tõenäoline loomulik iive kogu maakonnas
	Kihelkondades, kust andmed säilinud								
	elas maakonna pärastalupeoga- dest (% üldarvust)	laulatati paare	elas maakonna pärastalupeoga- dest (% üldarvust)	ristiti	elas maakonna pärastalupeoga- dest (% üldarvust)	maeti	elas maakonna pärastalupeoga- dest (% üldarvust)	matuste ja risti- miste vahe	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Tartumaa

1711	14,0	166			7,6	89			
1712	12,7	25	13,0	162	7,6	23			
1713	20,6	89	20,6	301	7,6	47	7,6	77	
1714	20,6	114	25,5	505	7,6	60	7,6	121	
1715	33,9	128	38,8	666	28,8	194	28,8	239	830
1716	41,3	109	46,2	892	36,2	347	36,2	347	959
1717	28,0	79	32,9	636	28,0	211	28,0	317	1132
1718	41,3	134	46,2	782	41,3	220	41,3	450	1090
1719	49,8	145	49,8	907	49,8	270	49,8	637	1279
1720	49,8	187	49,8	837	49,8	292	49,8	545	1094
1721	52,4	198	52,4	961	47,3	425	47,3	481	1017
1722	53,5	192	57,3	1106	57,3	620	57,3	486	848
1723	57,3	213	57,3	1009	53,5	381	53,5	554	1035
1724	57,3	190	57,3	956	57,3	536	57,3	420	733
1725	60,8	158	61,7	1070	61,7	472	61,7	598	969
1726	61,6	250	61,6	1064	61,6	515	61,6	549	891
1727	66,9	271	66,9	1196	61,4	521	61,4	629	1024
1728	66,9	279	66,9	1191	61,5	647	61,5	476	774
1729	66,9	302	71,3	1287	66,9	745	66,9	487	728
1730	69,6	353	73,9	1492	69,6	757	69,6	655	941
1731	69,6	250	73,8	1407	69,6	802	69,6	456	655
1732	69,4	265	73,6	1525	69,4	599	69,4	839	1209
1733	69,1	389	73,3	1357	66,6	543	66,6	657	986
1734	68,9	397	73,0	1522	66,3	633	66,3	730	1101
1735	68,7	409	72,7	1567	66,1	774	66,1	602	911
1736	68,5	492	72,5	1603	65,8	924	65,8	499	758
1737	68,2	485	72,2	1762	65,6	1353	65,6	228	348
1738	68,0	456	72,0	1912	56,8	819	56,8	624	1099
1739	79,8	430	83,7	2133	77,1	1282	77,1	655	850
1740	79,9	389	83,8	2217	77,2	1405	77,2	587	760
1741	80,0	295	82,9	2139	76,3	1047	76,3	898	1177
1742	79,1	388	83,0	1938	76,4	1122	76,4	611	800
1743	79,3	517	83,0	2153	76,5	1002	76,5	933	1219
1744	77,4	542	80,3	2289	77,4	1736	76,5	452	591
1745	76,5	504	80,2	2251	77,4	1654	76,5	503	657
1746	76,5	421	80,2	2603	76,5	1054	76,5	1443	1886
1747	80,2	454	83,9	2404	80,2	1561	80,2	716	893
1748	80,2	500	83,9	2627	80,2	1287	80,2	1239	1545

Tabel 2 (järg 1)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1749	80,2	514	80,2	2520	80,2	1214	80,2	1306	1628
1750	80,1	549	80,1	2484	80,1	1842	80,1	642	801
1751	73,1	389	71,7	2400	73,1	1698	69,4	685	987
1752	68,2	387	70,6	2242	68,2	1465	68,2	713	1045
1753	67,5	440	65,1	2042	67,5	1207	62,8	865	1377
1754	69,8	487	65,0	2165	69,8	1545	65,0	752	1157
1755	69,7	434	65,0	2168	69,7	1750	65,0	516	794
1756	69,7	407	69,7	2097	69,7	2335	69,7	-238	-341
1757	64,9	345	64,9	1978	64,9	2392	64,9	-414	-638
1758	64,9	516	70,0	1926	65,0	1711	65,0	98	150
1759	64,9	487	69,7	1967	65,0	998	64,9	872	1344
1760	65,0	482	69,8	2267	65,0	1217	65,0	921	1314
1761	70,1	468	74,6	2307	70,1	2177	70,1	13	20
1762	70,1	464	74,6	2377	70,1	1135	70,1	766	1092
1763	70,2	459	74,6	2136	59,9	1796	59,9	-52	-87
1764	70,2	536	74,6	2498	59,7	1302	59,7	692	1159
1765	70,3	507	74,7	2312	59,9	1203	59,9	684	1142
1766	65,1	482	69,5	2273	56,0	1058	56,0	899	1605
1767	60,6	478	60,6	1995	60,6	1317	60,6	678	1119
1768	60,6	409	60,6	2212	60,6	1372	60,6	840	1386
1769	69,4	474	74,7	2540	70,1	1857	70,1	683	974
1770	69,4	515	74,7	2593	70,2	1449	70,2	912	1299
1771	69,4	516	74,7	2417	70,2	1715	70,2	472	672
1772	69,4	446	74,7	2326	70,2	2155	70,2	-31	-44
1773	69,4	618	74,7	2498	70,2	2162	70,2	116	165
1774	74,8	742	74,8	2685	70,2	1945	70,2	507	722
1775	74,8	629	74,8	2758	70,3	1610	70,3	909	1293
1776	83,0	682	83,0	2961	83,0	1634	83,0	1074	1294
1777	93,9	789	93,9	3494	93,9	2620	93,9	874	931
1778	93,9	780	93,9	3545	93,9	2416	93,9	1129	1202
1779	93,9	755	93,9	3716	93,9	2305	93,9	1410	1502

Võrumaa

1714	16,7	53							
1715	16,7	64	16,7	253	16,7	53	16,7	200	
1716	16,7	58	29,2	304	16,7	72	16,7	185	
1717	16,7	44	52,4	453	39,9	161	39,9	202	506
1718	42,9	86	45,1	522	39,9	131	39,9	275	689
1719	66,1	167	57,6	637	52,4	255	52,4	158	301
1720	66,1	180	66,1	703	52,4	233	52,4	270	515
1721	67,5	177	67,5	836	53,7	363	53,7	247	460
1722	67,5	161	67,5	814	53,7	203	53,7	406	756
1723	62,2	166	67,5	833	53,7	204	53,7	428	797
1724	61,5	138	61,5	712	61,5	351	61,5	236	384
1725	60,7	156	60,7	753	60,7	431	60,7	322	530
1726	59,9	186	59,9	781	59,9	380	59,9	401	670
1727	67,0	220	67,0	950	67,0	396	67,0	554	827
1728	74,6	284	74,6	1065	74,6	534	74,6	551	739
1729	74,8	286	74,8	1142	74,8	493	74,8	649	868
1730	75,0	317	75,0	1177	75,0	614	75,0	563	751
1731	75,3	183	75,3	1212	75,3	778	73,3	434	592
1732	90,0	291	90,0	1260	90,0	674	89,7	586	653
1733	90,2	392	90,2	1149	90,2	719	90,2	430	477
1734	90,4	399	90,4	1423	90,4	802	90,4	621	687

Tabel 2 (järg 2)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1735	90,7	435	90,7	1413	90,7	700	90,7	713	786
1736	90,9	486	90,9	1483	90,9	701	90,9	782	860
1737	91,1	454	91,1	1526	91,1	1089	91,1	457	502
1738	70,9	260	91,4	1749	91,4	780	91,4	969	1060
1739	70,9	300	91,2	1639	70,9	1036	70,9	334	470
1740	71,0	219	91,0	1716	71,0	995	71,0	442	622
1741	71,1	179	90,9	1478	71,1	622	71,1	656	923
1742	71,1	246	90,7	1112	71,1	657	71,1	455	640
1743	71,2	307	90,5	1587	90,5	788	90,5	799	883
1744	90,4	439	90,4	1692	90,4	902	90,4	790	876
1745	90,3	386	90,3	1797	90,3	1090	90,3	707	783
1746	90,1	373	90,1	2055	90,1	911	90,1	1144	1270
1747	90,0	384	90,0	1748	90,0	851	90,0	897	997
1748	89,9	362	89,9	1959	89,9	856	89,9	1103	1225
1749	89,8	396	89,8	1954	89,8	1038	89,8	916	1020
1750	100	540	100	2260	100	1377	100	883	883
1751	100	319	100	2390	100	1593	100	797	797
1752	100	467	100	2227	100	1104	100	1123	1123
1753	100	511	100	2201	89,5	1324	89,5	642	719
1754	100	523	100	2365	77,4	1424	77,4	417	539
1755	100	505	100	2245	89,6	1401	89,4	655	732
1756	100	497	100	2068	100	2413	100	345	345
1757	100	405	100	2332	100	1601	100	731	731
1758	100	470	91,2	1719	91,2	1346	91,2	373	409
1759	91,2	438	100	1954	100	944	100	1010	1010
1760	100	539	100	2338	100	1397	100	941	941
1761	100	494	100	2267	100	2027	100	240	240
1762	100	447	100	2455	100	1285	100	1170	1170
1763	100	555	100	2135	100	1708	100	427	427
1764	100	560	100	2504	100	1749	100	755	755
1765	100	579	100	2564	100	1626	100	938	938
1766	100	451	100	2099	100	1955	100	144	144
1767	100	605	100	2693	100	1758	100	935	935
1768	100	517	100	2687	100	1372	100	1315	1315
1769	100	497	100	2261	100	1487	100	774	774
1770	100	514	100	2651	100	1649	100	1002	1002
1771	100	527	100	2281	100	2157	100	124	124
1772	87,0	371	100	2243	100	2396	100	153	153
1773	100	609	100	2401	100	2371	100	30	30
1774	87,0	569	100	2593	100	2004	100	589	589
1775	87,0	448	100	2799	100	1633	100	1166	1166
1776	74,8	423	100	2419	100	1822	100	797	797
1777	74,7	405	100	2607	86,9	1780	86,9	430	495
1778	74,6	412	100	2542	100	1882	100	660	660
1779	74,5	357	100	2811	100	1706	100	1105	1105

Viljandimaa

1711	21,1	205	21,1	226	10,5	7	10,5	124	
1712	32,3	91	32,3	362	32,3	65	32,3	297	919
1713	32,3	86	32,3	368	32,3	66	32,3	302	935
1714	21,1	52	21,1	261	21,1	92	21,1	169	801
1715	21,1	44	21,1	247	21,1	79	21,1	168	796
1716	32,3	72	32,3	368	32,3	163	32,3	205	635

Tabel 2 (järg 3)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1717	32,3	47	32,3	309	32,3	131	32,3	178	551
1718	32,3	44	32,3	351	32,3	85	32,3	266	824
1719	32,3	45	32,3	329	32,3	97	32,3	232	718
1720	32,3	52	32,3	347	32,3	169	32,3	178	551
1721	21,7	31	21,7	234	21,7	61	21,7	173	797
1722	21,7	47	21,7	237	21,7	69	21,7	168	774
1723	32,3	56	32,3	367	32,3	119	32,3	248	768
1724	32,3	66	32,3	362	32,3	155	32,3	207	641
1725	32,3	68	32,3	347	32,3	100	32,3	247	765
1726	32,3	79	32,3	391	32,3	97	32,3	294	910
1727	32,3	49	32,3	290	32,3	143	32,3	159	492
1728	42,7	89	42,7	474	42,7	308	42,7	166	389
1729	58,4	165	58,4	725	58,4	444	58,4	281	481
1730	58,4	154	58,4	675	58,4	215	58,4	460	788
1731	64,6	180	64,6	737	48,9	290	48,9	277	566
1732	64,8	117	64,8	771	64,8	289	64,8	482	744
1733	65,0	141	65,0	680	65,0	305	65,0	375	577
1734	85,2	295	85,2	941	85,2	397	85,2	544	638
1735	75,2	230	75,2	881	75,2	458	75,2	423	562
1736	75,3	241	75,3	848	75,3	502	75,3	346	459
1737	75,5	265	75,5	963	75,5	559	75,5	404	535
1738	75,6	268	75,6	960	75,6	532	75,6	428	566
1739	85,3	283	85,3	1274	85,3	661	85,3	613	719
1740	85,2	276	85,2	1286	85,2	1106	85,2	180	211
1741	85,2	218	85,2	1274	85,2	665	85,2	509	597
1742	85,1	251	85,1	1028	85,1	531	85,1	497	584
1743	85,1	350	85,1	1139	85,1	544	85,1	595	699
1744	85,0	342	85,0	1427	85,0	766	85,0	661	777
1745	85,0	342	85,0	1371	85,0	1062	85,0	309	364
1746	85,0	239	85,0	1284	85,0	848	85,0	436	513
1747	73,3	236	73,3	1243	73,3	613	73,3	525	716
1748	85,0	317	85,0	1439	85,0	637	85,0	802	944
1749	73,4	266	73,4	1434	73,4	589	73,4	845	151
1750	78,2	304	100	1778	93,3	901	93,3	784	840
1751	89,8	261	100	1836	100	1156	100	680	680
1752	89,8	242	100	1740	100	895	100	845	845
1753	89,8	265	100	1538	100	805	100	733	733
1754	89,8	303	88,5	1508	100	814	88,5	799	903
1755	89,8	279	100	1643	100	1282	100	361	361
1756	89,8	267	100	1695	100	1848	100	163	163
1757	89,7	301	100	1723	88,5	1890	88,5	400	452
1758	89,7	390	100	1634	88,5	1173	88,5	274	310
1759	89,7	348	100	1689	88,0	661	88,0	824	936
1760	100	410	100	1561	88,0	817	88,0	744	845
1761	100	376	100	1721	88,0	1079	88,0	410	466
1762	100	353	100	1704	88,0	836	88,0	638	725
1763	100	420	100	1512	88,0	1132	88,0	232	264
1764	100	385	100	1802	87,9	927	87,9	666	758
1765	100	373	100	1708	87,9	803	87,9	732	833
1766	100	480	100	1709	87,9	676	87,9	838	953
1767	87,9	416	100	1969	87,9	1059	87,9	702	799
1768	87,9	372	100	2103	87,9	1137	87,9	749	852
1769	100	399	100	1930	100	1208	100	722	722
1770	100	486	100	1994	100	1345	100	649	649

Tabel 2 (järg 4)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1771	100	500	100	2129	100	1292	100	837	837
1772	100	431	100	1971	100	1510	100	461	461
1773	100	561	100	1976	100	1951	100	25	25
1774	100	677	100	2321	100	1618	100	703	703
1775	89,6	561	100	2353	100	1340	100	1013	1013
1776	89,6	454	100	2161	100	1275	100	886	886
1777	89,6	452	100	2371	100	1228	100	1143	1143
1778	89,6	520	100	2366	100	1662	100	704	704
1779	89,6	424	100	2569	100	1403	100	1166	1166

Pärnumaa

1711	16,1	184	16,1	121	16,1	12	16,1	110	
1712	16,1	48	26,3	108	16,1	37	16,1	61	
1713	16,1	31	36,6	192	16,1	32	16,1	92	
1714	16,1	16	47,1	229	26,6	52	26,6	78	293
1715	16,1	20	47,1	215	26,6	67	26,6	53	199
1716	26,3	22	47,1	203	36,8	77	36,8	86	234
1717	26,4	17	46,9	195	36,8	76	36,8	71	193
1718	26,4	21	46,7	200	36,8	74	36,8	96	264
1719	26,5	23	46,5	257	36,8	78	36,8	147	400
1720	26,5	25	46,3	200	36,8	118	36,8	61	166
1721	26,6	22	46,1	239	36,8	45	36,8	148	402
1722	26,6	25	45,9	191	26,8	72	26,8	47	176
1723	26,7	16	45,7	248	26,7	53	26,7	107	401
1724	47,8	48	56,8	359	47,8	107	47,8	190	397
1725	47,3	61	56,3	264	47,3	132	47,3	126	268
1726	46,7	62	55,8	247	46,7	109	46,7	125	269
1727	46,2	54	55,3	284	46,2	154	46,2	120	259
1728	54,8	79	54,8	251	45,6	256	45,6	—24	—53
1729	54,4	68	54,4	299	45,1	183	45,1	80	178
1730	64,0	76	64,0	348	44,7	110	44,7	147	329
1731	63,5	67	63,5	321	54,5	140	54,5	146	268
1732	63,8	66	53,8	289	54,4	134	44,4	129	291
1733	64,0	88	64,0	310	54,7	137	54,7	128	234
1734	64,2	97	64,2	369	55,0	173	55,0	148	269
1735	64,5	129	64,5	347	55,3	210	55,3	83	150
1736	55,5	90	55,5	381	55,5	217	55,5	164	295
1737	64,9	114	64,9	409	64,9	196	64,9	213	328
1738	65,0	118	65,0	454	65,0	169	65,0	285	438
1739	65,1	120	65,1	468	65,1	318	65,1	150	230
1740	73,2	132	79,5	583	79,5	374	79,5	209	262
1741	73,2	76	79,5	592	79,5	275	79,5	217	273
1742	73,1	93	79,5	496	70,3	238	70,3	181	257
1743	73,1	99	79,5	558	70,3	271	70,3	210	299
1744	73,1	137	79,5	593	70,3	348	70,3	140	199
1745	73,1	155	79,5	646	70,2	387	70,2	180	257
1746	73,1	131	70,2	572	70,2	349	70,2	223	319
1747	74,3	117	71,3	601	71,3	240	71,3	361	506
1748	74,4	118	64,9	513	64,9	236	64,9	277	427
1749	66,3	91	56,7	474	56,7	273	56,7	201	354
1750	74,5	174	64,8	629	64,8	337	64,8	292	451
1751	74,5	127	64,8	623	64,8	346	64,8	277	428
1752	74,6	112	74,6	729	65,0	373	65,0	261	402

Tabel 2 (järg 5)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1753	74,7	126	74,7	688	65,1	295	65,1	301	462
1754	74,8	107	74,8	735	65,3	302	65,3	338	518
1755	74,9	123	62,8	646	53,4	381	53,4	145	271
1756	75,0	123	53,6	453	65,6	533	53,6	-16	-30
1757	75,1	141	75,1	730	53,7	444	53,7	12	22
1758	75,2	154	75,2	619	53,8	314	53,8	93	173
1759	75,2	176	75,2	699	63,2	335	63,2	237	375
1760	47,7	104	69,4	744	69,4	318	69,4	426	614
1761	53,7	119	69,2	620	75,3	468	69,2	186	269
1762	66,0	135	87,3	853	87,3	512	87,3	341	391
1763	66,0	143	87,3	821	87,3	708	87,3	113	129
1764	87,3	157	87,3	941	87,3	429	87,3	512	586
1765	87,3	184	87,3	877	87,3	541	87,3	336	385
1766	87,3	203	87,3	900	87,3	532	87,3	368	422
1767	79,4	220	87,3	930	87,3	574	87,3	356	408
1768	79,3	173	87,3	1008	87,3	452	87,3	556	637
1769	79,3	194	87,3	948	79,3	513	79,3	355	448
1770	87,3	216	87,3	1019	87,3	451	87,3	568	651
1771	73,7	186	87,3	1033	87,3	543	87,3	490	561
1772	74,0	181	87,3	923	87,3	797	87,3	126	144
1773	85,0	232	81,0	904	94,0	864	81,0	115	142
1774	94,0	289	94,0	1110	94,0	577	94,0	533	567
1775	94,0	279	94,0	1164	94,0	617	94,0	547	582
1776	94,0	295	94,0	1164	90,1	524	90,1	601	667
1777	92,7	232	92,7	1218	92,7	467	92,7	678	731
1778	92,7	257	92,7	1134	92,7	452	92,7	702	757
1779	92,7	251	92,7	1196	92,7	657	92,7	539	581

Saaremaa

1711	22,7	164	33,6	172					
1712	22,7	47	37,9	218	22,7	34	22,7	128	564
1713	22,7	16	37,9	220	22,7	45	22,7	106	467
1714	37,9	24	22,7	165	22,7	36	22,7	129	568
1715	45,0	34	45,0	238	29,8	71	29,8	108	362
1716	44,9	33	44,9	221	29,8	86	29,8	75	251
1717	44,8	29	44,8	219	26,8	63	26,8	64	239
1718	44,7	38	44,7	198	26,8	54	26,8	60	224
1719	44,6	35	44,6	219	26,9	30	26,9	89	330
1720	44,5	32	48,2	226	30,4	42	30,4	95	312
1721	48,0	33	48,0	230	30,5	38	30,5	106	348
1722	47,9	74	47,9	228	30,5	31	30,5	114	374
1723	44,2	20	47,8	249	30,5	44	30,5	114	374
1724	44,1	28	47,7	247	30,5	43	30,5	98	321
1725	44,0	24	47,5	224	30,5	90	30,5	65	213
1726	47,4	36	47,4	214	30,5	95	30,5	26	85
1727	47,3	32	47,3	174	30,6	54	30,6	68	222
1728	47,1	40	47,1	199	30,6	104	30,6	83	271
1729	46,9	44	46,9	176	30,6	142	30,6	21	69
1730	46,8	56	46,8	213	30,6	67	30,6	85	278
1731	46,6	55	46,6	180	30,6	45	30,6	68	222
1732	46,6	66	46,6	232	30,7	52	30,7	94	306
1733	46,7	65	46,7	230	45,4	163	30,8	36	117
1734	46,8	59	46,8	240	45,5	91	31,0	97	313

Tabel 2 (läng 6)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1735	46,9	56	46,9	231	45,6	145	31,2	74	237
1736	47,0	66	47,0	202	45,7	126	31,3	52	166
1737	47,1	84	61,4	333	45,8	104	31,5	136	438
1738	47,2	68	61,4	374	45,9	114	31,6	164	519
1739	47,0	85	47,0	301	45,8	201	31,6	81	193
1740	55,3	127	60,8	362	70,3	289	45,6	59	129
1741	60,6	107	74,6	594	59,7	171	59,7	331	555
1742	60,6	116	74,0	528	63,7	200	59,4	299	403
1743	60,6	115	74,2	528	63,8	260	59,3	197	330
1744	60,6	97	74,2	625	60,0	345	60,0	181	302
1745	60,0	80	74,3	669	60,2	161	60,2	400	665
1746	64,5	87	78,3	668	78,3	229	78,3	439	561
1747	64,4	107	78,2	675	78,2	324	78,2	351	449
1748	64,3	101	78,2	762	78,2	856	78,2	—94	—120
1749	64,3	103	78,1	762	78,1	396	78,1	366	469
1750	64,1	96	78,1	789	78,1	243	78,1	546	698
1751	64,0	75	78,0	724	78,0	358	78,0	376	482
1752	64,0	54	78,0	696	78,0	854	78,0	—158	—203
1753	71,7	149	78,0	708	85,9	336	78,0	395	506
1754	71,6	110	78,0	631	85,9	314	78,0	342	439
1755	71,5	105	86,0	784	86,0	580	86,0	204	238
1756	71,4	112	86,0	754	86,0	647	86,0	107	125
1757	71,4	107	86,0	583	77,4	835	77,4	—842	—443
1758	71,3	175	86,0	643	77,4	489	77,4	76	98
1759	71,4	168	86,0	819	77,4	225	77,4	501	647
1760	58,6	86	86,0	731	77,4	222	77,4	413	534
1761	58,9	107	94,6	821	85,8	325	85,8	392	457
1762	58,0	101	85,8	653	85,8	297	85,8	356	415
1763	58,8	113	85,8	732	85,8	454	85,8	278	324
1764	58,8	98	85,7	732	85,7	308	85,7	424	494
1765	58,7	84	85,7	668	85,7	315	85,7	363	412
1766	58,6	100	85,7	697	85,7	427	85,7	270	315
1767	58,5	146	85,6	661	85,6	572	85,6	89	104
1768	70,3	205	85,6	765	85,6	341	85,6	424	495
1769	70,3	165	85,6	804	85,6	392	85,6	412	481
1770	70,4	159	85,5	820	85,5	345	85,5	475	556
1771	70,3	126	85,5	821	85,5	329	85,5	482	576
1772	61,5	132	85,4	817	85,4	432	85,4	386	451
1773	61,5	155	85,4	843	85,4	906	85,4	—78	—85
1774	61,5	138	85,3	928	85,3	394	85,3	534	626
1775	61,4	113	85,3	764	85,3	504	85,3	260	305
1776	76,4	182	69,7	744	69,7	308	69,7	436	626
1777	76,4	164	85,2	814	85,2	408	85,2	406	477
1778	85,2	227	85,2	924	85,2	466	85,2	453	538
1779	76,4	180	85,2	974	85,2	643	85,2	331	388

seisukohalt on seepärast eriti olulised meetrikaraamatutes leidu-
 vad märkused surmapõhjuste kohta. Üksikuid selliseid tälestäh-
 dusi leidub juba XVII saj. meetrikaraamatutes. Kuid veel
 XVIII saj. keskpaiku on surmapõhjusi püüdnud järjekindlalt
 registreerida vaid mõni pastor. Surmapõhjuste väljavelgitamisele

aitavad suuresti kaasa andmed surnute vanuse kohta, mida sisaldavad paljud surmameetrikad.

Meetrikaraamatutele tuginev tabel 2 on aluseks kogu järgnevale käsitlusele. Nagu Eestimaa suhtes teisel juba nimetatud, lõi katk normaalsest suuresti erineva demograafilise situatsiooni.⁷ Ellu jäid tugevamad, esmajoones parimais aastais mehed ja naised. Seetõttu iseloomustab katkujärgseid aastaid oma aja kohta silmapaistvalt madal suremus, väga kõrge sündimus ja hilisema aja mõõdupuud kasutades lausa uskumatuna tunduv loomulik iive. Need jooned on omased ka 1711. aastale. Kuid esimene katkujärgne aasta erineb järgnevatest ühe näitaja — fantastiliselt kõrge abiellumuse poolest. Selle kohta mõned näited.

Kihelkonnal laulatati tavaliselt igal aastal 30—40 paari (a. 1690—1699 keskmiselt 35, a. 1700—1704 34, a. 1720—1749 22 paari). 1711. a. 18. veebruarist aasta lõpuni sõlmiti seal aga 154 abielu. Neist rohkem kui pooled (85) langesid II kvartalisse. Rõngus laulatati 1711. a. 109 paari; kõige enam sõlmiti seal abielusid detsembris (41) ja märtsis-aprillis (35). Pärnu-Elisabeti kirikus laulatati tavalise 40—50 paari asemel 1711. a. 174 paari; 22 juhul olid abiellunud linlased. Kuid see polnud kõne all oleva koguduse rekord: 1710. a. laulatati koguni 201 paari. Rõhuv enamus abielusid sõlmiti aasta viimastel kuudel, seega vahetult pärast katku. Sama pilt ilmneb Pilistveres: 1710. aasta viimase poolteise kuu jooksul laulatati seal 68 paari. 1711. a. ulatus laulatuste arv 307-ni. Neist ligi 2/3 (196) kuhjus esimesse kvartalisse. Sageli on pastorid üles tähendanud ka mõrsjate perekonnaseisu. Selgub, et 1711. a. olid rohkem kui pooled Pilistvere mõrsjad lesed. Ilmselt oli enamik neist lehestunud katku tõttu. Tõenäoliselt oli peigmeeste hulgas vastsete leskede osakaal veel suurem.⁸

Uute abielude rohkus mõjutas oluliselt sündimust. Pärnu-Elisabeti kihelkonnas, kus abiellumine vahetult pärast katku oli eriti hulgaline, jõudis see avalduda juba 1711. a. Selle aasta sündide arv (120) ületati alles 33 aasta pärast. Kihelkonnal ristiti 1712. a. 126 last, milline arv püsis rekordilisena 1746. aastani. Vaid pisut vähem oli sünde 1712. ja 1713. a. (ristiti vastavalt 125 ja 112 last); järgneva 30 aasta jooksul ristiti üle 100 lapse vaid ühel, 1739. aastal.

Kihelkondades, kus katku märatsemine lõppes 1710. a., oli 1711. a. matuseid vähem kui järgnenud aastal. Nii maeti Tarvastus vaid 6 inimest. Esimestel katkujärgsetel aastatel maetute hulgas oli laste osakaal väga madal (alla 30 %), aga juba 1714. a. moodustasid Tarvastus maetute enamuse lapsed alla 5 aasta. Ilmastik oli ebasoodne: 1713. a. äpardus viljasaak vih-

⁷ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 281 jj.

⁸ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 282.

mase, 1714. a. põuase suve tõttu; mõlemal aastal suri palju loomi katku.⁹

Nelja esimese katkujärgse aasta kohta on nii ristimiste kui ka matuste andmed säilinud vaid 4—9 Pärnu kreisi ja Saaremaa kihelkonnast. Kogu Lõuna-Eesti maarahvastiku loomuliku juurdekasvu suurus pole nende põhjal võimalik konkreetsemalt hinnata. 1715. a. on aga iibe kindlakstegemiseks vajalikud andmed olemas juba 14-st, 1716. a. 17 kihelkonnast. Taoliste kihelkondade arv suureneb edaspidi järk-järgult ja ulatub 1728. a. 28-ni, s.t. pooleni kihelkondade üldarvust. Säilinud andmed lubavad juba julgemini teha järeldusi terve vaadeldava ala demograafilise arengu kohta.

Järgnevalt vaatlemegi abiellumust, sündimust ja suremust Lõuna-Eesti maakihelkondades alates 1715. aastast 5-aastaste perioodide kaupa.

Ajavahemikus 1715—1719 abiellus Lõuna-Eestis aastas keskmiselt 930 paari, ristiti 4939 last, maeti 1969 surnut. Keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 2970, ristimiste ja matuste suhe (Pokrovski indeks) 2,51, mis on tunduvalt kõrgem kui ühelgi teisel viisaastakul järgneva 100 aasta jooksul. Põhjuseks oli muidugi katkujärgne eriolukord. Ilmastik ei olnud küll kuigi soodne,¹⁰ kuid just 1715. ja 1716. a. olid abiellumus, sündimus ja iive eriti kõrged. 1716. a. oli küll ka suremus kümne katkujärgse aasta suurim. Põhjuseks olid rõuget, mis omandasid esmakordselt pärast katku epideemilise iseloomu. Kohati jätkusid nad ka 1717. a. esimestel kuudel, millal muide taud jõudis ka Eestimaale.¹¹

Ajavahemikus 1720—1724 abiellus aastas keskmiselt 927 paari, ristiti 4988 last, maeti 2100 surnut. Keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 2888, Pokrovski indeks 2,38. Eelmise viisaastakuga võrreldes on suremus veidi tõusnud, abiellumus ja sündimus natuke langenud. Laulatuste arv oli kõigil aastatel ühtlane, kõikudes 874 (1720. a.) ja 925 (1724. a.) vahel. Stabiilne oli ka sündimus: 4665 ristimist 1720. a., 5243 1723. a. Lausa erakordselt ühtlane oli suremus: halvim oli selles suhtes viisaastaku viimane aasta, mil maeti 2353 surnut, parim esimene 1927 matusega. Suured ei saanud olla ka iibe kõikumised: ristimiste ja matuste vahe oli suurim (3375) 1723. a., väikseim (2476) 1724. a. Erilisi ilmastiku kõrvalekaldumisi tavalisest noil aastail polnud. Keskmisele lähedased olid ka saagid. Et kõrge sündimuse tõttu kasvas kiiresti laste osakaal rahvastikus, suurenes ka suremus. 1721. a. sügisel algas lõunapoolsetes kihelkondades uus

⁹ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil (kuni 1870. a.) ja nende mõjust põllumajandusele ning talurahva olukorrale. — Eesti NSV ajaloo küsimusi. VI. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1970, vihik 258, lk. 57.

¹⁰ Sealsamas.

¹¹ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 283.

rõugeepideemia. Karulas maeti oktoobris ja novembris 28 inimest, nendest 26 last. Rõuged jätkusid kohati ka 1723. a. esimesel poolel. Rõngus suri 1723. a. 21 täiskasvanut ja 53 last. Enamikus kihelkondades oli see aasta siiski epideemiavaba. 1723.—1724. aasta muutlike ilmadega talvel langes rohkesti inimesi, eriti lapsi «rinnahaiguse»¹² ohvriks. Nii suri Urvastes jaanuarist aprillini 92 inimest, nende hulgas 51 last. Karulas on kogu 1724. aasta vältel surnud lapsi rōugetesse.

Ajavahemikus 1725—1729 abiellus aastas keskmiselt 1128 paari, ristiti 5261 last, maeti 2693 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2568, Pokrovski indeks 1,95. Eelmise viisaastaku võrreldes tõusis tunduvalt laulatuste, veidi ristimiste, eriti aga matuste arv (vastavalt 21, 5,5 ja 28%). Iive vähenes 10% võrra. Abiellumus kõikus tugevasti: 1725. a. abiellus vaid 911, 1729. a. tervelt 1335 paari. Ristimiste arv oli viisaastaku kolmel esimesel aastal stabiilne (5050—5200), kahel viimasel aga märgatavalt kõrgem — 5400 aastast. Matuseid oli kõige vähem 1725. a. (2300), kõige rohkem 1728. a. (3250). Silmatorkavalt ühtlane oli iive: ristimiste ja matuste vahe oli kõige väiksem (2120) 1728. a., kõige suurem 1726. a. (2825). Erinevused üksikute maakondade demograafilises arengus olid suured. Esmakordselt pärast katku oli ühel aastal terve maakonna iive negatiivne: Pärnumaal ületas matuste arv 1728. a. ristimiste arvu 53 võrra. Suure suremuse («soetõbi», «kaelapaistetuse») tõttu oli iive väga väike Saaremaal 1729. a. Ajavahemikus 1725—1727 ei olnud Lõuna-Eestis laastavaid epideemiaid ja lapsed ei moodustanud tavaliselt üle poole surnute üldarvust. Kõige enam ohvreid nõudis «palavikuhaigus» (*hitzige Krankheit*), mis oli enamasti tähtiline või kõhutüüfus. Rõngus oli see haigus 1725. a. esimeses kvartalis õige tihti surma põhjuseks. Järgmisel aastal omandas «palavikuhaigus» seal erilise hoo augustist peale. Haigus nõudis ohvreid ka 1727. a. esimestel kuudel, eriti aprillis. Novembrist alates esines laste surma põhjusena sageli «kurguhaigus» (*Halskrankheit*), millega märgiti tõlmal difteeriat või sarlakeid. Järgmisel aastal suurenes Rõngus laste suremus veelgi (suri 34 täiskasvanut ja 86 last). «Kurguhaigus» tuli nüüd ette paljudes kihelkondades. Aasta lõpul levisid rõuged. Novembris-detsembris suri Rõngus 4 täiskasvanut ja 37 last, neist vähemalt 17 rōugetesse. Rõuged jätkusid 1729. a. esimestel kuudel; palju lapsi suri ka «rinnahaigusesse».

Ajavahemikus 1730—1734 abiellus aastas keskmiselt 1359 paari, ristiti 5638 last, maeti 2840 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2798, Pokrovski indeks 1,99. Laulatusi oli 20, ristimisi 7, matuseid 5% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive

¹² Täiskasvanutel peitub selle taga tavaliselt gripp oma tüsistustega, lastel hilisemal ajal tihti läkakõha.

suurenes 11%. Abiellumuse poolest olid aastad väga erinevad: 1731. a. laulatati 1103, 1733. a. 1491, 1734. a. koguni 1639 paari. Abiellumuse järsk tõus viisaastaku lõpust peale seletub sellega, et abiellumisikka oli jõudnud uus, katkujärgne põlvkond. Abiellumuse tõusust tingituna küündis ristimiste arv 1734. a. peaaegu 6000-ni. Sündimuse madalseis (5100) oli aga just eelmisel, 1733. a. Suremus oli suurim 1731. a. (üle 3200), väikseim (ca 2500) 1732. a. Iive kõikus 2300 (1731. a.) ja 3200 (1732. a.) vahel. Võru-, Viljandi- ja Pärnumaal oli iive kõige suurem 1730. a., Tartumaal 1732. a., Saaremaal 1734. a.

1730. a. polnud Lõuna-Eestis ebasoodsale ilmastikule vaata-mata laastavaid epideemiaid. Laste suremus oli enamikus kihel-kondades tagasihoidlik. Kagu-Eestis tõusis see aasta viimastel kuudel puhkenud rüugete tõttu. 1731. a. esimestel kuudel taud ägenes. Jaanuarist aprillini suri Vastseliinas 44 last, neist 29 rüugetesse. Läänepoolsetesse maakondadesse rüugetaud seekord ei ulatunud. Kahel järgmisel aastal epideemiaid peaaegu ei olnud. Ainus erand oli Saaremaa, kus 1733. a. teisel poolel nõudsid rüu-ged palju ohvreid.

Ajavahemikus 1735—1739 abiellus aastas keskmiselt 1767 paari, ristiti 6610 last, maeti 3914 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2966, Pokrovski indeks 1,69. Laulatusi oli 30, ristimisi 17, matuseid 38% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive langes 4% võrra.

Juba eelmise viisaastaku lõpul alanud abiellumuse tõus jätkus 1737. aastani, mil laulatati 1915 paari; see arv oli ajavahe-miku 1712—1743 rekord. Nelja eelmise ja kolme järgmise viis-aastaku laulatuste arv jäi aastate 1735—1739 omast tunduvalt maha. Väga kõrge abiellumus 1737. ning ka 1736. a. (laulatati 1873 paari) ja seda kõigis Lõuna-Eesti, samuti Eestimaa maa-konnis kinnitab autori teisel avaldatud arvamust, et kõnesolevad aastad ei saanud olla ikaldusaastad.¹² Lisagem, et abiellumus langes märgatavalt hoopis 1738. a. ja saavutas selle viisaastaku madalseisu (1525 laulatust) 1739. a.

Abiellumuse suure tõusu põhjustest oli juttu juba eespool. Uute abielude rohkusega sel viisaastakul seostub sündimuse era-kordne tõus. Ristimiste arv kasvas aastast aastasse ja isegi väik-seima sündimusega aastal (5934 ristimist 1735. a.) ristiti roh-kem lapsi kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. 1736. a. küündis ristimiste arv esmakordselt üle 6000 ja kaks aastat hil-jem ületati 7000 piir.

Kuna isegi normaalsetel aastatel moodustasid lapsed surnute arvust ligemale poole, siis pidi sündimuse tõusuga kaasnema

---

¹² Ligi H. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal, lk. 242.

suremuse tõus. Ja tõepoolest, ka suremus kasvas peaaegu nii-sama järjekindlalt kui sündimus. Ainult 1737. a. oli matuseid rohkem kui 1738. a. Veel ilmekam paralleel sündimuse tõusuga avaldub aga selles, et kõige väiksema suremuse aastal (3388 matust 1735. a.) suri rohkem inimesi kui ühelgi varasemal aastal pärast katku. 1739. a. küündis matuste arv juba 4800-ni.

1735. a. polnud Lõuna-Eestis õieti ühtegi taudi, laste suremus oli tagasihoidlik. Järgmisel suvel nõudis arvukalt ohvreid düsenteeria. 1737. a. oli peaaegu kõikjal suurim suremus aprillis. Et põhjapoolsetes kihelkondades oli matuste arvukuse poolest teisel kohal märts, lõunapoolsetes aga mai, võib arvata, et seekord liikus taudilaine tavalisest erinevalt põhjast lõunasse. Valdaval enamikul juhtudel on surmapõhjusena märgitud «rinnahaigus» (*Brustkrankheit*) või «palavikuhaigus». Vastseliina meetrikaraamatu andmed sunnivad oletama, et tegu on ühe ja sama haiguse — raske griepideemiaga.

1738. a. polnud suuremat taudi, ent kohati on andmeid suremisest rōugetesse. Suurim oli suremus viimases kvartalis. Kolga-Jaanis suri novembris-detsembris 3 täiskasvanut ja 29 last. 1739. a. suure suremuse põhjustasid rōuged, mis Kagu-Eestis esinesid üksikjuhtudena juba varakevadel, kulmineerusid aga augustist detsembrini.

Ajavahemikus 1740—1744 abiellus aastas keskmiselt 1577 paari, ristiti 7162 last, maeti 4289 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2873, Pokrovski indeks 1,67. Laulatusi oli 11% vähem, ristimisi aga 8 ja matuseid 10% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive suurenes 7%, Pokrovski indeks langes 1% võrra.

Viisaastaku kolmel viimasel aastal oli abiellumus silmator-kavalt tagasihoidlik. 1741. a. laulatati ainult 1155 paari; see arv oli viimase 10 aasta madalaim ja hiljem ei langenud abiellumus sellele ligilähedalegi. 1743. ja 1744. a. sõlmiti jälle rohkesti abielusid (vastavalt 1821 ja 1936). Nagu laulatuste arvu põhjal võis oodata, oli sündimus kõige madalam 1742. ja kõige kõrgem 1744. a. (vastavalt 6183 ja 7971 ristimist). Ainult Saaremaal, kus 1739. a. sõlmiti veel vähem abielusid kui 1741. a., oli sündimus kõige madalam 1740. a. Suremus oli väikseim 1742. a., suurim 1740. a. (5392). Viimasest ei jäänud nimetamisväärselt maha 1744. a., mil suremus oli rekordiline Tartu- ja Saaremaal.

1740. a. suure suremuse põhjuseks oli järjekordne rōugetaud, mis sai Kagu-Eestis alguse juba eelmisel kevadel. Vastseliinas oli selle haritipp aastavahetuseks juba möödas, seevastu Saangastes maeti 1739. a. novembris-detsembris alles esimesed 12 taudiohvrit. 1740. a. esimesel poolel suri seal rōugetesse 65 last. Kõnesolev aasta oli Lõuna-Eestis üldse epideemiaterohke — rōugetele lisandusid leetrid, juulis ka düsenteeria.

Nii 1741. a. kui ka 1742. a. tabas Liivimaad ikaldus ja nälja-

häda, mõlemal korral oli põhjuseks erakordselt külm suvi.¹³ Üllataval kombel oli aga suremus just aastail 1741—1742 eriti väike; 1742. a. oli ta koguni ajavahemiku 1736—1819 madalaim. Epideemiaid Liivimaal tollal peaaegu polnud. 1741/42. a. talvel tuli kagupoolsetes kihelkondades küll ette suremist «palavikuhaigusse» (tüüfus), kuid laiemalt see tõbi ei levinud. 1741. a. oli iive positiivne kõigis kihelkondades ning järgmiselgi oli ta negatiivne vaid Vastseliinas ja Harglas, 1743. a. Karulas ja Pöidel. Vaatamata kõrgele suremusele oli ka 1744. a. iive negatiivne vaid kahes kihelkonnas — Karjas ja Sangastes. Karjas nõudis eriti palju ohvreid juunist oktoobrini ka mujal Saaremaal levinud düsenteeria (*rote Ruhr*). Sangastes suri juulist detsembrini 123 alla 9 aasta vanust last «kurguhaigusse». Juunis puhkesid seal rüüged, mis kulmineerusid aastavahetusel: detsembris suri neisse 48 last.

Ajavahemikus 1745—1749 abiellus aastas keskmiselt 1698 paari, ristiti 8590 last, maeti 4691 surnut. Keskmise ristimise ja matuste vahe oli 3899, Pokrovski indeks 1,83. Laulatusi oli 7, ristimisi 20, matuseid 8% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive suurenes 36%, Pokrovski indeks 9% võrra.

Abiellumus oli märksa ühtlasem kui eelmisel viisaastakul. Kõrgeim (1831 laulatust) oli see esimesel, madalaim (1560 laulatust) teisel aastal. Teistest erinevalt oli Võru- ja Saaremaal laulatuste arv kõige suurem 1749. a. Laulatusi oli kõige vähem 1745. a., millal muide ristiti esmakordselt pärast katku 8000 vastsündinut. Viisaastaku viimasel aastal küündis ristimise arv juba üle 9000. Tartu- ja Võrumaal oli sündimus rekordiline 1746. a.; Viljandimaal oli see hoopis madalseisu aasta. Matuste arv oli 1745. a. suurim pärast 1710. aastat (5406). Teistel aastatel oli see väga ühtlane, kõikides 4167 ja 4464 vahel (vastavalt 1746. ja 1749. a.). 1745. aasta suure suremuse üheks põhjuseks olid eelmise aasta lõpul alanud rüüged, mis jätkusid kogu talve. Selle kõrval on talvel ohvreid nõudnud «kurguhaigus». Suremus ületas sel aastal sündimuse siiski vaid Rannus. 1746. a. oli iive positiivne kõigis kihelkonnas. 1747. a. oli ainus erand Maarja-Magdaleena, kus viimases kvartalis suri rohkesti lapsi. Samal aastal hakkas Liivimaal levima siberi katk e. põrnatõbi, mille ohvriks langes palju veiseid.¹⁴ Kirjanduses ikaldus- ja nälja-aastaiks loetakavad 1748. ja 1749. aasta on kummalisel kombel andnud väga kõrge iibe.¹⁵ Viimasena mainitud aastal ületas sündimus Lõuna-Eestis suremuse tervelt 4622 võrra, mis püsis 1769. aastani kat-

¹³ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 61 jj.: Ikaldus polnud siiski üldine; Maasi riigimõisas oli 1741. aasta lõikus koguni viisaastaku parim.

¹⁴ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 62.

¹⁵ Sama võib täheldada ka Eestimaal (Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, tabel 7).

kujärgse perioodi rekordina. Eriti suur oli sündimuse ülekaal noil aastatel Viljandimaal. Saaremaal seevastu oli esmakordselt peale katku iive 1748. a. negatiivne, seda kolme kihelkonna (Karja, Kihelkonna, Anseküla) arvel. Karja pastor on hoolikalt kirja pannud iga surnu vanuse ja surmapõhjuse. Suurima suremuse kuu oli seal august, 52 maetu hulgas oli 49 last. Septembrist peale suremus vähenes «rinnahaiguse» ja düsenteeria taandumise tõttu, kuid nüüd sai täie hoo sisse rüugetaud. Üldse suri väikeses Karja kihelkonnas viie kuu jooksul 184 inimest, neist 158 last.

Ajavahemikus 1750—1754 abiellus aastas keskmiselt 1746 paari, ristiti 9105 last, maeti 5574 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 3531, Pokrovski indeks 1,63. Laulatusi oli 4, ristimisi 6 ja matuseid 34% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive vähenes 10, Pokrovski indeks 11%.

Abiellumus kõikus sel viisaastakul väga tugevasti. 1750. a. laulatati 1995 paari, seega rohkem kui ühelgi teisel aastal ajavahemikus 1712—1757. 1751. a. laulatuste arv (1430) oli aga ajavahemiku 1742—1819 väikseim; üheks põhjuseks oli tõenäoliselt rukki ikaldumine kõnesoleval aastal. Silmapaistvalt madal (1600 laulatust) oli abiellumus ka 1752. a. Seevastu sündimus oli hästi stabiilne. Kõrgeim oli ta elmise aasta suure abiellumuse tõttu 1751. a. (9446 ristimist), väikseim (8692 ristimist) 1753. a. Saaremaal oli sündimus teistest erinevalt suurim 1750., Pärnumaal 1754. a. Võrdlemisi ühtlane oli ka suremus: matuseid oli kõige rohkem (6080) 1751. a., kõige vähem (4929) 1753. a. Maakon-niti ja eriti kihelkonniti oli pilt märksa kirevam. 1750. a. ületas suremus sündimuse kahes kihelkonnas (Sangaste ja Pärnu). Sangastes langes veebruaris uuesti puhkenud ja aasta lõpuni väldanud rüugete ohvriks 128 last.

1751. a. oli ainus negatiivse iibega kihelkond Kambja. Suur oli laste suremus, põhjuseks kohati jätkunud leetrid ja rüuged. 1752. a. oli iive negatiivne kaheksas kihelkonnas; neli neist asu-sid Lääne-Saaremaal. Suur oli seal suremus kolmandas kvartal-is, eriti augustis. Suurem osa 1752. a. maetutest olid lapsed. Nii maeti Rannus aprillist detsembrini 144 inimest, nende hulgas 119 last. Vähemalt kohati oli laste suur suremus tingitud rüugetest.

1753. a. ületas suremus sündimuse vaid Rõuges, kus maeti 120 täiskasvanut ja 440 last. 286 lapse kohta öeldakse meetrika-raamatus, et nad surid *herne*, 80 lapse surmapõhjuseks oli *rind-tõbbi*. Esimese taga peituvad ilmselt rüuged, mis muutusid seal epideemiaks mais ja kulmineerusid novembris-detsembris. *Rind-tõbbi* (tõenäoliselt läkakõha) nõudis enamiku oma ohvreid sügis-kuudel; suurem osa sellesse surnutest olid imikud. 1754. a. oli iive negatiivne kolmes kihelkonnas: Karulas, Viljandis ja Pühas. Nagu kaks aastat varem, suri ka seekord kolmandas kvartalis rohkesti lapsi.

Ajavahemikus 1755—1759 abiellus aastas keskmiselt 1860

paari, ristiti 8554 last, maeti 7130 surnut. Keskmise ristimise ja matuste vahe oli 1424, Pokrovski indeks 1,20. Laulatusi oli 7 ja matused 28% rohkem, ristimisi aga 6% vähem kui eelmisel viisaastakul. Iive langes 60, Pokrovski indeks 26%.

Viisaastaku kolmel esimesel aastal oli abiellumus madalam eelmise viisaastaku keskmisest. Madalseis oli 1757. a. (1611 paari) 1758. a. aga laulatati esmakordselt üle 2000 paari (2152) ja abiellumiste arv jäi suureks ka järgmisel aastal. Seevastu sündi oli üle 9000 ainult viisaastaku esimesel aastal, kõigil järgmistel oli sündimus madalam eelmisest. Madalaim oli sündimus 1758. a. (7816 ristimist) ja isegi selle aasta rohke abiellumine suutis järgmise aasta sündide arvu tõsta vaid 8350-ni. Teistest erinevalt oli Saaremaal sündimus kõige suurem 1759., kõige väiksem 1757. a. Seevastu Võrumaal ristiti kõige rohkem lapsi just 1757. a.

Väga suur oli vaadeldaval viisaastakul suremus. Neli aastat järjest oli see kõrgem kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. Eriti kõrge oli suremus 1756. (9200) ja 1757. a. (9380 matust). Seevastu 1759. a. oli suremus ajavahemiku 1744—1819 madalaim.

1755. a. oli iive negatiivne kuues kihelkonnas (Äksi, Rannu, Urvaste, Viljandi, Pärnu, Karja). Lõunapoolsetes kihelkondades oli suremus eeskätt laste arvel suur märtsist juunini. Peamiseks surmapõhjuseks olid sarlakid. 1756. a. ületas suremus Lõuna-Eestis esmakordselt pärast katku sündimuse. Maakondadest oli iive positiivne ainult Saaremaal. 43 kihelkonnast oli suremus ülekaalus 24-s. Rõhuv enamus matustest langes aasta esimesse poolde ja sagedaimaks surmapõhjuseks olid rõuged. 1757. a. oli iive eelmise aasta omast märksa madalam Saare-, Viljandi- ja Tartumaal, viimases põhjapoolsete kihelkondade arvel. Üle noatera oli iive positiivne Pärnumaal, mida nood kaks järjestikust rasket aastat tabasid üldse kõige vähem. Järsult paranes olukord Võrumaal, kus iive oli negatiivne — kolmandat aastat järjest — vaid Urvastes. Üldse oli suremus 1757. a. ülekaalus 21 kihelkonnas (39-st). Torma pastori teatel olevat selle aasta ebatavaliselt suur suremus tingitud rõugetest (*Kinderblatter*) aasta esimesel ja siberi katkust ehk põrnatõvest (sog. *Blatter, willi többi*) teisel poolel.¹⁶

Meetrikaraamatu järgi oli Tormas suremus kõige suurem veebruaris-märtsis (maeti 9 täiskasvanut ja 39 last) ning juu-

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1265, nim. 3, s. 4, l. 318. — Põrnatõbi esinevat küll õige tihti, kuid harva surevat sellesse kihelkonnas rohkem kui 10 inimest aastas. 1757. a. olevat ta aga Tartu kreisi põhjaosas ja Eestimaal kohutavalt laastanud. Haigus esinevat vaid eestlaste hulgas ja tema põhjuseks olevat juba pooleldi riknenud kala söömine. Ravitavat seda paisele (tuntud muide surmavilli nime all) peenendatud tina ja poolitatud sibula pealepanemisega. Seekord levis taudilaine põhjast lõunasse. (Vt. ka Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 289).

lis-augustis (maeti 11 täiskasvanut ja 43 last). Üldse suri Tomas sel aastal 150 last. Puhjas langes enamik matuseid ajavahemikku märtsist juunini (26 täiskasvanut ja 70 last). Kodaveres olid esimesed 10 kuud päris tavalised, kahel viimasel tõusis suremus järsult; 35 maetust suri 15 (neist 12 täiskasvanut) siberi katku (*an einem Blatter*). 1756. ja 1757. a. demograafilisi näitajaid mõjutas tõenäoliselt viljaikaldus 1756. a. Tartu linnamõisate talupojad näiteks ei saanud sel aastal rukkilt seemetki.¹⁷ 1758. aasta näitajad olid kahe eelmise aasta omadest märksa paremad. Kõige halvem oli see aasta Tartu- ja Saaremaal. Negatiivse iibega kihelkondi oli vaid kaheksa (Lohusuu, Laiuse, Kodavere, Kanepi, Pilistvere, Pärnu, Kihnu, Põide). Erinevalt teistest suure suremuse aastatest oli lapsi maetute hulgas suhteliselt vähe — 50—60%. 1759. a. ületas ristimiste arv neljandat korda pärast katku matuste arvu rohkem kui 4000 võrra, ehkki sündimus polnud sel aastal eriti kõrge. Nii sel kui ka järgmisel aastal oli iive kõikides kihelkondades positiivne. Kõrge abiellumus ja madal suremus 1758. ja 1759. a. sunnivad arvama, et erinevalt Läti alast ei olnud 1758. a. meil tõsist ikaldust.

Ajavahemikus 1760—1764 abiellus aastas keskmiselt 1985 paari, ristiti 9035 last, maeti 5992 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 3043, Pokrovski indeks 1,51. Laulatusi oli 7 ja ristimisi 6% rohkem, matuseid aga 16% vähem kui eelmisel viisaastakul. Iive tõusis 114, Pokrovski indeks 26%.

Abiellumus oli muidu väga ühtlane, ainult 1762. a. oli see madalam (laulatati 1837 paari). Sündimus oli madalaim 1763. (8346 ristimist), kõrgeim 1764. a. (9586 ristimist). Suremus oli suur 1761. ja 1763. a. (vastavalt 4830 ja 4634 matust). Maakondade näitajad olid Lõuna-Eesti keskmistele võrdlemisi lähedased. 1760. a. oli iive teist aastat järjest kõikides kihelkondades positiivne. 1761. aasta oli märksa ebasoodsam. Suremus ületas sündimuse üheksas kihelkonnas; peale Karksi asusid need kõik Tartu- ja Võrumaal. Ka terve Tartumaa iive oli praktiliselt null. Tegemist on tüüpilise lastehaiguste aastaga. Rannus näiteks suri 39 täiskasvanut ja 167 last, neist suur osa rõugetesse.

1762. a. Pokrovski indeks oli viisaastaku parim — 2,00. Suremus ületas sündimuse vaid Äksi kihelkonnas. Järgmisel aastal oli selliseid kihelkondi tervelt 11, neist 6 Tartumaal; ka kogu selle maakonna iive oli negatiivne. Suremus oli suurem aasta esimestel kuudel, eriti märtsis-aprillis. Surmapõhjustest on sagedasemad rõuged ja leetrid. Rõugetaud levis seekord läänest itta. Väandras algas laste suur suremus juba 1762. a. lõpul. Kagu-Eestisse jõudsid rõuged alles aasta pärast ja nende haritipp langes 1764. a. kevadele ja suvele. Näiteks Kanepis maeti aprillist augustini 164 inimest, neist 138 last.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s. 56, l. 16.

Ajavahemikus 1765—1769 abiellus aastas keskmiselt 2094 paari, ristiti 9676 last, maeti 5917 surnut. Keskmise ristimise ja matuse vahe oli 3759, Pokrovski indeks 1,64. Laulatusi oli 6, ristimisi 7, matuseid 1% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive tõusis 22, Pokrovski indeks 8%.

Abiellumus oli sel viisaastakul ühtlaselt kõrge, kõikudes 2028 ja 2189 vahel. Kõige vähem sõlmiti abielusid 1765. a., kõige vähem ristiti (9100) sellele järgnenud aastal; kõige suurem oli abiellumus 1767. a., kõige enam ristiti (10500) 1768. a. Niisiis ristiti sel aastal Lõuna-Eesti maakihelkondades esmakordselt üle 10000 lapse. Stabiilne oli sel viisaastakul ka suremus. Kõige vähem oli matuseid 1765. a. (5477), kõige rohkem 1767. a. (6443). Teistest erinevalt oli Võrumaal suremus suurim 1766., Tartumaal 1769. a. Haruldaselt ühtlane oli ka iive. Tartu- ja Viljandimaal oli iive suurim 1766., seevastu Võrumaal oli ta sel aastal kõige väiksem. Negatiivne polnud iive sel viisaastakul üheski maakonnas kordagi. Kihelkondadest ületas suremus 1765. a. sündimuse vaid Karulas. Järgmisel aastal oli selliseid kihelkondi neli: Puhja, Rõuge, Urvaste ja taas Karula. Ohvreid nõudsid sel aastal tüüfus, düsenteeria ja difteeria. 1767. a. oli iive negatiivne Kihelkonnal ja teist aastat järjest Rõuges. Kihelkonnal oli suremus suur kolmandas kvartalis — maeti 85 inimest, neist enamik lapsed. 1768. a., mis oli XVIII saj. suurima iibega aastaid, oli sündimus ülekaalus kõikides kihelkondades. 1769. a. oli negatiivse iibega kihelkondi kaks: Hargla ja Palamuse.

Ajavahemikus 1770—1774 abiellus aastas keskmiselt 2363 paari, ristiti 9935 last, maeti 7683 surnut. Keskmise ristimise ja matuse vahe oli 2252, Pokrovski indeks 1,29. Laulatusi oli 9, ristimisi 3, matuseid 30% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Iive langes 40, Pokrovski indeks 21%.

Abiellumus kõikus sel viisaastakul tugevasti: 1772. a. langes laulatuste arv esmakordselt pärast 1762. aastat alla 2000, kahel järgmisel oli see suurem kui ühelgi eelmisel pärast 1711. aastat — vastavalt 2582 ja 2851. Viimane arv ületati alles 1790. a. Teistest maakondadest erinevalt sõlmiti Saaremaal kõige vähem abielusid 1771., kõige enam 1773. a. Sündimus oli madalaim 1772. a. (9291 ristimist), kõrgeim 1770. ning 1774. a. (vastavalt 10188 ja 10723 ristimist). Märksa enam kõikus suremus. Kõige vähem oli matuseid 1770. a. (6031), kõige rohkem 1772. a. ja 1773. a. (vastavalt 8442 ja 9465). Iive oli väga väike kahel järjestikusel aastal — 1772 ja 1773. Neist esimesel oli iive negatiivne kahes idapoolses maakonnas, teisel — kõige läänepoolsemas. 1770. a. oli sündimus ülekaalus kõikides kihelkondades. Järgmisel aastal oli iive negatiivne seitsmes (21-st) Tartu- ja Võrumaa kihelkonnas (Rannu, Rõngu, Otepää, Võnnu, Vastseliina, Rõuge, Urvaste). Võnnus nõudsid rohkesti ohvreid rööved ja düsenteeria, mille laastamistöö oli eriti ränk Rõuges: juu-

lis-augustis oli *Köttotöbbi* seal surmapõhjuseks 169 juhul (üldse maeti 198 inimest).

1772. a. ületas suremus sündimuse veidi Tartumaal, õige tunduvalt aga Võrumaal. Iive oli negatiivne 12 kihelkonnas; neist viis asusid Võru- (Põlva, Räpina, Vastseliina, Rõuge, Kanepi) ja viis Tartumaal (Puhja, Rõngu, Rannu, Kambja, Võnnu). Lisandusid Audru ja Pärnu. Rannus, Rõngus, Võnnus, Vastseliinas ja Rõuges oli iive negatiivne teist aastat järjest. Eriti raske oli aasta esimene pool. Kambjas maeti jaanuarist maini 242 surnut. Rõuge meetrikaraamatu järgi oli peamine surmapõhjus *pal-läv többi*¹⁸, selle järel *rindtöbbi*. Võnnus oli üsna sagedane düsenteeria. 1773. a. olid matused ülekaalus Saaremaal, seda peamiselt Põide ja Valjala arvel. Üldse oli negatiivse iibega kihelkondi 17. Põlvas ja Räpinas olid matused ülekaalus teist, Võnnus koguni kolmandat aastat järjest. Valjalas langes ligi kolmveerand selle aasta surmajuhtumitest kolmandasse kvartalisse, seega just n.ö. düsenteeriakuudele. Võrdlemisi soodne oli 1774. aasta. Suremus ületas sündimuse vaid Tormas, Lohusuus, Puhjas ja Vastseliinas. Eriti head olid seekord Saaremaa näitajad. Esmakordselt XVIII saj. jooksul ristiti seal üle tuhande (1088) lapse, matuseid oli üle kahe korra vähem kui eelmisel aastal. Iive küündis jälle üle 600 ja oli terve sajandi kõrgemaid. Ka teiste läänepoolsete maakondade näitajad olid nagu Eestimaalgi sel aastal head. Suremus oli suurem aasta lõpul.

Ajavahemikus 1775—1779 abiellus aastas keskmiselt 2375 paari, ristiti 10985 last, maeti 6785 surnut. Keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 4200, Pokrovski indeks 1,62. Ristimisi oli 10% rohkem, matuseid 12% vähem kui eelmisel viisaastakul. Abiellumus jäi endiseks, iive tõusis 86, Pokrovski indeks 26%.

Abiellumus oli silmapaistvalt stabiilne. Kõige vähem sõlmiti abielusid viisaastaku viimasel, kõige rohkem esimesel aastal (vastavalt 2274 ja 2450 laulatust). Teistest erinevalt oli abiellumus Võrumaal kõige suurem 1776., Saaremaal 1778. a., kõige väiksem — Saaremaal 1776., Pärnumaal 1777. a. Sündimus oli madalaim 1776., kõrgeim 1779. a. (vastavalt 10 400 ja 11 595 ristimist). Ka suremus oli madalaim 1776. a. (6138 matust), kõrgeim aga 1778. a. (7140 matust). Teistest erinevalt oli Pärnumaal suremus 1778. a. just kõige madalam, kõige kõrgem oli ta seal ja Saaremaal 1779. a. Erakordselt stabiilne oli iive, mis kõikus 3777 ja 4742 vahel (vastavalt 1777. ja 1779. a.). Ühelgi aastal ei olnud iive ainsaski maakonnas negatiivne. 1775. a. ületas suremus sündimuse kolmes kihelkonnas: Äksis, Palamusel ja Põlt-samaal. Tavalisest rohkem oli matuseid septembrist detsembrini.

---

¹⁸ Võimalik, et see oli tüüfus, mis järgmise aasta algul põhjustas rohkesti surmajuhte Loode-Eestis (vt. Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 291).

Lohusus³¹ olid peaaegu ainsateks surmapõhjusteks «rinna-» ja «kõhutõbi» ning *will*. Epideemiaid siiski polnud. Sama võib öelda ka 1776. aasta kohta, mil iive oli negatiivne vaid Harglas. 1777. a. oli suremus ülekaalus viies Kagu-Eesti kihelkonnas (Karula, Urvaste, Otepää, Rõngu, Rannu). Kõige laastavam oli röuge-taud, mis näiteks väikeses Kolga-Jaani kihelkonnas nõudis ohvriks 106 last (maetute üldarv 136). Taud hoogustus sügisel ja jätkus ka 1778. aasta esimestel kuudel. Kuna täiskasvanute suremus oli väga väike, ei olnud siiski üheski kihelkonnas iive negatiivne. Sündimus oli kõikjal ülekaalus ka järgmisel aastal. Üldse oli selle viisaastaku iive kogu vaadeldava perioodi suurim. Juba see asjaolu, samuti põhiliste demograafiliste näitajate haruldane stabiilsus sunnivad arvama, et ilmastik ei saanud olla ebasoodne. Viljasaagid olidki noil aastail vähemalt rahuldavad või isegi head. Ka kirjanduses halvaks saagiaastaks loetud 1776. aasta ei ole demograafilisi näitajaid negatiivselt mõjutanud. Tumala mõisast pärinevad andmed lubavad arvata, et suvine põud kahjustas küll mõnevõrra suvivilja, seevastu talivilili oli üle keskmise (saagikus 8,8 seemet). 1777. aasta taliviljasaak oli Tumalas aga lausa erakordne — rukis andis 12, nisu koguni 16 seemet.³¹

Kokkuvõttes võib öelda, et demograafiline areng Lõuna-Eesti külas oli katkujärgse seitsme aastakümne vältel silmapaistvalt soodne ja erakordselt stabiilne. Sündimus oli ühtlaselt kõrge, seda eriti vahetult pärast katku, aga ka alates 1730-ndate aastate keskpaigast, mil abiellumisikka jõudis katkujärgne põlvkond. Suhteliselt madal oli suremus. Sündimuse ületas ta vaadeldaval alal tervikuna ainult 1756. ja 1757. a., põhjuseks oli tervet Eesti ala tabanud ränk röuge-taud, millele lisandus siberi katk. Kõrge oli suremus tõenäoliselt tüüfusest tingituna ka 1772.—1773. a. Kõrgema suremusega torkavad silma Tartu- ja Võrumaa; tunduvalt madalam on suremus Saare- ja Pärnumaal: ajavahemikus 1715—1780 on Pokrovski indeks Tartumaal 1,49, Võrumaal 1,54, Viljandimaal 1,69, Pärnumaal 1,73, Saaremaal 1,76; Lõuna-Eesti keskmine on 1,59. Demograafilise arengu piirkondlik eripära väär-rib aga edaspidi üksikasjalikumalt käsitlemist.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В 1711—1780 ГГ.

Х. Лиги

Резюме

В опубликованной десять лет назад работе автор следил за динамикой крестьянского населения Южной Эстонии после чумы 1710—1711 гг. на основе материалов земельных (гаковых) реви-

³¹ ENSV RAKA, f. 1862, nim. 1, s. 132.

зий. В данной статье рассматривается естественное движение сельского населения Южной Эстонии на основе церковных метрических книг, в которых зарегистрированы бракосочетания, крещения и похороны. К сожалению, метрические книги сохранились лишь частично; особенно мало их от первой половины указанного периода. В статье предпринимается попытка восполнить пробелы данных при помощи интерполяции. Данные, характеризующие демографическое развитие, приведены в тексте по пятилеткам. Сделана также попытка выяснить факторы, определявшие динамику роста сельского населения.

Оказывается, что демографическое развитие после чумы очень сильно отличается от обычного. Характерными являлись низкая смертность, высокая рождаемость, в результате чего — большой ежегодный прирост. Причина заключается в благоприятной для прироста возрастной структуре населения. В первый год после эпидемии чумы было чрезвычайно много бракосочетаний. В дальнейшем брачность и очень тесно связанная с ней рождаемость стабилизировались; более значительные отклонения от нормального наблюдались лишь в неурожайные годы. Гораздо больше колебалась смертность: число похорон по кихелкондам и уездам нередко в 2—3 и даже больше раз превышало число похорон смежных лет. Это зависело от распространения таких заразных болезней, как оспа, дизентерия, брюшной тиф, скарлатина, корь, коклюш, сибирская язва. Самыми тяжелыми в тот период были 1756—1757 гг., когда смертность превышала рождаемость. Основной причиной являлась свирепствовавшая по всей Эстонии эпидемия оспы, к которой прибавилась сибирская язва. Высокой была смертность и в 1772—1773 гг.; причиной являлся тиф. Бросается в глаза особенно высокая смертность в Юго-восточной Эстонии; значительно ниже была она в уездах Сааремаа и Пярнумаа. Индекс Покровского был в Южной Эстонии в среднем 1,59 (в Тартумаа — 1,49, в Пярнумаа — 1,73, в Сааремаа — 1,76).

ÜBER DIE DEMOGRAPHISCHE ENTWICKLUNG IN SÜDESTLAND VON 1711 BIS 1780

H. Ligi

Zusammenfassung

Die Dynamik der Zahl der Bauernschaft in Südestland nach der Pest von 1710 und 1711 ist vom Autor aufgrund der Landrevisionen und der Seelenrevisionslisten schon früher behandelt worden. Im vorliegenden Beitrag wird die natürliche Bewegung der Bauernschaft von 1711 bis 1780 anhand der Kirchenbücher

verfolgt, in denen Eheschliessungen, Taufen und Begräbnisse im Bereich der Gemeinde eingetragen wurden. Von der Anfangsperiode der zu untersuchenden Zeitspanne sind Kirchenbücher vieler Gemeinden nicht erhalten geblieben (s. Tabelle 1); man hat dann versucht, die Lücken mit Hilfe von Interpolierung zu schliessen (s. Tabelle 2). Die Kennziffern, die die demographische Entwicklung charakterisieren, werden im Text je nach Jahrfünft gegeben; zugleich hat man versucht, die Faktoren hervorzuheben, die diese Entwicklung jedes Jahr beeinflusst haben.

Es hat sich herausgestellt, dass sich die demographische Entwicklung in den der Pest folgenden Jahren von der gewöhnlichen Entwicklung beträchtlich unterscheidet. Charakteristisch für sie ist der ausserordentlich grosse natürliche Bevölkerungszuwachs, der durch die für diese Zeit auffallend niedrige Sterblichkeit und die hohen Geburtenzahlen bedingt ist. Die Ursache liegt in der ungewöhnlichen Altersstruktur der Bevölkerung nach der Pestepidemie. Für das erste Jahr nach der Pest ist eine besonders hohe Zahl von Eheschliessungen charakteristisch. In der Folgezeit stabilisieren sich die Heirats- und die damit verbundenen Geburtenzahlen; nur Missernten können hier grössere Abweichungen nach sich ziehen. Viel grössere Schwankungen weist die Sterblichkeit auf: die Zahl der Begräbnisse konnte in einem Kirchspiel oder einem Kreis die der vorhergehenden oder folgenden Jahre 2—3mal und sogar mehr übersteigen. Das hing in erster Linie von der Verbreitung der Infektionskrankheiten ab (vor allen der Pocken, aber auch der Dysenterie, des Typhus, des Scharlacks, der Masern, des Keuchhustens, des Milzbrandes usw.). Am schwierigsten waren in der zu untersuchenden Periode in Süd-estland die Jahre 1756 und 1757, in denen es einen Sterblichkeitsüberschuss gab. Die Ursache war eine schwere Pockenepidemie, von der das ganze estnische Territorium betroffen wurde und die noch vom Milzbrand begleitet wurde. Sehr hoch war die Sterblichkeit auch von 1772 bis 1773, wahrscheinlich durch den Typhus bedingt. Durch eine hohe Sterblichkeit zeichnen sich die Kreise Tartu und Võru aus; bedeutend niedriger war die Sterblichkeit im Kreis Pärnu und auf der Insel Saaremaa: in der Zeitspanne von 1715—1780 ist der Index von Pokrovski in dem Kreis Tartu 1,49, im Kreis Pärnu 1,73, auf der Insel Saaremaa 1,76; der Durchschnittswert von Süd-estland ist 1,59.

LÕUNA-EESTI DEMOGRAAFILISEST ARENGUST AASTAIL 1780—1819

H. Ligi

Eespool¹ vaatlesime Liivimaa kubermangu eesti asustusega põhjaosa demograafilist arengut, eeskätt maarahvastiku loomuliku liikumist seitsme aastakümne jooksul pärast 1710. aasta katkuepideemiat. Alljärgnev kirjutus kujutab nii kronoloogiliselt kui ka sisuliselt selle jätku. Seepärast oleks pikem sissejuhatus üleliigne. Meenutagem vaid, et 1782. a. peale korraldati ka Balti kubermangudes nn. hingeloendusi, mille tõttu on vaadeldavast perioodist üsna usaldusväärseid andmeid elanike, sealhulgas talupoegade arvu kohta aastaist 1782, 1795, 1811 ja 1816². See võimaldab antud perioodi talurahva loomuliku liikumise iseloomustamiseks kasutada ka abiellumuse, sündimuse, suremuse ja iibe üldkoefitsiente.

Alljärgneva käsitluse lähteandmed, mis on saadud meetrikaaraamatutest, sisalduvad tabelis 1.³

Ajavahemikus 1780—1784 abiellus aastas keskmiselt 2470 paari, ristiti 11 110 last, maeti 9526 surnut. Lõuna-Eesti maakihelkondades elas IV hingeloenduse järgi 260 000 inimest. Seega oli abiellumuse üldkoefitsient sel viisaastakul 0,9, sündimusel 42,8, suremusel 37,8, iibel 5,0. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 1584, Pokrovski indeks 1,17. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis abiellumiste arv 4,1, ristimiste arv 1,0% võrra. Kuna aga matuseid oli tervelt 41,6% rohkem, langes iive 62,3% võrra. Laulatusi oli kõige rohkem (2689) 1784. a., kõige vähem (2298) — 1780. a. Sündimus oli võrdlemisi ühtlane: ristimiste arv kõikus 10 584 (1783. a.) ja 11 784 (1784. a.) vahel. Seevastu suremused olid erinevused silmatorkavalt suured: 1784. a. maeti 7495,

¹ Vt. käesolev kogumik, lk. 1—35.

² Lähemalt: Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816. — Uurimusi Läänemere- ja Põhjalaajaloost. II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 33—101.

³ Meetrikaraamatute säilimise kohta vt. käesolev kogumik, lk. 4—6.

Tabel 1

Laulatuste, ristimiste ja matuste arv Lõuna-Eestis
a. 1780—1819 kirikustatistika andmeil

Aasta	Laulatused		Ristimised		Matused		Loomulik iive		Tõenäoline loomulik iive kogu maakonnas
	Kihelkondades, kust andmed säilinud								
	elas maakonna pärustalupeogadest (% üldarvust)	laulatati paare	elas maakonna pärustalupeogadest (% üldarvust)	ristiti	elas maakonna pärustalupeogadest (% üldarvust)	maeti	elas maakonna pärustalupeogadest (% üldarvust)	matuste ja risti- miste vahe	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tartumaa									
1780	93,9	731	93,9	3641	93,9	2527	93,9	1114	1186
1781	93,9	857	93,9	3369	93,9	4334	93,9	—965	—1028
1782	88,3	694	93,9	3731	93,9	2871	93,9	860	916
1783	93,9	672	93,9	3395	93,9	3544	93,9	—149	—159
1784	93,9	847	93,9	3675	93,9	2334	93,9	1241	1322
1785	84,4	583	84,4	3248	84,4	2303	84,4	945	1120
1786	89,6	679	93,8	3240	89,6	2596	89,6	390	436
1787	89,6	656	93,8	3362	93,8	3332	93,8	30	32
1788	93,8	619	93,8	2992	89,6	4126	89,6	—1315	—1468
1789	93,8	728	93,8	2987	93,8	3772	93,8	—795	—847
1790	93,8	947	93,8	3042	89,6	2439	89,6	469	524
1791	93,8	988	93,8	3632	93,8	2835	93,8	797	849
1792	93,8	954	93,8	3734	93,8	2596	93,8	1138	1213
1793	93,8	952	93,8	3659	93,8	2783	93,8	876	934
1794	93,8	756	93,8	3892	93,8	2641	93,8	1251	1334
1795	93,8	803	93,8	3546	93,8	3177	93,8	369	394
1796	93,7	935	93,7	3861	93,7	2442	93,7	1419	1514
1797	93,7	1075	93,7	3696	93,7	2647	93,7	1049	1120
1798	93,7	990	93,7	3877	93,7	3946	93,7	—69	—74
1799	83,1	842	93,7	3789	93,7	4743	93,7	—954	—1018
1800	83,1	675	93,7	3365	93,7	3503	93,7	—138	—147
1801	93,7	669	93,7	3302	93,7	3247	93,7	35	39
1802	93,7	929	93,7	3655	93,7	2392	93,7	1263	1348
1803	93,7	881	93,7	3568	93,7	2832	93,7	736	785
1804	100	1014	100	4146	100	3814	100	332	332
1805	100	991	100	4426	100	2932	100	1494	1494
1806	96,0	811	100	4008	100	2746	100	1262	1262
1807	96,0	425	100	3773	100	4664	100	—891	—891
1808	96,0	769	100	2581	100	9315	100	—6734	—6734
1809	96,0	874	100	3313	95,2	3754	95,2	—630	—662
1810	100	973	100	3841	100	2640	100	1211	1211
1811	100	920	100	3849	100	2320	100	1529	1529
1812	100	828	100	3847	100	2649	100	1198	1198
1813	100	948	100	3761	100	3449	100	312	312
1814	100	734	100	3829	100	3031	100	798	798
1815	100	784	100	3599	100	2864	100	715	715

Tabel 1 (järg 1)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1816	100	800	100	3680	100	2847	100	833	833
1817	100	791	100	3716	100	2565	100	1151	1151
1818	100	897	100	3757	100	3292	100	465	465
1819	100	1160	100	4041	100	2306	100	1735	1735
1820	100	1013	100	3970	100	2203	100	1767	1767

Võrumaa

1780	74,5	334	100	2412	65,9	1644	65,9	195	296
1781	86,8	550	86,8	2035	86,8	2157	86,8	-122	-141
1782	100	587	100	2610	100	2038	100	572	572
1783	87,0	493	100	2353	100	3210	100	-857	-857
1784	100	663	100	2870	100	1951	100	919	919
1785	100	583	100	2677	100	1623	100	1054	1054
1786	100	469	100	2358	100	2815	100	-457	-457
1787	100	483	100	2471	100	3108	100	-627	-627
1788	100	498	100	2076	100	3179	100	-1103	-1103
1789	100	662	100	2100	100	2555	100	-455	-455
1790	100	658	100	2471	100	1795	100	676	676
1791	100	691	100	2534	100	2316	100	218	218
1792	100	683	100	2786	100	1738	100	1048	1048
1793	100	595	100	2684	100	1817	100	867	867
1794	100	547	100	2733	100	2450	100	283	283
1795	100	600	100	2639	100	2406	100	233	233
1796	100	614	100	2670	100	2000	100	670	670
1797	100	747	100	2672	100	2121	100	551	551
1798	100	717	100	2998	100	3102	100	-104	-104
1799	100	552	100	2880	100	3039	100	-159	-159
1800	100	514	100	2267	100	3873	100	-1606	-1606
1801	100	522	100	2076	100	2423	100	-347	-347
1802	100	665	100	2687	100	1686	100	1001	1001
1803	100	600	100	2621	100	1803	100	818	818
1804	100	608	100	2680	100	2704	100	-24	-24
1805	100	637	100	2857	100	2161	100	696	696
1806	100	516	100	2805	100	1722	100	1083	1083
1807	100	220	100	2444	100	2836	100	-392	-392
1808	100	536	100	1473	100	7548	100	-6075	-6075
1809	100	656	100	2095	100	1938	100	157	157
1810	100	595	100	2625	100	1558	100	1067	1067
1811	100	536	100	2466	100	2137	100	329	329
1812	100	387	100	2568	100	1853	100	715	715
1813	100	564	100	2249	100	1596	100	653	653
1814	100	478	100	2379	100	1858	100	521	521
1815	100	502	100	2276	100	1834	100	442	442
1816	100	510	100	2260	100	1618	100	642	642
1817	100	497	100	2276	100	1700	100	576	576
1818	100	529	100	2383	100	1813	100	570	570
1819	100	550	100	2516	100	1555	100	961	961
1820	100	478	100	2430	100	1621	100	809	809

Viljandimaa

1780	84,6	453	95,0	2346	95,0	1619	95,0	727	765
1781	84,6	436	95,0	2267	95,0	2116	95,0	151	159
1782	84,6	466	95,0	2190	95,0	2040	95,0	150	158
1783	84,6	513	95,0	2098	95,0	2257	95,0	-159	-167

Tabel 1 (järg 2)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1784	95,0	591	95,0	2413	95,0	1648	95,0	765	805
1785	95,0	468	95,0	2515	95,0	1445	95,0	1070	1127
1786	95,0	508	95,0	2166	95,0	1636	95,0	530	558
1787	82,9	431	95,0	2302	95,0	1794	95,0	508	535
1788	82,9	306	95,0	2078	95,0	3233	95,0	-1155	-1216
1789	82,9	454	95,0	1977	95,0	2837	95,0	-860	-905
1790	83,0	573	95,0	2113	95,0	1650	95,0	463	488
1791	95,0	750	95,0	2395	95,0	1784	95,0	611	643
1792	95,0	696	95,0	2492	95,0	1813	95,0	679	715
1793	100	738	100	2427	100	2081	100	546	546
1794	100	534	100	2868	100	1654	100	1214	1214
1795	100	617	100	2428	100	2271	100	157	157
1796	100	729	100	2677	100	1383	100	1294	1294
1797	100	746	100	2726	100	1690	100	1036	1036
1798	100	799	100	3008	100	2511	100	497	497
1799	100	698	100	2886	100	2970	100	-84	-84
1800	100	585	100	2513	100	2721	100	-208	-208
1801	89,2	465	100	2500	100	2020	100	480	480
1802	89,2	569	100	2555	100	1787	100	768	768
1803	89,2	562	100	2743	100	1553	100	1190	1190
1804	77,9	540	100	2768	100	2040	100	728	728
1805	78,0	605	100	2925	100	1947	100	968	968
1806	78,1	443	100	2916	100	1804	100	1122	1122
1807	78,1	283	100	2582	100	2643	100	-61	-61
1808	78,2	511	100	1810	100	5998	100	-4188	-4188
1809	78,2	507	100	2547	100	1832	100	715	715
1810	100	574	100	2695	100	1917	100	778	778
1811	100	624	100	2580	100	1896	100	684	684
1812	100	812	100	2759	100	1783	100	976	976
1813	100	703	100	2623	100	2003	100	620	620
1814	100	567	100	2637	100	1749	100	888	888
1815	100	500	100	2551	100	1609	100	942	942
1816	100	550	100	2340	100	2086	100	254	254
1817	100	564	94,6	2494	94,6	1859	94,6	635	671
1818	100	601	94,6	2444	94,6	2026	94,6	418	442
1819	89,2	628	94,6	2656	94,6	1429	94,6	1227	1297

Pärnumaa

1780	92,7	241	92,7	1259	92,7	1142	92,7	117	126
1781	92,7	282	92,7	1261	92,7	664	92,7	597	645
1782	72,6	198	92,7	1139	92,7	878	92,7	261	282
1783	71,9	215	92,7	1190	92,7	925	92,7	265	286
1784	72,0	192	92,7	1300	92,7	654	92,7	646	698
1785	92,5	294	72,1	1054	92,5	884	72,1	452	629
1786	93,9	310	73,4	1052	93,9	723	73,4	498	678
1787	93,9	298	73,5	1030	93,9	922	73,5	371	505
1788	93,9	206	73,6	1028	93,9	1538	73,6	166	223
1789	100	316	79,8	1087	100	1766	79,8	-352	-441
1790	100	433	79,9	1217	100	1083	79,9	360	451
1791	100	468	100	1645	90,0	976	90,0	545	606
1792	100	459	100	1700	100	1059	100	641	641
1793	100	455	100	1738	100	1188	100	550	550
1794	100	323	100	1775	100	1225	100	550	550
1795	100	302	100	1672	100	1156	100	516	516

Tabel 1 (järg 3)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1796	100	465	100	1940	100,0	1296	100	654	654
1797	100	449	100	1879	100,0	1109	100	770	770
1798	100	489	100	1903	100,0	1262	100	641	641
1799	92,0	319	100	1876	100,0	1382	100	494	494
1800	100	269	100	1745	100,0	1580	100	165	165
1801	100	264	100	1616	100,0	1439	100	177	177
1802	100	391	100	1634	100,0	1069	100	565	565
1803	100	446	100	1842	100,0	1067	100	775	775
1804	100	484	100	1851	100,0	1284	100	567	567
1805	100	406	100	1964	100,0	1230	100	734	734
1806	100	286	100	1902	100,0	1005	100	897	897
1807	100	234	100	1716	100,0	1413	100	303	303
1808	100	385	100	1464	89,7	2299	89,7	-975	-1087
1809	100	359	100	1780	100	969	100	811	811
1810	100	327	100	1751	100	881	100	881	870
1811	100	391	100	1681	100	1088	100	593	593
1812	100	374	100	1860	100	1157	100	703	703
1813	100	410	100	1887	100	1026	100	861	861
1814	100	370	100	1757	100	1047	100	710	710
1815	100	384	100	1772	100	949	100	823	823
1816	100	305	100	1753	100	1076	100	677	677
1817	100	393	100	1721	100	1090	100	631	631
1818	100	463	100	1821	100	1558	100	263	263
1819	100	543	100	1933	100	1004	100	929	929
1820	100	495	100	1972	100	1027	100	945	945

Saaremaa

1780	76,3	187	85,1	910	85,1	565	85,1	345	406
1781	85,1	156	85,1	947	85,1	800	85,1	147	173
1782	85,1	181	85,1	874	85,1	903	85,1	-29	-34
1783	76,2	160	85,1	915	85,1	751	85,1	164	193
1784	76,2	180	85,1	893	85,1	552	85,1	341	400
1785	76,2	163	85,1	916	85,1	473	85,1	443	520
1786	76,1	150	85,0	898	85,0	444	85,0	454	533
1787	76,1	158	85,0	897	85,0	470	85,0	427	502
1788	76,1	121	76,1	730	85,0	626	76,1	169	222
1789	85,0	116	85,0	532	85,0	2275	85,0	-1469	-1722
1790	84,9	261	84,9	696	84,9	684	84,9	12	14
1791	84,9	260	84,9	876	84,9	525	84,9	351	414
1792	75,9	212	84,9	866	84,9	433	84,9	433	511
1793	84,8	309	84,8	957	84,8	514	84,8	443	523
1794	84,8	284	84,8	1069	84,8	570	84,8	499	588
1795	88,5	251	88,5	1157	88,5	649	88,5	508	574
1796	88,5	277	88,5	1105	88,5	510	88,5	595	674
1797	88,5	297	88,5	1159	88,5	598	88,5	561	634
1798	88,5	338	88,5	1244	88,5	876	88,5	368	416
1799	88,5	324	88,6	1238	81,9	614	81,9	572	699
1800	88,6	225	88,6	1160	81,9	907	81,9	189	231
1801	88,6	238	88,6	1225	88,6	878	88,6	347	391
1802	88,6	221	88,6	1228	88,6	490	88,6	738	833
1803	88,6	302	88,6	1165	88,6	584	88,6	581	656
1804	83,7	262	83,7	1261	83,7	762	83,7	499	596
1805	83,7	243	83,7	1250	83,7	635	83,7	615	735
1806	83,7	274	83,7	1150	83,7	913	83,7	237	283

Tabel 1 (järg 4)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1807	83,8	208	83,8	1276	83,8	863	83,8	413	493
1808	83,8	246	83,8	1133	83,8	1575	83,8	-442	-528
1809	68,0	218	83,8	1105	83,8	953	83,8	152	180
1810	68,0	254	68,0	1027	68,0	718	68,0	309	454
1811	68,0	252	68,0	1059	68,0	740	68,0	319	469
1812	68,0	192	68,0	985	68,0	612	68,0	373	548
1813	68,0	230	68,0	1064	68,0	630	68,0	434	638
1814	68,0	248	68,0	1041	68,0	747	68,0	294	432
1815	68,0	211	68,0	1023	68,0	574	68,0	449	660
1816	68,0	173	68,0	1042	68,0	555	68,0	487	716
1817	68,0	161	68,0	967	68,0	566	68,0	401	590
1818	68,0	147	68,0	859	68,0	837	68,0	22	32
1819	68,0	249	68,0	877	68,0	764	68,0	113	166
1820	68,0	277	68,0	960	68,0	687	68,0	273	402

1781. a. 10942 ja 1783. a. koguni 11216 maaelanikku. Kahel viimatinimetatud aastal oli iive Lõuna-Eestis negatiivne: matuseid oli ristimistest rohkem vastavalt 192 ja 704 võrra. Meenutagem, et varem oli suremus ületanud sündimuse vaid ühel korral — 1756. a. Pokrovski indeks oli parim (1,56) 1784. a. ja halvim (0,95) 1783. a.

Perioodi esimene aasta oli väljapaistvalt soodne Tartu-, Viljandi- ja Saaremaal. Suremus oli ülekaalus kolmes Võrumaa (Vastseliina, Urvaste, Karula) ja kolmes Pärnumaa (Pärnu, Pärnu-Jaagupi, Halliste) kihelkonnas. Nakkushaigustest esinesid kohati (Mihklis) rōuged. 1781. a. näitajad olid kõige paremad Pärnumaal, kus nii abiellumus kui ka iive olid rekordilähedased. Tartumaal oli aga suremus ajavahemiku 1712—1798 suurim ja matuste arv ületas ristimiste arvu rohkem kui 1000 võrra. Negatiivne oli iive ka Võrumaal. Suremus oli ülekaalus 20 Lõuna-Eesti kihelkonnas; enamik neist asus Ida-Eestis. Peamiseks surmapõhjuseks oli meetrikaraamatute järgi «palavikuhaigus» (*hit-zige Krankheit, hitziges Fieber*), tõenäoliselt tüüfus. Sellesse haigusesse suremist tuleb ette aasta ringi, kõige enam siiski kevadel. Enamasti tabas «palavikuhaigus» täiskasvanuid. Lastehaigustest nõudsid sel aastal kõige enam ohvreid rōuged, millesse väikeses Rõngu kihelkonnas suri 153 last. Üldse oli 1781. aasta silmapaistvalt haigusterohke. Kaarmal, kus iive oli samuti negatiivne, mõllasid pastori teatel «palavikuhaigus», rōuged ja düsenteeria.

1782. a. ületas suremus sündimuse ühes maakonnas (Saaremaa) ja 12 kihelkonnas (neist 5 Saare- ja 3 Viljandimaal). Lastehaigused epideemiliseks ei kujunenud; tavalisest suurem oli sel ja ka järgmisel aastal maetute hulgas täiskasvanute osakaal. Nii maeti Viljandi kihelkonnas 339 surnut, kelle hulgas oli 80

vana ja 121 tööjõulist inimest. 1783. aasta vastavad arvud olid 325, 52 ja 143. 1783. a. oli iive negatiivne Tartu- ja Viljandi-, eriti tugevasti aga Võrumaal. Nende arvel oli iive negatiivne ka Lii-vimaa Eesti osas tervikuna. Tingitud oli see suremuse tunduvalt tõusust. Peale idapoolsete kihelkondade (Lohusuu, Põlva, Rāpi-na) kannatasid eriti tugevasti Paistu ja Põide. Üldse ületas suremus sündimuse 21 kihelkonnas (51-st). Peapõhjuseks oli düsenteeria, mille levikule lõi soodsa pinna eelmise aasta halb saak ja 1783. aasta kuum suvi.

1784. aasta demograafilised näitajad olid eelmise aasta põua tõttu kesisest saagist hoolimata silmatorkavalt head. Epidee-miaid peaaegu polnud, suremus oli viisaastaku madalaim ja iive (4144) üks kõrgemaid kogu XVIII saj. vältel. Suremus ületas sündimuse vaid Harglas ja Puhjas. Viimases oli 188 maetu hul-gas tervelt 155 last, neist 89 suri augustist detsembrini.

Ajavahemikus 1785—1789 abiellus aastas keskmiselt 2238 paari, ristiti 10440 last, maeti 10646 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli —206, Pokrovski indeks 0,98. Üldkoefitsient oli abiellumisel 10,2, sündimusel 38,2, suremusel 38,7. Kõige enam laulatusi (2437) oli 1789., kõige vähem (1904) — 1788. a. Sün-dimus oli kõrge 1785. a. (ristiti 11869 last), madal 1788. ja 1789. a. (vastavalt 9961 ja 9441). Eelmise viisaastakuga võrrel-des vähenes abiellumus 9 ja sündimus 6%. Suremus tõusis ligi 12%; iive langes koguni 113% võrra. Demograafilised näitajad olid sel viisaastakul halvemad kui ühelgi eespool vaadeldul ja kogu katkujärgsest sajast aastast oli Lõuna-Eesti talurahvale veel raskem vaid XIX saj. esimese aastakümne teine pool.

Viisaastaku esimese, 1785. aasta näitajad olid erakordselt head. Sündimus lõi katkujärgse perioodi senise rekordi, sure-mus aga ei langenud pärisorjuse kaotamiseni enam ühelgi aastal nii madalale. Üsna loomulik, et ka iive oli rekordihõnguline. Pärast pikemat vahet jälle aasta, mil iive oli positiivne kõikides kihelkondades. Et aga kõnesolev aasta polnud tervikuna siiski kaugeltki nii soodus, kui esimesel pilgul tundub, näitab laula-tuste arvu järsk tagasimineku. Et enamik pulmi peeti aasta vii-mastel kuudel, kajastub just laulatuste arvus kõige otsesemalt sama aasta saak. Ebasoodsa talve tõttu oligi 1785. aasta rukis nigel. Möisate arveraamatud sunnivad (erinevalt kuberneri aru-andeist) arvama, et peamise toiduvilja saagikus oli sel aastal pärisorjuse kaotamise eelse poolsajandi madalaim. Rukkinappust kompenseeris mõnel määral suhteliselt korralik suviviljasaak. Ootuspäraselt mõjutas 1785. aasta halb saak tugevasti järgmise aasta sündimust ja suremust: esimene langes 11%, teine tõusis ligi 17%. Iive moodustas eelmise aasta omast vaid 39%. Kui Pärnu- ja Saaremaal oli iive koguni kõrgem kui 1785. a., siis teistes maakondades langes see järsult. Võrumaal ületas matuste arv 19% võrra ristimiste arvu. Iive oli negatiivne 11 kihelkonnas

(50-st), neist asusid viis Võru- ja viis Tartumaal. Kõige suurem oli suremuse ülekaal siiski Helmes, seejärel Urvastes ja Karulas. Surmapõhjustest seisab sel aastal kindlalt esikohal düsentēria, mis suvekuudel eriti ägedalt mõllas kagupoolsetes kihelkondades. Epideemiatele lõi soodsa pinna toitusolude halvenemine 1786. aasta kehva saagi tagajärjel. Mõisate arveraamatute järgi jättis jällegi eriti soovida rukis. Paremaks ei kujunenud ka 1787. aasta lõikus. Sel aastal tõusis pisut sündimus, eriti aga suremus. Iive jäi napilt positiivseks vaid läänepoolsete maakondade arvel. Tartumaal ületas sündimus veidi suremuse. Võrumaal oli viimane 25% võrra esimesest suurem. Negatiivse iibega kihelkondi oli 15 (51-st); peale Tarvastu paiknesid nad kõik Tartu- ja Võrumaal. Eriti suur oli suremuse ülekaal Karulas, kus matuseid oli üle kahe korra rohkem kui ristimisi, ja Rõuges. Suremus oli lõunapoolsetes kihelkondades eriti kõrge aasta esimesel poolel. Nii suri Rõuges ainuüksi märtsis-aprillis 211 inimest. Peamised surmapõhjusted: *rindtõbbi*, *pallav tõbbi*, lastel ka *lätse* ja *herne*. Kohati aga tõusis suremus just viimastel kuudel. Nii langes Laiusel sel aastal maetud 256 surnust novembri ja detsembri arvele 104; viimastest 67 olid alla 15 aasta vanused lapsed.

Kui juba kahel äsjavaadeldud aastal Lõuna-Eesti talurahvas kannatas raskesti viljanappuse läbi, siis kaks järgmist (1788. ja 1789.a.) oli tõelised ikaldus- ja nälja-aastad. Kujukalt avaldub see demograafilistes näitajates. 1788. aasta laulatuste arv oli ajavahemiku 1763—1806 madalaim. Eriti suur oli tagasimineku Pärnu-, Viljandi- ja Saaremaal. Sündimus langes 8%. Suremus tõusis samal ajal kõigis maakonnis (eriti Viljandi- ja Pärnumaal) ning ületas tervelt 38% võrra sündimuse. 33 kihelkonnas (48-st) oli iive negatiivne. Nende hulgas olid kõik Võru- ja Viljandimaa ning peaaegu kõik Tartumaa kihelkonnad (erandiks Kambja ja Võnnu). Eriti raske oli olukord lõunapoolsetes kihelkondades (Karula, Hargla, Sangaste, Karksi, Jämaja). Ainus positiivse iibega maakond oli Saaremaa. 1789. aasta näitajad olid (peale abiellumuse) eelmise aasta omadest veel halvemad. Matuste arv ja suremuse ülekaal sündimuse üle olid ajavahemiku 1711—1807 rekordilised. Iive oli negatiivne küll kõigis maakondades, kuid kolmes idapoolses (eriti Võrumaal) oli suremuse ülekaal tublisti väiksem kui eelmisel aastal. Asjaolu, et mandri- maakondades oli abiellumus 1789. a. vaadeldava viisaastaku kõrgeim, näitab, et selle aasta jooksul olukord mandril paranes. Saaremaal (nagu ka Hiiumaal) oli 1789. aasta lausa katastroofiline. Maakonna umbes 33 000 maaelanikust suri sel aastal ligi 2700 (eelmisel aastal vaid 737); matuste arv ületas ristimiste arvu tervelt 1722 võrra. Sündimuse üldkoefitsient oli Saaremaal kõnesoleval aastal 19, suremuse oma 81. Nende näitajate kõrval kahvatub isegi 1808. aasta. Laulatusi oli vähem kui kunagi

pärast 1752. aastat. Kõige rängem oli see aasta Jämajas, Muhus ja Põidel, kus suremus ületas sündimuse vastavalt 5,7, 5,6 ja 4,6 korda. Kogu Lõuna-Eestis oli 1789. a. vaid seitse positiivse iibega kihelkonda (Palamuse, Kambja, Võnnu, Põlva, Viljandi, Vändra, Saarde). Maarja-Magdaleena, Rannu, Rõuge, Urvaste ja Karula kihelkonnas oli iive neljandat aastat järjest negatiivne. Suremus hakkas tõusma veebruaris ja kulmineerus enamikus kihelkondades aprillis-mais. Kui idapoolsetes maakondades langes suremus uue lõikuse saabudes normaalsele tasemele, siis Saaremaal püsis ta kõrgena ka suve teisel poolel. Surmapõhjusest seisis esikohal ikaldus- ja nälja-aastate alalised saatjad — tüüfus ja düsenteeria. Meetrikaraamatutes (Torma, Kihelkonna) on mõnikord mainitud ka näljasurmajuhtumeid, ehkki mõisnikud ja pastoriid eelistasid tavaliselt välja pakkuda teisi surmapõhjusi.⁴

Ajavahemikus 1790—1794 abiellus aastas keskmiselt 3059 paari, ristiti 11763 last, mäeti 8583 surnut; keskmine ristimine ja matuste vahe oli 3180, Pokrovski indeks 1,37. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis abiellumus 36,7 ja sündimus 12,7%, suremus langes 19,4%. Demograafilised üldkoefitsiendid olid järgmised: abiellumus 11,4, sündimus 43,5, suremus 31,5, iibel 12,0. Viisaastak oli Lõuna-Eesti maarahvale XVIII saj. teisel poolel üks soodsamaid. Sellele on omane kõrge abiellumus ja sündimus, suhteliselt madal suremus, kõrge loomulik iive.

1790. a. tõusis abiellumus neljas maakonnas. Saaremaal oli laulatusi koguni rohkem kui kahel eelmisel aastal kokku. Väike langus ilmnis vaid Võrumaal. Eelnenud rasked aastad peegeldusid sündimuses, mis oli kõigis maakondades viisaastaku madalaim. Ehkki suremus jäi alla viisaastaku keskmisele (Tartumaal viisaastaku madalaim, Saaremaal kõrgeim), jäi loomulik iive viisaastaku keskmisest 34% väiksemaks. Keskmisest pisut kõrgem oli iive Võrumaal. Saaremaal aga ületas ristimiste arv matuste oma vaid 14 võrra. Iive oli negatiivne 11 kihelkonnas (50-st), neist kõige enam Kaarmal. Aasta teisel poolel suri rohkesti lapsi. Nii mäeti Kambjas sellal 204 inimest, neist 168 last. Põhjuseks oli kohati juba eelmise aasta lõpul vallandunud rõuge-taud. Et 1790. aasta sellele vaatamata suremuse poolest silma ei paista, on peale 1789. aasta suhteliselt hea lõikuse tingitud veel kõrgest suremusest neljal eelmisel aastal. Siiski ületas Maarja-Magdaleena kihelkonnas suremus viiendat, Tartu-Maarjas, Vastseliinas, Paistus, Jämajas ja Ansekülas kolmandat aastat järjest sündimuse. Mõisate arveraamatud, aga ka kuberneride

---

⁴ Torma pastor F. G. Asrerus on 20. veebruaril surnud Tarakvere talupoja Tiida Reino Tomase kohta märkinud: «Räägiti, et ta suri nälga, millest ma ka alamkorrakohtusse teatasin. Tarakvere mõis aga kinnitas, et ta sai leiba, läks aga kange külmaga välja ja suri teel». ENSV RAKA, f. 1265, nim. 3, s. 1, l. 182).

aruanded lubavad väita, et 1790. a. oli nii tali- kui ka suvivilja- saak silmapaistvalt hea, ehkki suvi oli külm ja vihmane.

1791. a. sõlmiti üle 3300 abielu, milline arv on ajavahemiku 1712—1797 suurim. Järsult (14%) tõusis sündimus. Kuna aga suremus oli Võru- ja Tartumaa arvel viisaastaku kõrgeim (maeti 8900 inimest), jäi loomulik iive keskmisest 17% väiksemaks. Eelmise aasta omast oli ta aga 27% kõrgem. Suhteliselt suurem oli iive Pärnumaal, väiksem Võrumaal. Negatiivne oli ta vaid viies kihelkonnas (Räpinas, Harglas, Urvastes, Võnnus, kolmandat aastat järjest Mikkis).

1792. a. abiellumus veidi langes (laulatusi 3172 paari). Viisaastaku keskmisest oli see arv siiski pisut suurem. Eelmise aasta suur abiellumus tingis katkujärgse 80 aasta rekordilise sündimuse — ristiti üle 12100 lapse. Et suremus oli XVIII saj. kahe viimase aastakümne madalamaid (matuste arv jäi alla 8000), oli loomulik iive viisaastaku kõrgeim — ristimiste ja matuste vahe oli üle 4100. Viies kihelkonnas (Palamuse, Puhja, Rõngu, Helme ja Saarde) ületas suremus siiski sündimuse.

Soodne oli demograafiline areng ka 1793. a. Abiellumus püsis üldiselt eelmise aasta tasemel, langedes märgatavalt vaid Võru- ja tõustes Saaremaal (suurim laulatuste arv pärast 1711. aastat). Sündimus vähenes veidi — teatava languse Viljandimaal kompenseeris rekordiline ristimiste arv Saaremaal. Matuseid oli ca 8% rohkem kui eelmisel aastal, mistõttu loomulik iive oli 17% väiksem kui 1792. a. Negatiivne oli iive Sangastes, Tarvastus (rõuges) ja Saardes.

1794. a. oli laulatuste arv 1790-ndate aastate madalaim — 2545. Põhjus oli ilmselt sama mis Eestimaa — põuast tingitud napp saak.⁵ Kõrge abiellumus eelnenud soodsatel aastatel ei lasknud sündimusel langeda. Vastupidi — ristimiste arv oli 1794. a. suurem kui ühelgi varasemal aastal — 12800. Sündimus tõusis kõigis maakonnas, eriti tunduvalt aga Viljandimaal. Võrumaa arvel suurenes mõnevõrra suremus, kuid loomulik iive (3969) ületas viisaastaku keskmise siiski 21% võrra. Kõvasti alla keskmist oli iive Võrumaal, seevastu Viljandimaal ristiti lapsi rohkem kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. Suremus ületas sündimuse vaid Rõuges ja Hallistes.

Ajavahemikus 1795—1799 abiellus aastast keskmiselt 3127 paari, ristiti 12693 last, maeti 10273 surnut; keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 2420. Pokrovski indeks 1,24. Eelmise viisaastakuga võrreldes tõusis nii laulatuste kui ka ristimiste ja matuste arv (vastavalt 2,8 ja 20%). Loomulik iive vähenes tervelt 26% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 11,1, sündimus 45,1, suremus 36,5, iive 8,6.

⁵ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Tallinn, 1973, lk. 196.

1795. a. tõusis abiellumiste arv 2669-ni, kuid jäi ometi kaugelt väiksemaks kui järgmisel neljal aastal. Eelmise aasta madala abiellumuse tõttu langes ristimiste arv taas alla 12 000. Et suremus Viljandi- ja Tartumaa arvel (rõuged) tõusis (ligi 10% võrra), vähenes loomulik iive üle kahe korra ja jäi ka viisaastaku keskmisest 23% madalamaks. Negatiivne oli iive kümnes kihelkonnas (Torma, Lohusuu, Puhja, Tartu-Maarja, Sangaste, Räpina, Vastseliina, Karula, Pilistvere, Viljandi, Tarvastu). Viljasaagid olid nii sellel kui ka kolmel järgmisel aastal head või rahuldavad.

1796. a. tõusis abiellumus viisaastaku keskmiseni. Sündimus jäi sellest küll veidi maha, kuid ületas eelmise aasta taseme kõigis maakonnis peale Saaremaa. Ehkki kohati jätkusid 1795. a. alanud rõuged, langes suremus kolme idapoolse maakonna arvel tunduvalt (matuste koguarv ligi 7900) ning oli madalam kui eelnenud kümnel aastal. Iive muidugi mõista tõusis — ristimiste arv ületas matuste arvu rohkem kui 4800 võrra. Viimane arv oli katkujärgse perioodi suurim kuni 1819. aastani; Viljandimaal jäi see 1796. a. püstitatud iibe rekord ka pärisorjuse kaotamise aastal ületamata. Kuid selgi eriti soodsal aastal leidis kihelkond, kus iive oli, tõsi küll üsna napilt, negatiivne — Urveste.

1797. a. ületas laulatuste arv esmakordselt pärast 1711. aastat 3400 piiri. Võrumaal jäigi see aasta rekordiliseks. Sündimus vähenes õige veidi, suremus tõusis ligi 7%. Peamiselt selle arvel langes loomulik iive 14% võrra, kuid jäi siiski kõrgeks — ristimisi oli 4111 võrra rohkem kui matuseid. Pärnumaal oli iive kõrgem kui ühelgi varasemal katkujärgsel aastal. Negatiivne oli iive vaid Põlvas. Võrdluseks olgu toodud, et Eestimaa ei ületanud suremus 1797. a. üheski kihelkonnas sündimust ja iive oli kubermangus ajavahemiku 1782—1858 suhteliselt suurim.⁶

1798. a. oli abiellumus ajavahemiku 1712—1819 suurim — laulatati 3443 paari. Eriti agaralt sõlmiti abielusid sel aastal kolmes läänepoolses maakonnas; Tartu- ja Võrumaal oli laulatusi veidi vähem kui eelmisel aastal. Enneolematult kõrge oli ka sündimus — ristiti üle 13 400 lapse. Viimane arv jääb maha vaid 1805. aasta vastavast näitajast. Võru- ja Viljandimaal jäigi 1798. aastale perioodi rekord — kummaski küündis ristitute arv 3000-ni. Kuna aga matuste arv järsult tõusis, ulatudes üle 12 000, oli iive tagasihoidlik, Tartu- ja Võrumaal koguni negatiivne. Suremus ületas sündimuse 15 kihelkonnas (51-st). Peale Suure-Jaani paiknesid need kõik Tartu—Viljandi joonest lõuna pool. Kõige raskemini kannatas Puhja, kus suremus oli sündimusest suurem peaaegu kaks korda.

1799. a. langes laulatuste arv jälle 3000-st allapoole. Eriti suur oli langus Võru- ja Pärnumaal. Eelmise aastaga võrreldes

⁶ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 198.

vähenes mõnevõrra ka ristimiste arv. Siiski ulatus see üle 13 000, tänu millele kõnesolev aasta omandab kohe viie kõrgeima sündimusega aasta hulgas. Suremus tõusis niigi halva 1798. aastaga võrreldes kõigis maakonnis peale Saaremaa veelgi ja ületas viisaastaku keskmise tervelt 23% võrra. Eriti rängalt kannatas Tartumaa, kus matuste arv tõusis esmakordselt üle 5000; veel rohkem suri maarahvast seal ainult 1808. a. Valdav enamus maetutest olid lapsed. XVIII saj. viimastel aastatel oli laste suremus erakordselt suur peaaegu kogu Lõuna-Eestis. Üheks põhjuseks oli seekord eriti pikaleveninud rōugeepideemia. Alanud 1795. a. idapoolsetes kihelkondades (väikeses Lohusuu kihelkonnas suri rōugetesse 68 last), kulmineerus taud reas kihelkondades (Karula, Põlva, Kursi, Puhja, Rannu, Põlva jt.) 1798. a. Kõige suurem oli rōugetesse suremine siiski 1799. ja 1800. a. Kohati saavutas taud haritipu aga alles 1801. a. (Otepääl suri rōugetesse 52, Rāpinas 74, Saardes 35 last), mil ta üldiselt hakkas vaibuma. Kõne all olevail aastail nõudsid rohkesti ohvreid ka teised lastehaigused. Nii suri 1800. aasta märtsis-aprillis Kihelkonnal 40 last leetritesse, hiljem veel paljud tüsistusena järgnenud kopsupõletikku. Kuna suremus tõusis tollal kõikjal peaaesjalikult just laste arvel, ei saa selle peapõhjuseks lugeda 1799. ja 1800. aasta halba saaki. Näib, et nimetatud aastaid ei tule siiski lugeda päriselt ikaldus- ja nälja-aastate hulka, nagu seda varem kirjanduses tehtud.⁷ Selles suunas kõnelevad küll mõned kirjeldavad allikad, kuid nii kubermanguvalitsuse kui ka mõisate saagiandmed seda ei kinnita.

Kuid tulgem tagasi 1799. aasta iibe juurde. Suure suremuse tõttu Tartumaal oli iive ka Lõuna-Eestis kokkuvõttes negatiivne. Suremus oli ülekaalus 24 kihelkonnas (52-st). Nende seas polnud muide ainsatki Saare- ega Pärnumaa kihelkonda. Saaremaal oli 1799. a. iive koguni rekordiline. Seevastu Viljandimaal oli sündimus ülekaalus vaid Suure-Jaani, Viljandi ja Kolga-Jaani kihelkonnas, Tartumaal — Kursis ja Kodaveres, Võrumaal — Põlvas, Rāpinas ja Rōuges. Teistest rohkem kannatasid sel aastal Tartu-Maarja, Sangaste ja Otepää.

Ajavahemikus 1800—1804 abiellus aastas keskmiselt 2746 paari, ristiti 12 000 last, maeti 9973 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 2027, Pokrovski indeks 1,20. Laulatusi oli 12, ristimisi 5 ja matuseid 3% vähem kui eelmisel viisaastakul; iive vähenes 18% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,7, sündimus 42,1, suremus 35,0, iive 7,1. 1800. a. jätkus abiellumuse vähikäik kõigis maakonnis. Esamakordselt pärast 1789. aastat langes laulatuste arv alla 2500. Järsult (13%) langes sündimus, seda eeskätt Võru- ja Tartumaa arvel. Viimases vähenes

⁷ Kahk J. Rahutused ja reformid. Tallinn, 1961, lk. 169, 171; Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 79—80 ja joonis 4.

tublisti ka suremus; Võrumaal aga tõusis see tunduvalt. Lõpptulemusena ületas matuste arv ristimiste arvu tervelt 1565 võrra. Saare- ja Pärnumaal oli iive siiski positiivne. Suremus oli seekord ülekaalus tervelt 26 kihelkonnas. Nende hulgas olid kõik Võrumaa kihelkonnad peale Hargla, samuti Emajõeist lõuna pool asuvad Tartumaa kihelkonnad. Negatiivne oli iive ka Viljandi- ja Pärnumaa lõunapoolsetes kihelkondades (peale Saarde) ning lisaks veel Pilstiveres, Kolga-Jaanis ja Saaremaalt ainsana Kärilas. Pole kahtlust, et 1800. aasta demograafilisi näitajaid on tunduvalt mõjutanud eelnenud kehvad saagid.

1801. a. langes abiellumus eriti madalale — laulatati vaid 2290 paari. Vähenemine toimus täies ulatuses Tartu- ja Viljandimaal arvel. Abiellumuse languse tingis nähtavasti eelmistest aastatest nigelam rukkisaak; põhjuseks oli õitsemisaegne ränk öökülm vastu 1. juunit. Suvivili õnnestus küll suhteliselt hästi. Et abiellumus oli madal juba eelmisel aastal, langes ka sündimus; viisaastaku keskmisest jäi ta maha 9%. 1800. aastaga võrreldes vähenes küll tunduvalt ka suremus, kuid viisaastaku keskmisest oli ta ikkagi 3% suurem. Ristimiste arv ületas pärast kaheaastast vaheaega jälle matuste arvu, ehkki vaid 759 võrra. Võrumaal jäi iive suremuse suurest langusest hoolimata negatiivseks, Tartumaal olid sündimus ja suremus peaaegu võrdsed. Negatiivse iibega kihelkondi oli 18, neist 15-s oli suremus ülekaalus ka eelmisel aastal. Puhjas, Rannus, Tartu-Maarjas, Võnnus ja Karulas oli iive negatiivne neljandat, Rõngus, Sangastes, Otepääl, Kanepis ja Vastseliinas kolmandat aastat järjest. Viimane kannatas kõige enam — suremus ületas sündimuse 2,6 korda.

1802. a. oli abiellumus üle kahe aasta jälle normaalne. Sama võib öelda sündimuse kohta, mis eelmise aasta vähesest abiellumusest hoolimata ületas viisaastaku keskmise. Suremus oli aga ajavahemiku 1785—1819 madalaim. Rõugeid peaaegu ei olnud. Silmapaistvalt kõrge oli iive — neljandat korda pärast katku ületas ristimiste arv matuste arvu rohkem kui 4500 võrra. Saaremaal oli aga iive suurem kui ühelgi teisel katku ja pärisorjuse kaotamise vahelisel aastal. Pärast seitsmeteistkümnenda aastast vaheaega oli iive jälle kord kõigis kihelkondades positiivne.

1803. a. püsis abiellumus endisel tasemel, sündimus aga tõusis pisut tänu Pärnu- ja Viljandimaale. Suremus suurenes Tartu- ja Saaremaal ning 6% võrra ka kokkuvõttes. Iive oli eelmise aastaga võrreldes väiksem, ainult Pärnu- ja eriti Viljandimaal tõusis ta tublisti. Suremus ületas sündimuse vaid Tartu-Maarja ja Võnnu kihelkonnas.

1804. a. sõlmiti rohkem abielusid kui ühelgi teisel aastal ajavahemikus 1799—1818; seda Tartu-, Viljandi- ja Pärnumaal arvel. Sündimus oli viisaastaku suurim — ristiti peaaegu 13000 last. Eriti silmapaistev oli tõus Saaremaal, kus sündide arv oli varem

ainult 1798. a. ulatunud veidi üle 1400; nüüd aga ristiti koguni üle 1500 lapse. Matuste arv suurenes kõigis maakondades, eriti kolmes idapoolses ja ulatus 10750-ni. Põhjuseks oli järjekordne rüugeepideemia. Iive langes eelmise aastaga võrreldes peaaegu poole võrra ja oli Võrumaal jälle negatiivne. Suremus oli ülekaalus üheksas, peamiselt Kagu-Eesti kihelkonnas (Põltsamaa; Maarja-Magdaleena, Puhja, Nõo, Tartu-Maarja, Võnnu, Räpina, Vastseliina, Rõuge). Viljasaagid olid sellel nagu ka kahel eelmisel aastal rahuldavad.

Ajavahemikus 1805—1809 abiellus aastas keskmiselt 2541 paari, ristiti 11687 last, maeti 13420 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 1733, Pokrovski indeks 0,87. Laulatusi oli 7%, ristimisi 4% vähem, matuseid aga tervelt 35% rohkem kui eelmisel viisaastakul. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,1, sündimus 41,8, suremus 48,1, iive 6,3.

1805. a. oli demograafiline areng erakordselt soodne. Sõlmiti rekordilähedane arv abielusid — 3100. Sündimus — ristiti 13660 last — oli 109 aasta pikkuse ajajärgu kõrgeim. Kõigis maakondades oli sündimus ühtlaselt kõrge, rekordiline küll ainult Pärnumaal. Suremus oli kõigis maakondades madalam kui eelmisel aastal, kuid matuste arv küündis siiski üle 9000. Kuigi rüuge-
taud jätkus, oli iive siiski kõrge — ristimisi oli 4627 võrra matus-
test rohkem. Veel kõrgem oli iive olnud vaid 1796. a. Ainus kihel-
kond, kus suremus ületas sündimuse, oli Karula.

1806. a. demograafilised näitajad ei ole oluliselt halvemad eelmise aasta omast. Tõsi, abiellumus langes tervelt 18% võrra, ainsana ületas eelmise aasta taseme Saaremaa. Mõnevõrra (5%) langes ka sündimus; kõige tuntavam oli langus Tartumaal. Suremus langes aga veel rohkem (üle 8%), tingitud oli see rüuge-
taudi vaibumisest mandrimaakondades; Saaremaal seevastu suu-
renes suremus märgatavalt. Mandrimaakondade arvel iive isegi
tõusis veidi. Negatiivne oli see ainult Pöidel; tasakaalus olid
sünnid-surmad Kaarmal. Rukkiikaldus⁸ kajastus 1806. a. vaid
abiellumuses.

1807. a. laulatati vaid 1506 paari, seega poole vähem kui tavaliselt. Veel vähem oli laulatusi viimati olnud 1751. a. Võru-
ja Tartumaal oli abiellumuse tagasimineku eriti suur, Saaremaal
seevastu üsna väike. Sündimus langes nelja mandrimaakonna
arvel 8%, seevastu Saaremaal oli ta koguni kõrgem kui ühelgi
varasemal aastal pärast katku. Suremus tõusis kõigis mandri-
maakonnas järsult; maeti ca 12600 surnut, seega vaid pisut
vähem kui 1800. a. Kolmes idapoolses maakonnas oli iive nega-
tiivne; ka terves Lõuna-Eestis ületas matuste arv ristimiste arvu
548 võrra. Iive oli negatiivne 26 kihelkonnas. Nende hulgas olid
kõik Tartumaa kihelkonnad peale Kursi, Nõo ja Võnnu, samuti

⁸ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis, lk. 84.

teiste mandrimaakondade lõunapoolsed kihelkonnad. Saaremaal oli suremus ülekaalus maakonna idaosas — Muhus ja Põidel. Kõige enam ohvreid nõudsid sel aastal «rinnatõbi», millesse suri eriti palju lapsi, ja suvel alanud düsenteeria. 1807. a. ikaldus taas rukis ja põua tõttu ka suvivili.

Kahele ikaldusaastale järgnenud katastroofilisest 1808. aastast on kirjanduses suhteliselt palju juttu olnud, rohkem küll Eestimaa andmetele tuginedes. Abielusid sõlmiti sel aastal märksa rohkem kui kahel eelmisel aastal — 2667, järelikult isegi rohkem kui vaadeldaval viisaastakul keskmiselt. Teiste näitajate taustal tundub suhteliselt kõrge abiellumus esimesel pilgul üsna ootamatuna. Kui aga meenutada, et enamasti abiellusid talupojad ikka aasta viimastel kuudel, muutub asi arusaadavamaks. 1808. aasta rahuldav lõikus lõpetas näljahäda ja võimaldas pulmi pidada ka neil, kes eelmistel halbadel aastatel laulatuse edasi lükkasid. Sündimus seevastu langes isegi kehva 1807. aastaga võrreldes tervelt 28% võrra, selline sündimuse langus oli vaadeldaval ajajärgul ainulaadne. Veel vähem ristiti lapsi viimati 1763. a. Näljahäda kõrval oli selle põhjuseks erakordselt madal abiellumus eelmisel aastal. Kõige enam läks sündimus tagasi Võrumaal, kus ristimiste arv ulatus vaevu pooleni harilikust. Matuseid oli 27 300, seega tavalisest umbes kolm korda rohkem. Kõige suurem oli suremus Võrumaal, kõige väiksem Saaremaal. Suure suremuse peapõhjuseks oli muidugi näljahäda, mis lõi soodsa pinna mitmesuguste epideemiate levikule. Viimastest on esikohal kõhutüüfus ja düsenteeria (meetrikaraamatuis: *das Nervenfieher, verbunden mit der Ruhr*). Kevadel olid laialt levinud leetrid, sarlakid ja läkakõha, millesse suri rohkesti lapsi. Mõnikord mainitakse nälga ka otsese surmapõhjuseks. Nii on Avinurme 108-st maetust nälga surnud 9 inimest, neist 7 last. Matuste arv ületas ristimiste oma 18 612 võrra. Pokrovski indeks oli Lõuna-Eestis 0,32, Eestimaal aga 0,70. Seega pääses Põhja-Eesti märksa kergemini. Kõige enam kannatasid Võrumaa, kus Pokrovski indeks oli 0,20, Viljandimaa (0,25) ja Tartumaa (0,28); märksa parem oli olukord Pärnu- ja Saaremaal, kus Pokrovski indeks oli vastavalt 0,57 ja 0,72. Iive oli negatiivne kõigis kihelkondades, välja arvatud Audru, Tõstamaa, Pärnu-Jaagupi ja Kärla; Kaarmal oli suremus sündimusega võrdne. Suremuse ülekaal sündimuse üle oli eriti suur lõunapoolsetes kihelkondades. Kuid kõige masendavamaks kujunes olukord Karulas, kus muide ajavahemikus 1786—1808 oli tervelt 12 negatiivse iibega aastat. Karula meetrikaraamatust loeme 1808. aasta kohta: «Nii suur ei ole siin suremus kunagi olnud. Aasta esimesel poolel suri 800 inimest ja 15. märtsil ootas surnuaias 36 puusärki».⁹

1808. aasta viljasaak oli rahuldav; 1809. aasta oma koguni

⁹ ENSV RAKA, f. 1 297, nim. 2, s. 4, l. 365.

hea. See kajastus selgesti 1809. aasta demograafilistes näitajates. 1809. a. laulatati Lõuna-Eesti maakihelkondades 2895 paari, milline arv oli XIX saj. kahe esimese aastakümne üks suuremaid. Ristiti küll vaid pisut rohkem kui 11 000 last; ajavahemikus 1791—1819 oli sündimus väiksem ainult 1808. a. Suremus vähenes see-eest peaaegu kolm korda, kõige enam Võru- ja Viljandimaal. Tänu sündimuse suurele ülekaalule Pärnu- ja Võrumaal oli iive kokkuvõttes positiivne. Kõige enam ületas matuste arv ristimiste arvu Tartumaa idapoolsetes kihelkondades (Torma, Laiuse, Võnnu). Oma osa oli siin rüügetel, millesse suri Võnnus 68, Põlvas 100 last. Tuli ette ka näljasurmajuhtumeid: Äksis näiteks aasta esimese viie kuu jooksul kuus. Tormas murdsid hunded 28, Lohusuus 4 last. Iive oli negatiivne 16 kihelkonnas (53-st).

Ajavahemikus 1810—1814 abiellus aastas keskmiselt 2769 paari, ristiti 12 251 last, maeti 8540 surnut. Keskmise ristimiste ja matuste vahe oli 3711, Pokrovski indeks 1,43. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,9, sündimus 43,6, suremus 30,4; iive 13,2. Sündimus oli sel viisaastakul väga ühtlane — suurima ja väikseima sündimusega aasta ristimiste arvu vahe oli ainult 400. Ka suremus oli erakordselt stabiilne — matuste arv püsis 8000—9000 piires.

1810. a. langes abiellumus pisut võrreldes 1809. aastaga; kuid oli siiski viisaastaku keskmisest kõrgem. Sündimus tõusis kõigis maakonnis märgatavalt; ristiti kokku 12 422 last. Et suremus langes peaaegu 8000-ni, oli iive silmapaistvalt kõrge. Kohati möllasid rõuged: Karksis suri neisse 92, Kolga-Jaanis 43, Pilistveres 66 last. Suremus ületas sündimuse siiski vaid Kärlas. Viljasaak oli sel ja ka järgmisel aastal võrdlemisi hea.

1811. a. püsis abiellumus eelmise aasta tasemel (Pärnu- ja Viljandimaal tõus, mujal langus). Ristimiste arv oli pisut alla viisaastaku keskmist (eriti Võru- ja Viljandimaal). Suremus tõusis (ca 6%) ja küündis viisaastaku keskmiseni. Iive jäi viisaastaku keskmisest madalamaks. Suremus ületas sündimuse vaid Vastseliinas ja Urvastes.

1812. a. laulatati 2683 paari, seega 3% vähem kui viisaastaku keskmine. Erakordselt vähe abielusid sõlmiti Võrumaal: viimase poolsajandi vältel oli seal abiellumus veel väiksem ainult 1807. a. Seevastu Viljandimaal oli laulatusi rohkem kui ühelgi teisel aastal ajavahemikus 1712—1819. Sündimus oli viisaastaku keskmisest veidi kõrgem, suremus madalam. Iive oli eelmise aasta omast suurem kõigis maakonnis peale Tartumaa, negatiivne oli see ainult Karulas.

1813. a. oli abiellumus vaadeldava perioodi suurim — sõlmiti 2963 abielu. Eestimaal seevastu oli abiellumus sel aastal madalseisus. Sündimus langes veidi kõigis maakonnis peale Pärnumaa ja oli viisaastaku madalaim, suremus seevastu Tartumaa arvel kõrgeim. Rõngus nõudis kevadel rohkesti ohvreid «rinnahaigus»;

millesse märtsist maini suri 66 last. Tõenäoliselt on tegu läkakõhaga — surid enamasti alla 7 aasta vanused lapsed. Aasta teisel poolel langes eriti Tartumaal palju lapsi rõugete ohvriks. Äksis suri neisse 75, Kambjas 78, Vönnus 120, Helmes 79, Tarvastus 93 last. Negatiivne oli iive 10 kihelkonnas (Lohusuu, Äksi, Kursi, Rõngu, Kambja, Vönnu, Räpina, Põltsamaa, Tarvastu, Helme).

1814. a. laulatati 2514 paari, seega oli abiellumus viisaastaku madalaim. Eriti tagasihoidlikult abielluti sel aastal Tartumaal. Sündimus tõusis veidi, suremus langes rõugete taandumise tõttu, kuid iive jäi siiski viisaastaku keskmisest madalamaks. Negatiivne oli iive vaid kolmes kihelkonnas (Lohusuu, Puhja, Audru). Eestimaal seevastu oli 1814. aasta õige halb — peamiselt düsenteeria ja tüüfuse levikust tingituna oli seal iive negatiivne.¹⁰

Viljasaagid olid meie andmeil kõigil viiel aastal vähemalt rahuldavad. Küll aga pldi demograafilist arengut negatiivselt mõjutama sõda (nakkushaiguste levik, rekordiline nekrutivõtmine 1812. a., küüdid jne.).

Ajavahemikus 1815—1819 abiellus aastas keskmiselt 2682 paari, ristiti 11905 last, maeti 8470 surnut. Keskmine ristimiste ja matuste vahe oli 3435, Pokrovski indeks 1,41. Laulatusi ja ristimisi oli 3%, matuseid ligi 1% vähem kui eelmisel viisaastakul; iive langes 7% võrra. Demograafilised üldkoefitsiendid: abiellumus 9,3, sündimus 41,3, suremus 29,4, iive 11,9.

1815. a. olid abiellumus ja sündimus väiksemad kui viimasel viiel aastal, kuid lähedased viisaastaku keskmistele. Suremus seevastu oli märksa madalam. Rõugeid peaaegu ei esinenud, kuid tavalisest rohkem ohvreid nõudis «rinnatõbi», kohati ka tüüfus. Suremus oli kõrgem kui eelmisel aastal ja ületas sündimuse Otepää, Nõo, Tartu-Maarja, Kanepi ja Helme kihelkonnas.

1816. a. abiellumus ja sündimus veidi langesid, suremus seevastu tõusis 4% võrra, esmajoones Viljandimaa arvel. Rõuged andsid end tõsiselt tunda vaid Otepääl ja Vastseliinas (neisse suri vastavalt 44 ja 36 last). Kevadel suri palju lapsi leetritesse. Iive oli negatiivne seitsmes kihelkonnas (Helme, Tarvastu, Viljandi, Suure-Jaani, Nõo, Kambja ja Põlva). Saak oli sel aastal rahuldav või isegi hea.

1817. aasta näitajad on väga lähedased 1815. aasta omadele. Suremus ületas sündimuse Vastseliina, Pärnu ning taas Tarvastu kihelkonnas. Üle mitme aasta on kohati surmapõhjusena olulisel kohal jälle rõuged, mis hakkasid hoogu võtma aasta viimastel kuudel. Viljandis suri neisse 61, Tarvastus 56 last.

1818. a. oli abiellumiste ja laulatuste arv suurem kui viisaastaku eelmistel aastatel. Erandiks oli Saaremaa, kus abiellumus oli viimase 30, sündimus 22 aasta madalaim. Kõikides, eriti läänepoolsetes maakondades tõusis tunduvalt matuste arv, üle-

¹⁰ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmell, lk. 204.

tades viisaastaku keskmise ligi 20% võrra ja küündides esmakordselt pärast 1808. aastat jälle üle 10 000. Suure suremuse põhjustasid eeskätt rõuged. Puhjas suri 291 inimest, neist 230 last. 14 kihelkonnas (Laiuse, Kodavere, Puhja, Rannu, Rõngu, Hargla, Pilistvere, Audru, Tõstamaa, Kihnu, Halliste, Muhu, Jaani ja Anseküla) oli iive negatiivne.

Erakordselt head on viisaastaku viimase, 1819. aasta demograafilised näitajad. Abiellumiste arv (3321) on XIX saj. esimese kahe aastakümne suurim, ristimiste arv (12 606) jääb pisut maha vaid 1805. ja 1806. aasta omast. Ainult Saaremaal oli sündimus peaaegu sama madal kui eelmisel aastal. Suremus (7586 matust) oli viimati veel madalam 1785. a. Teistest maakondadest erines jällegi Saaremaa, kus suremus oli peaaegu sama kõrge kui 1818. a. Iive (5020) oli katkujärgse perioodi suurim. Kihelkonnal ja Kärlas oli see siiski negatiivne, Muhus olid sündid-surmad tasakaalus. Maakonnarekordid püstitati sel aastal küll ainult Viljandi- ja Pärnumaal; Võrumaa tippmark pärineb 1768., Tartumaa 1762., Saaremaa 1805. aastast. Viljasaagid olid pärisorjuse kaotamise aastal nii kirjeldavate kui ka statistiliste allikate järgi kogu maal väga head.

Eelnevast selgub, et XVIII saj. kaks viimast ja XIX saj. kaks esimest aastakümnet olid Lõuna-Eesti talurahvale demograafilises plaanis tunduvalt ebasoodsamad kui ajavahemik 1711—1780. Kui S. Vahtre eeskujul¹¹ lugeda «mustadeks» aastateks neid, mil suremus ületas sündimuse vaadeldavas piirkonnas tervikuna, siis selliseid oli kaheksa (1781, 1783, 1788, 1789, 1799, 1800, 1807 ja 1808); Eestimaal oli niisuguseid viis. Eriti mustad olid Lõuna-Eestis aastad 1789 ja 1808, mil suremus oli ülekaalus kõikides maakondades; Eestimaal oli selliseks vaid 1808. a. «Õnnelikke» aastaid, mil sündimus oli ülekaalus kõikides kihelkondades, oli Lõuna-Eestis vaid kaks (1785 ja 1802), Eestimaal viis (1793, 1794, 1797, 1810, 1811).

Piirkondlikud erinevused demograafilises arengus olid Lõuna-Eestis hoopis suuremad kui Eestimaal. Kui seal ületab suremus sündimuse kõikides kihelkondades 4—5 aastal, siis Saaremaal ja Pärnumaal oli selliseid aastaid vaid kolm, Viljandimaal aga seitse, Tartu- ja Võrumaal koguni 12. Eriti rängad olid kahes viimases maakonnas 1780-ndad aastad. Võrumaal näiteks on ajavahemikus 1781—1789 vaid kolm positiivse iibega aastat. Kurb rekord kuulub aga Karula kihelkonnale: 40 aastast oli seal 16 negatiivse iibega. Karula oli ka muide ainus maakihelkond terves Eestis, kus vaadeldud 40 aasta jooksul pastoritel oli rohkem tegu matmise kui ristimisega. Kihelkondi, kus vähemalt igal neljandal aastal oli iive negatiivne, korjub viie maakonna peale 18: Karula (16), Urvaste, Tartu-Maarja ja Puhja (15), Vastseliina (14),

¹¹ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 220.

Rõuge ja Tarvastu (13), Maarja-Magdaleena, Rannu, Rõngu, Võnnu ja Helme (12), Räpina, Aksi, Sangaste ja Paistu (11), Kanepi ja Otepää (10). Kõigil aastatel positiivne oli iive vaid Vändra kihelkonnas.¹²

Демографилise arengu piirkondliku eripära üksikasjalikum käsitus ei mahu aga käesoleva artikli raamidesse. Autor loodab selle küsimuse juurde edaspidi tagasi tulla.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В 1780—1819 ГГ.

Х. Лиги

Резюме

В опубликованной десять лет назад работе автор следил за динамикой крестьянского населения Южной Эстонии на основе материалов IV—VII-ой подушных ревизий. В данной статье рассматривается естественное движение сельского населения эстонской половины Лифляндской губернии за сорок лет до отмены крепостного права на основе церковных метрических книг. Последние сохранились далеко не полностью; пробелы данных восполнены при помощи интерполяции. Данные, характеризующие демографическое развитие, приведены в тексте по пятилеткам. Так как в ревизских сказках содержатся весьма достоверные данные о количестве крестьян в 1789, 1795, 1811 и 1816 гг., для характеристики демографического развития приведены также общие коэффициенты брачности, рождаемости, смертности и прироста. Автор пытается также выяснить факторы, определившие естественное движение сельского населения. Оказывается, что демографическое развитие шло в данный период весьма скачкообразно.

Восемь раз (т. е. в каждый пятый год) смертность превысила рождаемость. Особенно тяжелыми были годы 1789 и 1808, когда прирост населения был отрицательным во всех уездах. Лишь дважды (в 1785 и 1802 г.) рождаемость превышала смертность во всех 52 южно-эстонских приходах. Весьма значительными были местные различия в демографическом развитии. Так, в Сааремаа и Пярнумаа смертность превысила рождаемость лишь трижды, в Вильяндимаа таких годов было 7, в Тартумаа и Вырумаа — даже 12. Особенно тяжелыми были в Юго-восточной Эстонии 1780-ые годы. В Вырумаа было лишь 3 года, когда прирост населения был положительным. Автор пришел к выводу, что географические аспекты демографического развития заслуживают в дальнейшем специального изучения.

¹² Võimalik küll, et põhjuseks on matuste alaregistreerimine selles metsa-kihelkonnas; pealegi pole sealt andmeid terves Eestis eriti suure suremusega 1808. aastast.

ÜBER DIE DEMOGRAPHISCHE ENTWICKLUNG IN SÜDESTLAND VON 1780 BIS 1819

H. Ligi

Zusammenfassung

Die Dynamik der Zahl der Bauernschaft Südestlands aufgrund der ersten Seelenrevisionen ist vom Autor andernorts behandelt worden. Im vorliegenden Beitrag wird die natürliche Bewegung der Bauernschaft im Laufe von vier Jahrzehnten, die der Abschaffung der Leibeigenschaft vorangingen, anhand der Kirchenbücher verfolgt. Da die letzten nicht in allen Kirchspielen vollständig erhalten geblieben sind, wurden die Lücken mit Hilfe von Interpolierung geschlossen. Die Angaben, die die demographische Entwicklung kennzeichnen, sind im Text je nach Jahrfünften gegeben. Da dank den Seelenrevisionslisten glaubwürdige Angaben über die Zahl der Bauernschaft von Jahren 1782, 1795, 1811 und 1816 der zu untersuchenden Periode vorhanden sind, wurden für die Kennzeichnung der natürlichen Bewegung der Bauernschaft auch die gesamt-koeffizienten der Heiraten, der Geburten, der Sterblichkeit und des Bevölkerungszuwachses gebraucht. Ebenso wurde ein Versuch unternommen, die Faktoren festzustellen, die diese Entwicklung jedes Jahr beeinflusst haben. Die Zahlenangaben zeigen, dass die demographische Entwicklung Südestlands in der zu untersuchenden Periode bedeutend ungünstiger verlief als in der Zeitspanne 1711—1780. Insgesamt in acht Jahren gab es in ganz Südestland einen Sterblichkeitsüberschuss. Besonders schwer waren die Jahre 1789 und 1808, als in allen fünf Kreisen Südestlands die Sterblichkeit überwog. Es gab nur zwei «glückliche Jahre», (1785 und 1802) mit dem Geburtenüberschuss in allen Kirchspielen. Die Unterschiede in der demographischen Entwicklung zwischen verschiedenen Gebieten Estlands waren auffallend gross. Während auf der Insel Saaremaa und im Kreis Pärnu nur in drei Jahren die Zahl der Todesfälle die der Geburten überstieg, gab es im Kreis Viljandi 7 und in den Kreisen Tartu und Võru sogar 12 Jahre mit dem Sterblichkeitsüberschuss. Besonders schwer waren in den beiden letzten Kreisen die achtziger Jahre des 18. Jahrhunderts. Im Kreis Võru gab es in der Zeitspanne von 1781 bis 1789 nur drei Jahre mit dem Bevölkerungszuwachs. Aufgrund der genannten Angaben kann man behaupten, dass die Besonderheiten der demographischen Entwicklung in verschiedenen Gebieten Estlands einer weiteren, ausführlicheren Behandlung bedürfen.

ЗАСЕЛЕНИЕ ПРИХОДА КАРКСИ ОТ 17 ДО НАЧАЛА 19 ВВ.

Ю. Лийтоя

Наряду с исследованием заселения в пределах крупных территориальных единиц не следует пренебрегать анализом тенденций заселения в пределах сравнительно небольших административных единиц (приходов, имений, деревень). Обобщение результатов помогает уяснить суть экономических и демографических процессов, происходящих на более обширной территории.

Проблемы заселения прихода Каркси рассматривались ранее в сборнике «Пярнумаа»¹ и во вступительной части к сборнику старых народных песен Каркси². В первом из названных сборников приводится обзор природных условий прихода, его заселенности в первоначальные периоды истории.

При исследовании использованы в основном три типа источников:

1. Исторические карты сельскохозяйственных угодий и описания этих карт,
2. Протоколы земельных ревизий и ревизские сказки и
3. Метрические книги.

С 17 в. имеются данные ревизий 1601³, 1624⁴ и 1635⁵ гг. и с 18 и 19 вв. — данные земельных ревизий⁶ и ревизских сказок⁷. Карты и соответствующие описания сохранились с 17⁸ и

¹ Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus / Toim. A. Tammekann, J. Köpp, E. Kant. Tartu, 1930.

² Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud / Toim. H. Tampere. Tartu, 1941.

³ Die Revision Livlands 1601. Estnisches Siedlungsgebiet / Herausgeber O. Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 3. (München), 1967. (Rotaprint.)

⁴ Das Pernauer Land 1624 / Herausgeber O. Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 2. (München), 1967. (Rotaprint.)

⁵ Die Revision Livlands 1638. Estnisches Siedlungsgebiet II / Herausgeber O. Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 4. (München), 1967. (Rotaprint.)

⁶ ЦГАДА, ф. 274, оп. 1, д. 170, 181, 192, 202, 214, 229, 2437.

⁷ ЦГИА ЭССР, ф. 1865, оп. 3.

⁸ Там же, ф. 308, оп. 2, д. 23; оп. 6, д. 266, 277.

19⁹ вв. Нами использованы и данные метрических книг Каркского и Пайстуского церковных приходов.¹⁰

Приход Каркси был расположен в верхней части Сакаласской возвышенности. По рельефу он относится к долинам, друмлинам и равнинам Вильянди — Хельме.¹¹ Почвенный покров неоднороден. Он обусловлен многообразием состава материнской породы, рельефом местности и особенностями осадочного чехла, водного режима и растительного покрова.

Коренной породой здесь является девонский песчаник. Приход был беден поточными водами. Сравнительно много было озер. Почвенно-грунтовая вода была близко от поверхностной земли.

По своему растительному покрову Каркси относится к подрайону Сакаласской возвышенности района ельников елово-смешанных лесов восточной и центральной части Эстонии.¹² До того, когда крестьяне приступили к интенсивному земледелию, там встречались широколиственно-еловые леса. В 17 в. обширные пространства в приходе Каркси находились под березняками и ельниками.¹³

В зависимости от рассмотренных условий формировался и почвенный покров Каркси, который А. Лиллема¹⁴ отнес к Тырва-Абьяскому подрайону района дерново-подзолистых почв. Природные условия прихода Каркси были благоприятны для земледелия. Поэтому заселение рассматриваемой области происходило в то время, когда земледелие и скотоводство стали основным источником пропитания.

Расположение сельскохозяйственных угодий зависело от природных условий соответствующего района. Месторасположение крестьянских дворов зависит от размещения пахотных угодий.

Самой плодородной является центральная и южная часть Каркси. В юго-восточной и северной частях простирались большие леса и болота. Как поля, так и крестьянские дворы были рассеяны. Наличие больших разрозненных участков полей, а в связи с этим и формирование рассеянных поселений были обусловлены природными условиями и уровнем развития сельского хозяйства. Рассеянные поселения характерны для территории, где был велик удельный вес подсеки.¹⁵

⁹ ЦГИА, ф. 567, оп. 1, д. 316, 318; оп. 2, д. 910, 914, 915, 960.

¹⁰ Там же, ф. 1276, ф. 1286.

¹¹ Pärnumaa. lk. 350.

¹² Laasimer L. Eesti NSV taimkate. Tallinn, 1965, lk. 291.

¹³ ЦГИА, ф. 308, оп. 2, д. 23.

¹⁴ Lillemäe A. Eesti NSV mullastik. Tallinn, 1958, lk. 171—178.

¹⁵ Palli H., Linnus J. Lahendusi ja probleeme meie vanema agraarajaloo alalt. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1965, nr. 2, lk. 259.

Поджог леса обуславливался необходимостью ослабить действие отрицательных свойств подзолистых почв и компенсировать недостаток удобрений.¹⁶ Поскольку в Каркси преобладали слабо- и среднеподзолистые почвы, в приходе во второй половине 17 в. известное значение имели так называемые порослевые поля — бушланды, образованные путем подсеки и кютиса.

Возникновение разрозненных полевых участков было обусловлено и неоднородным рельефом Каркси. Пахотные угодья располагались преимущественно на волнистых окраинах возвышенности, где преобладали песчаные и супесчаные почвы. Отдельные участки полей разделялись используемыми в качестве покосов и пастбищ лощинами и долинами.

В случае компактной структуры деревни земельный массив представлял собой общий единый участок, разделенный между дворами чересполосно, — наряду с делением на три поля земли по их качеству были распределены на «коны» и в каждом «коне» двор имел свою землю пропорционально размерам двора.

Поля хуторов размещались отдельно, но их полевые участки по вышеназванным причинам не отличались от остальных.

Хутора, расположенные на территории деревни, включались в состав деревни. В конце 17 в. среди 206 крестьянских дворов прихода 55,8% составляли хутора. Все 20 деревень Каркси состояли в подавляющем большинстве из хуторов. Число деревень и крестьянских дворов в них поэтому не было постоянным (табл. 1).

Хутор считали принадлежащим то к одной, то к другой деревне. В 1601 г. в Каркси была деревня Алстеи. В протоколе ревизии 1624 г. она отсутствует. Ее хутора были присоединены к Мягисте.

Но причиной отсутствия той или иной деревни в протоколе ревизии могло служить ее опустение. Так, в 1624 г. в протоколе не значилась Арукюла. В 1638 г. там были зафиксированы 3 недавно заселенных крестьянских двора. Это свидетельствует о том, что в 1624 г. деревня пустовала.

Группа хуторов могла иногда называться самостоятельной деревней. Из части Выхмастеских и Судистеских хуторов в 1683 г. сформировалась деревня Анисте. В Пезгле вокруг Универского хутора образовалась деревня Вакисте. Хутора, в начале 17 в. входившие в состав деревни Пера, во второй половине 18 в. были распределены между Перакюла, Марьямяги и Мыйзавалла. В начале 19 в. они вновь числились за деревней Перакюла.

В начале 19 в. в имении Каркси было 4 деревни: Анисте,

---

¹⁶ Ligi H. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI—XVII sajandil. Tallinn, 1963, lk. 17.

Таблица 1

Число дворов в деревнях Каркисского прихода от 17 до 19 вв.

Деревня	Год										
	1601	1624	1638	1683	1724	1731	1738	1744	1751	1758	1866
Алестен	4										
Аникатс	18	5	7	18	16	18	21	20	19	25	42
Анисте				15	13	15	15	18	17	18	26
Арукюла	12	4	4	12	13	9	7	7	7	13	28
Кикита		2	8								
Марьямяги				8	1	8	5	5	10	9	
Мыйзавалла				8	1	3	2	1	2	5	
Мяэкюла	12	3	6	15	12	16	21	18	20	20	23
Мягисте	3	5	5	6	4	6	6	6	9	7	20
Орьяту	6	1		6		4	4	4	4	5	
Перакюла	8			6	10	9	14	12	11	10	23
Савиару	11	3	5	12	4	6	6	4	5	8	
Сипекюла	9	8	8	10	6	6	11	9	11	11	
Судисте	8	3	5	12	5	11	11	11	14	16	25
Тухалаане				9	1						
Удекюла	10	3	6	14	13	14	13	14	24	20	16
Вакисте	6	4	4	14	9	8	8	10	11	14	23
Вакисте					4	4	3	3	7	5	12
Валласте	6	4	4	4	6	5	4	4	8	6	9
Венекюла				8	8	7	8	7	10	2	
Выхмасте	26	6	10	16	12	15	13	14	18	17	23
Эрикюла	3		3	7	3	3	3	3	3	3	
Юрикюла	6	6	9	6	4	4	3	3	3	4	
Хутора			1		4	5	5	5	7	5	22
Итого	151	57	85	206	149	178	186	178	220	223	272

Мяэкюла, Судисте и Вакисте. В состав Полли¹⁷ входили Мягисте, Перакюла и Выхмасте. Деревни Савиару, Сипекюла и Марьямяги, которые в 18 в. относились к упомянутым имениям, к этому времени исчезли. Входящие в них крестьянские дворы были присоединены к другим деревням соответствующего имения.

В имении Пеэгле в 18 и 19 вв. было три деревни: Удекюла, Вакисте и Валласте.

Тухалаанеское имение¹⁸ имело в 18 в. три деревни — Аникатс, Арукюла и Орьяту. К началу 19 в. Орьяту было присоединено к Арукюла.

В конце 17 в. исключительно из хуторов состояло семь деревень. Они располагались на холмистой болотистой и лесистей.

¹⁷ Полли стал самостоятельным имением в период с 1724 по 1731 гг., с 1694 г. он — подсобная мыза Каркси.

¹⁸ Государственное имение Тухалаане было создано в 1719—1720 гг.

стой местности. Каждый хутор находился при своих полевых участках. Деревни были отделены друг от друга достаточно обширными лесными и болотными участками.

В составе восьми деревень можно выделить старое ядро деревни. В деревне Тухалаане таким ядром была кучевая деревня, в остальных случаях — рассеянная. Ядро деревни окружали хутора. Их не имели лишь две деревни. Рассмотренные деревни были расположены в северо-восточной и северо-западной частях прихода, имеющих ровный рельеф, а также на южной возвышенности. В остальных деревнях удельный вес хуторов был также незначительным, однако ядра деревень в них выделить невозможно. Наиболее крупными полевыми массивами пользовались 3—6 крестьянских дворов.

В 17—18 вв. негативные с точки зрения полеводства свойства подзолистых почв южной Эстонии проявлялись на старопахотных полях значительно сильнее, чем в настоящее время. Состояние земледельческих орудий того времени не позволяло использовать преимущества южно-эстонских почв — их более мощный почвенный покров.¹⁹ Кроме того, ряд агротехнических приемов, которыми пользуются в настоящее время для устранения отрицательных свойств подзолистых почв, тогда еще не был известен. Во вторую половину 17 в. в Каркси преобладали старопахотные поля. Пользовались и бушландами. Точное соотношение бушланда и старопахотного поля установить невозможно, поскольку в землемерных данных²⁰ площадь лесных полей (бушланда) трех деревень указана преувеличенно. По-видимому, залежные земли включены в состав старопахотных земель. Бушланда больше в деревнях восточной части прихода, характеризующихся неоднородным рельефом. Удельный вес бушланда несколько больше в мызах, чем в крестьянских дворах (соотношение бушланда и старопахотных земель в мызах — 1:3,5, в крестьянских дворах — 1:5,1).

В 1601 г. приход был заселен довольно густо: здесь был 151 двор и 46⁵/₈ гаков (табл. 2).

В последующие годы войны, голод и чума обусловили большие изменения: в 1624 г. в Лифляндии пользовались менее чем четвертью прежних крестьянских земель.²¹ В приходе Каркси как число дворов, так и заселенных гаков уменьшилось примерно втрое.

Уже в 1624 г. можно было отметить тенденцию заселения пустых крестьянских дворов. В приходе насчитывалось 7 недавно заселенных дворов. Люди пришли сюда из Хельме, Рухья и острова Сааремаа.

¹⁹ Ligi H. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 116—117.

²⁰ ЦГИА, ф. 308, оп. 6, д. 266, с. 1.

²¹ Eesti ajalugu / Toim. H. Kruus. Tartu, 1937, III kd., lk. 165.

Таблица 2

Число заселенных гаков и дворов в 1601, 1624 и 1638 гг. по данным ревизий

Деревня	1601			1624		1638	
	гак	двор	юкстыдг	гак	двор	гак	двор
Алстенн	$\frac{5}{8}$	4					
Аникатс	$5\frac{1}{8}$	18		$1\frac{3}{8}$	5	$3\frac{3}{8}$	7
Арукюла	$2\frac{1}{2}$	12		$\frac{7}{8}$	4	$2\frac{3}{8}$	4
Мяекюла	4	12	2	$\frac{3}{4}$	3	3	6
Мягисте	2	3		$1\frac{7}{8}$	5	$2\frac{7}{16}$	5
Орьяту	$1\frac{5}{8}$	6	1	$\frac{1}{4}$	1		
Перакюла	$2\frac{1}{8}$	8	2	$\frac{3}{4}$	2	3	8
Савиару	$2\frac{3}{4}$	11	1	$\frac{5}{8}$	3	$1\frac{7}{8}$	5
Сипекюла	$3\frac{1}{8}$	9	1	$1\frac{1}{8}$	8	$3\frac{3}{8}$	8
Сидисте	4	8		$1\frac{1}{2}$	3	$2\frac{3}{8}$	5
Удекюла	$2\frac{3}{8}$	10	3	$1\frac{3}{8}$	3	$3\frac{1}{4}$	6
Универе						$\frac{3}{4}$	1
Вакисте	$2\frac{3}{8}$	6		$\frac{7}{8}$	4	$2\frac{1}{4}$	4
Валласте	$1\frac{7}{8}$	6		1	4	$1\frac{11}{16}$	4
Венекюла	$\frac{7}{8}$	3					
Выхмасте	$7\frac{1}{2}$	26	2	$1\frac{1}{4}$	6	$4\frac{1}{2}$	10
Эрикюла	$1\frac{1}{2}$	3				$\frac{3}{4}$	3
Юрикюла	$2\frac{1}{4}$	6	5	$1\frac{7}{8}$	6	$3\frac{7}{8}$	9
Итого	$46\frac{5}{8}$	151	17	$15\frac{1}{2}$	57	$38\frac{7}{8}$	85

В 1624 г. в Каркси использовался большой немецкий гак, равный 20 гектарам. Положение, согласно которому в 1601 г. в Каркси использовался польский гак, необоснованное.²² Мы становимся на точку зрения, согласно которой в 1601 г. в Каркси пользовались большими немецкими гаками.

Приход насчитывал 22 крестьянских двора, упоминавшихся как в 1601, так и в 1624 гг. Из них в 15 дворах число гаков оставалось неизменным.

По сравнению с 1601 г. к 1624 г. уменьшилось число гаков шести дворов ($1\frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{8}$; $1 \rightarrow \frac{1}{2}$; $\frac{3}{8} \rightarrow \frac{1}{4}$; $\frac{1}{2} \rightarrow \frac{1}{4}$; $\frac{1}{4} \rightarrow \frac{1}{8}$). В одном случае отмечено увеличение ($\frac{1}{4} \rightarrow \frac{1}{2}$).

В период с 1601 по 1624 гг. более крупные, чем полугаковые, дворы исчезли; удельный вес меньших дворов ($\frac{1}{8}$ гака) сократился. По вышеприведенным причинам (война, голод, чума) крестьяне не располагали большими возможностями обрабаты-

²² Tarvel E. Adratlupogegade olukorrast Lõuna-Eestis XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul. Tallinn, 1964, lk. 12, märkus 17. См. подробнее: Liitoja Ü. Karksi kihelkonna asustus XVII—XIX sajandil. Tartu, 1981, lk. 40—44. Diplomitöö. (Рукопись находится на кафедре всеобщей истории ТГУ).

Таблица 3

Динамика численности крестьянского населения по данным гаковых ревизий и ревизиских сказок (базисные индексы, численность 1731 г. = 1)

Имение	Год								
	1715	1724	1738	1744	1751	1758	1782	1795	1816
Каркси			1,18	1,20	1,34	1,67	2,91	3,02	2,56
Тухалаане	0,44	0,89	0,90	0,97	1,29	1,69		—	2,28
Полли			1,03	1,30	1,46	1,44		2,33	2,78
Пеегле	0,66	1,00	1,31	1,26	1,86	1,57		2,58	2,49
Итого	0,47	0,91	1,10	1,19	1,44	1,59			2,56

Таблица 4

Динамика численности крестьянского населения по данным гаковых ревизий и ревизиских сказок (цеповые индексы)

Имение	Год								
	1715	1724	1738	1744	1751	1758	1782	1795	1816
Каркси			1,18	1,02	1,11	1,25	1,73	1,04	0,85
Тухалаане	0,50	0,89	0,90	1,08	1,32	1,31			1,35
Полли			1,03	1,26	1,12	0,99		1,61	1,19
Пеегле	0,67	1,00	1,31	0,96	1,47	0,85		1,64	0,96
Итого	0,52	0,91	1,10	1,09	1,21	1,11			1,61

вать поля в прежнем объеме. Уже в 1601 г. много крестьянских дворов использовали лишь часть своих полей.

В рассматриваемый период встречались дворы, которые по величине занимаемой площади можно разбить на 10 групп (1; $\frac{1}{2}$; 1; $\frac{7}{8}$; $\frac{3}{4}$; $\frac{3}{8}$; $\frac{1}{2}$; $\frac{3}{8}$; $\frac{1}{4}$; $\frac{3}{16}$; и $\frac{1}{8}$ гака). В 1601 г. в приходе имелись некоторые крестьянские дворы размерами в 1; $\frac{1}{2}$ и 1 гака, но все же большинство из них имело $\frac{1}{4}$ и $\frac{1}{8}$ гака. В 1624 г. наиболее крупными были дворы размером в $\frac{1}{2}$ гака, причем доминировали дворы в $\frac{1}{4}$ гака.

Одна из целей ревизии 1638 г. — увеличить число гаков.²³ Число гаков возросло в 62 крестьянских дворах из 85 соответственно в два ($\frac{1}{2} \rightarrow 1$; $\frac{3}{8} \rightarrow \frac{3}{4}$; $\frac{1}{4} \rightarrow \frac{1}{2}$; $\frac{1}{8} \rightarrow \frac{1}{4}$); три ($\frac{1}{8} \rightarrow \frac{3}{8}$;

²³ Tarvel E. Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksustamise alused 13.—19. sajandil. Tallinn, 1972, lk. 111.

Таблица 5

Средний годовой темп прироста (в %) крестьянского населения в
1715—1858 гг.

Имение	Год						
	1715— 1724	1724— 1731	1731— 1738	1738— 1744	1744— 1751	1751— 1758	1758— 1816
Каркси			2,4	0,3	1,5	3,2	0,7
Тухалаане			— 1,5	1,3	4,1	3,9	0,5
Пояли			0,4	3,9	1,6	— 0,1	1,1
Пезгле			3,9	— 0,7	5,7	— 2,3	0,8
Итого	7,5	1,4	1,4	1,5	2,8	1,5	0,8

$\frac{1}{4} \rightarrow \frac{3}{4}$) или четыре ($\frac{1}{8} \rightarrow \frac{1}{2}$) раза. Это обстоятельство и использование пустующих дворов обусловили увеличение числа гаков с $15\frac{1}{2}$ до $38\frac{7}{8}$. Возрос удельный вес крупных крестьянских дворов. Большинство составляли дворы с числом гаков, равным $\frac{1}{2}$; $\frac{3}{8}$ и $\frac{1}{4}$.

В период с 1638 по 1683 гг. число крестьянских дворов увеличилось в 2,4 раза.

В результате так называемого великого голода 1695—1697 гг., опустошений Северной войны и чумы 1710 г. в Каркси в 1715 г. на 32% сократилось число крестьянских дворов; число пустовавших дворов превышало число заселенных (как 17 в. по своему содержанию отличается от гака 18 в.). В 1715 г. в приходе было 807 человек. В период с 1715 по 1724 гг. численность населения возрасла на 91%, прирост составил в среднем 7,5% в год (табл. 3, 4, 5). Большой прирост населения объясняется особенностью возрастной структуры населения после чумы.²⁴

В период с 1724 по 1731 гг. и с 1731 по 1738 гг. прирост крестьян был равномерным. В оба периода число крестьян возрастало на 10%. Поскольку это периоды одинаковой продолжительности, одинаковым был и среднегодовой прирост (1,4%).

В 1738—1744 гг. среднегодовой прирост населения в Каркси мало изменился. В течение ряда лет естественный прирост населения был отрицательным, т. е. смертность превышала рождаемость. Особенно велика была смертность детей (например, в 1740 г. 83,8% умерших составляли дети до 15 лет) (табл. 6).

²⁴ Ligi H. Talurahva arvu dūnaamikast Eestimaal XVIII sajandil (adramaarevisjonide andmeil). — Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971, lk. 250.

Таблица 6

Число крещений, венчаний и похорон и естественный прирост в Каркси
в 1740—1814 гг.

Годы	Крещения	Венчания	Похороны	Естественный прирост
1740—1744	474	100	264	210
1745—1749	567	107	389	178
1750—1754	613	136	344	269
1755—1759	643	151		
1760—1764	612	124		
1770—1774	691		473	218
1775—1779	839	200	484	355
1780—1784	901	233	668	233
1785—1789	954	172	1037	—83
1790—1794	1038	233	750	288
1795—1799	1038	230	881	157
1800—1809	917	229	1138	—221
1810—1814	940	258	768	172

В период с 1744 по 1751 гг. численность крестьян в Каркси увеличилась на 21%. Причиной значительного возрастания был высокий естественный прирост населения.

И в 1751—1758 гг. среднегодовой прирост был несколько меньше, чем в предыдущий период. Только в 1755 г. во всем приходе смертность превышала рождаемость.

В период с 1758 по 1782 гг. прирост был большим во всех имениях. На протяжении 8 лет смертность превышала рождаемость хотя бы в одном имении.

Вследствие преобладания смертности над рождаемостью в Пеэгле и Тухалаане с 1782 по 1795 гг. естественный прирост был отрицательным. В 1788 и 1789 гг. во всем приходе смертность превысила рождаемость. Причина, как и во всей Эстонии, кроется в вызванном неурожаем голоде и эпидемиях.²⁵

Динамика населения зависела и от механического передвижения крестьян. В имении Каркси в рассматриваемый период число переселившихся в другие приходы превысило число пришельцев на 14 человек.

В период с 1795 по 1811 гг. число мужских душ в приходе сократилось на 11%. Причиной этому частично послужило то, что с 1797 г. в Прибалтике начались рекрутские наборы. В рас-

²⁵ Vahtre S. Ilmastikuoludest Eestis XVIII ja XIX sajandil (kuni 1870. a.) ja nende mõjust põllumajandusele ning talurahva olukorrale. — Eesti NSV ajaloo küsimusi, VI. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1970, vihik 258, lk. 74.

смаатриваемый период смертность вновь превысила рождаемость. В течение ряда лет естественный прирост населения был отрицательным: в 1798, 1800, 1807 и 1808 гг. (в этот год он был рекордным — 398). Это были неблагоприятные годы вследствие неурожая, голода и эпидемий. Много людей умерло от болезней легких, а в начале 19 в. — и от оспы (в 1811 г. — 58 человек). Сокращение численности населения прихода имело и иные причины. В период с 1811 по 1816 гг. в рекруты было набрано 110 мужчин, в том числе 43 в 1812 и 34 в 1813 гг.

В период с 1758 по 1816 гг. средний годовой темп прироста крестьянского населения был 0,8%.

Точное число крестьянских дворов в 18 в. установить трудно. Многие дворы разделились, однако в земельных ревизиях во внимание принималось сформировавшееся распределение дворов.

В первую половину 18 в. пустовавшие крестьянские дворы вновь начали заселяться. Число пустовавших гаков сократилось. В 1724 г. в приходе было 17¹⁹/₂₃, 1858 г. — ⁷/₁₆ пустых гаков. В 1715 г. в Каркси насчитывалось 50 дворов, которые не использовали всю свою землю, в 1758 г. остался всего лишь один такой крестьянский двор. В рассматриваемый период вообще встречались дворы девяти различных размеров: ⁵/₈; ³/₄; ¹/₂; ³/₈; ⁵/₁₆; ¹/₄; ³/₁₆; ¹/₈ и ¹/₁₆ гака. Подавляющее большинство составляли дворы, располагавшие ¹/₄ и ¹/₈ гака земли.

В период с 1683 по 1758 гг. земли 36 крестьянских дворов отошли под мызные поля. С 1758 по 1806 гг. число крестьянских дворов возросло в значительной мере вследствие их деления.

К началу 19 в. в приходе было 72 наименования крестьянских дворов, принадлежащих двум дворам. Такое явление помимо деления дворов обуславливалось также переселением членов сильного крестьянского двора в соседний двор.²⁶ Наименования дворов в Каркси были постоянными. 24% встречавшихся в 17 в. наименований сохранилось до начала 19 в., 20,5% из них отмечены уже в протоколе ревизий 1601 года.

Причиной постоянства наименований дворов в Каркси была многочисленность хуторов. Наименования последних, как правило, выведены с учетом конкретного места.²⁷ Такие названия так просто изменениям не подвергались.

К началу 19 в. в приходе преобладали хутора (19,4% от всех

²⁶ Kahk J. Pärnu ja Tartu linnamõisate talude majanduslikust arengust ja mõningatest üldisematest agraararengu probleemidest 18. sajandil. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, 1979, nr. 3, lk. 219.

²⁷ Palli H. Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal 16. sajandil. — Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 10, lk. 606.

Посевная площадь в Каркси по землемерным данным (в тундерных местах)

Именне		Вторая половина 17 в.	Первая половина 19 в.
Пеэгле	мыза	125,2	573,6
	крестьяне	291,8	680,9
Каркси	мыза	599,8 2601,8	907,9
	крестьяне		1723,8
Полли	мыза	1250,9 340,7	1250,9
	крестьяне		340,7
Тухалаане	мыза	677,8	458,0
	крестьяне		
Итого	мыза	725,0	2280,2
	крестьяне	3571, 4	

крестьянских дворов). Хутор являлся самостоятельной территориальной единицей. При его дроблении образовались самостоятельные дворы, которым выделялись длинные прямые полосы. В таких случаях все дворовые угодья в Каркси состояли из 2—18 частей. Покосы обычно составляли более крупные коны. К угодьям хутора прибавлялись иногда поодаль расположенные 1—3 полосы либо кусок покоса, бушланда, реже — старопашотного поля. Их было больше у крестьянских дворов, находившихся на крупных полевых массивах. В деревне Орьяту сохранилось распределение на коны. Бушланд и покосы были выделены крестьянским дворам большими участками, пастбища же находились в общем пользовании деревни.

В 18 в. крестьянские поля в Эстонии увеличились в среднем на 70%.²⁸ А в приходе Каркси посевная площадь к началу 19 в. возросла на 30,8%. Мызные поля возросли в 3,1 раза. Поэтому значительные изменения произошли в соотношении мызных и крестьянских полей. В конце 17 в. соответствующий показатель составлял 1:5,4 (вместе с бушландом — 1:4,9) (табл. 7). В Каркси удельный вес помещичьих полей был значи-

²⁸ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, lk. 260.

тельно меньше, чем в среднем по Эстонии.²⁹ Однако поскольку в 18 в. стремительно росла площадь помещичьих полей, в начале 19 в. соотношение помещичьих и крестьянских земель составляло 1:2,0. В начале 19 в. структура сельскохозяйственных угодий в Каркси несколько отличалась от типичной для Юго-Западной Эстонии. Соотношение старопахотных полей, бушланда и покосов составляло 1:2,7:1,7 (типичное соотношение — 1:2:1,5).³⁰

Из-за природных условий характерными для Каркси были большая раздробленность земельных участков, значительный удельный вес хуторов. С 17 по 19 вв. прирост пашни был небольшим. Среди сельскохозяйственных угодий важное место занимали бушланд и покосы. На численность населения, как и во всей Эстонии, оказали влияние эпидемии, войны и голод.

DIE BESIEDLUNG DES KIRCHSPIELS KARKSI VON 17 BIS 19 JH

U. Liitoja

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden Betrachtungen über die Besiedlung von im Süden des Landrückens Sakala gelegenen Kirchspiels Karksi angestellt. Im 17 Jahrhundert lagen die Bauergesinde und Felder auf höheren Gebieten mit leichteren Boden im Süden, Nordwesten und Mittelteil von Karksi. Im Nordosten, Südosten und Südwesten gab es große Wald- und Sumpfgebiete. Im 18. Jahrhundert erweiterte sich das Acker- und Heuland anhand des Waldes. Am Anfang des 19. Jahrhundert nimmt einen großen Anteil von Bauerland das Grünland an sich. Die landschaftlichen Bedingungen und der damalige landwirtschaftliche Entwicklungsstand riefen die Bildung der Streubesiedlung von Karksi hervor. Am Anfang des 19. Jahrhundert bildeten die Mehrheit von Kirchspielgesinden die Streugesinden.

²⁹ Ligi H. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 22.

³⁰ Как Ю., Лиги Х. Об экономическом потенциале крестьянского двора в Эстонии в начале XIX века. Таллин, 1975, с. 26.

HINGELOENDID ASUSTUSAJALOOLISES UURIMISTÖÖS

A. Must

Paari viimase aastakümne jooksul on hingeloenditest kujunenud ajaloolaste (aga ka etnograafide, toponüümika uurijate jne.) poolt väga sageli kasutatav allikmaterjal, millela XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi esimese poole Eesti talurahva ajaloo vähegi detailsem uurimine oleks võimatu. Kuna kirjanduses on allika tekkeloost, usaldusväärsusest ajaloolis-demograafilises uurimistöös ning senisest kasutamisest põhjalikult kirjutatud,¹ ei tarvitse nimetatud küsimustel siinkohal pikemalt peatuda.

Valime käsitlemiseks kaks hingeloendite kasutamise tahku, mis asustusajaloolaste kõrval peaksid huvi pakkuma ka naaberdisipliinide esindajatele. Püüame mõningate Pärnu- ja Viljandimaa hingeloendite põhjal leida vastuse kahele küsimusele: millised on kolme viimase hingederevisjoni² (VIII — 1834., IX — 1850. ja X — 1858. a.) protokollide kasutamise võimalused ja usaldusväärsus 1) talundite arvu dünaamika ja 2) talurahva migratsiooni uurimisel?

Talundite arvu ja selle dünaamika kajastumise tõepärasus hingeloendeis ei ole oluliseks sõlmküsimuseks mitte ainult asustusajaloo uurimisel, vaid ka talurahva sotsiaalse struktuuri, sotsiaalse mobiilsuse jt. probleemide käsitlemisel. Talurahva migratsiooniprotsesside tundmine aga peaks peale asustusajaloolaste ja demograafide pakkuma nii mõndagi huvitavat näiteks etnograafidele ja folkloristidele, luues võimalusi kultuurielementide edasikandumise protsesside täpsemaks tundmaõppimiseks.

Esimesel pilgul näib, et kuna rahvastik on hingeloendis fikseeritud perede kaupa (esmalts tuuakse ära talu (kõrtsi, metsavahikoha jne.) number ja nimetus, alles seejärel andmed seal

---

¹ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloendite andmeil. Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tallinn, 1973.

² Tähelepanu koondamine just kolmele viimasele hingeloendusele tuleb üheltpoolt allikalistest põhjustest — perekonnanimede olemasolu teeb võimalikuks erinevates allikates leiduvate inimeste identifitseerimise. Teiselt poolt on just nimetatud hingeloenduste usaldusväärsus kõige küsitavam.

elavate inimeste kohta); annavad hingeloendid talundite arvu dünaamikast täiusliku ülevaate. Ometi on erinevad uurijad (ja omaaegsed praktikud) hingeloendite kasutamisel maininud mitmeid ebakõlasid, millede arv varasema perioodi osas on veel tagasihoidlik, kolme viimase hingeloenduse puhul aga juba üsna märkimisväärne. Konsistooriumi materjalides märgitakse, et näiteks Audru pastoraadi hingeloendeis ja vakuraamatus ei kajastu kolme talu juurdetekkimine partselleerumise tulemusena XVIII—XIX sajandi vahetuse paiku.³ Sageli ei haaku hingeloendite sissekanded samast perioodist pärinevate vakuraamatute andmestikuga. Vasturääkivusi tekib ka hingeloendite andmete kõrvutamisel maade mõõdistamise ja kaardistamise materjalidega. Nii kurdetakse Liivimaa kroonumõisate maamõõdu- ja revisjonikomisjoni esildises Riigivarade Ministeeriumi teisele departemangule 1842. aastast, et Tori ja Võlla kroonumõisates on viimastest kaardistamisest möödunud 14 resp. 18 aasta jooksul põllumajandusmaa pindala ning talundite arvu kasv olnud nii hoogne, et tegelikkusele vastava kaardi saamiseks tuleb mõõdistamistöid uuesti otsast alustada⁴. Hingeloendite andmeil oli talundite arvu kasv kummaski mõisas minimaalne.

Hingeloendite usaldusväärsuse hindamiseks kõrvutame nende andmestikku kiriku meetrikaraamatute sissekannetega.

1832. a. vastuvõetud kirikuseaduse alusel tulid alates 1834. aastast kasutusele ühtsed tabelikujulised meetrikaraamatud⁵. Sünnimeetrikasse kanti mõis, mille alla vanemad kuulusid, lapse sünni- ja ristimise kuupäev, tema sugu, nimi, vanemate nimed ja tavaliselt ka isa sotsiaalne seisund ning elukoht (talu, kõrts jne.), samuti vaderite nimed. Abielumeetrikast leiame andmed laulatuse kuupäeva, abiellujate vanuse ja senise perekonnaseisu (vallaline, lesk) ning elukoha (millise mõisa alla kuuluvad) kohta, surmameetrikast — andmed surma ning matuste kuupäevadega, surnu vanuse, perekonnaseisu (vallaline, abielus, lesk), elukoha ja sotsiaalse seisundiga.

EELK koguduste kirikumeetrikate sissekanded on käsitietava perioodi kohta täpsed ja haaravad (kuni usuvahetusliikumiseni) kogu rahvastiku. Nende kasutamist asustusajaloolises uurimistöös raskendab üheltpoolt iga pere kohta esitatud andmete pihustatus ristimiste, laulatuste ja matuste kronoloogilisel printsiibil sissekandmise tulemusena, teiselt poolt aga kiriku- ja administratiivsete kihelkondade piiride olulised erinevused.⁶

³ ENSV RAKA, f. 1187, nim. 1, s. 67, l. 32.

⁴ ЦГИА СССР, ф. 384, оп. 1, ед. хр. 1984, л. 6 об. —9.

⁵ Полное Собрание Законов Российской империи Собр. II, Том VII. СПб., с. 956—1022.

⁶ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis. — Uurimusi Läänemere- ja ajalooalal, II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 46.

Valime detailsemaks kontrollimiseks Tori kihelkonna keske mõisa — Tori hingeloendid.⁷ Kasutame perekonnaajaloo taastamise meetodit (mida seni veel anonüümne uurija on Paistu kihelkonna Holstre mõisa kohta kasutanud juba 1930. aastate lõpul — 1940. aastate algul).⁸ Esmalt koostame hingeloendite alusel perekaadrid. Seejärel kopeerime 1834.—1858. a. sünnimeetrika sissekanded⁹ (sünni daatum, isa ja ema nimed, lapse nimi, elukoht (talu), isa sotsiaalne seisund (peremees, sulane, saunik, mõisa-teenija jne.), täites iga sünni kohta eraldi kaardi. Kaardid süstematiseerime vanemate perekonna- ja eesnimede alusel. Eelnevalt koostatud abielupaaride registrite abil kanname meetrika andmed perekartidele. Kui näiteks abielupaaril sündis neljateistkümne aasta jooksul kümme last, saame perekardilt andmed laste isa elukoha (samuti sotsiaalse seisundi) muutumise kohta neljateistkümne aasta jooksul ühe-kaheaastaste intervallidega. Saadud andmestikku aitaks veelgi tihendada abielu- ja surmammeetrikate kaasatõmbamine.

Esimene ebakõla ilmnas juba kummastki allikast pärinevate talunimede võrdlemisel: meetrikaraamatuis oli terve hulk toponüüme, mis hingeloendites puuduvad (kuid on osaliselt kohapeal tänaseni kasutusel).

Järgnevalt näeme perekartidelt, et vallasisene rahvastiku mehhaaniline liikumine (tülikad ühest talust maha- ja teisele arvelekandmised) leiab viimases kolmes hingeloendis harva kajastamist. Sageli on Tori hingeloendites ühe taluperena märgitud ühest talust põlvnevad, kuid juba mitmes erinevas kohas elavad inimesed. Nii näiteks jagunevad X hingeloendi andmeil Tohera Peedi talus (nr. 5) elanud inimesed perekartide järgi juba enne IX revisjoni järgmiselt: 1) Tohera Peedi talu pere, sulased; 2) mõisa kilter (peremehe vend) oma naise ja lastega (lapsed sündinud Tori mõisas 1847—1857); 3) *Wirrakoninna* talu pererahvas (lapsed sündinud *Wirrakoninna* talus 1839—1855); 4) Suigu-Kingu metsavaht oma naise ja lastega (lapsed sündinud Suigu-Kingu metsavahitalus 1846—1856); 5) Murro talu sulane naise ja lastega. Märgitud kohad asusid linnulennult mõõtes Toherast 6, 8, 11 ja 16 kilomeetri kaugusel.

Hingeloendites tõuseb Tori mõisa talundite arv 1858. aastaks 98-lt 103-le, perekartide andmetel 242-le.

Kaardikirjeldusraamatud 1827. ja 1857. aastast; Tori valla pearaharaamat 1845.—1858. aastast¹⁰ jne. haakuvad hästi perekartidega. Talundite arvu võimaldavad nad määrata muidugi eespoolkirjeldatust tunduvalt väiksema tööjõukuluga.

⁷ ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 273/5, 274/6, 276/2.

⁸ Vt. ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 216/5—216/9.

⁹ ENSV RAKA, f. 1282, nim. 1, s. 22—40.

¹⁰ Läti NSV RAKA, f. 186, nim. 3, s. 659 ja 663; ENSV RAKA, f. 3756, nim. 1, s. 129.

Võrreldes andmeid talundite arvu kohta hingeloendite ja kaardikirjeldusraamatute ning vakuraamatute alusel ka teiste Edela-Eesti mõisatega, näeme siingi kohati üsna olulisi erinevusi (vt. tabel 1).

Tabel 1

Talundite arvukus mõnedes Edela-Eesti mõisates
hingeloendite ning kaardikirjeldusraamatute alusel ¹¹

Mõis	Aasta	Talundite arv	
		Hingeloendis	Kaardikirjeldus- raamatuis
Audru pastoraat	1834	37	—
	1842	—	45
	1850	36	—
	1857	—	45
	1858	36	—
Võlla	1858	56	141
Vana-Suislepa	1858	63	72
Sindi	1850	38	—
	1856	—	68
	1858	38	—
Reiu	1850	25	—
	1855	—	38
	1858	26	—
Viluvere	1858	33	38
Häädemeeste	1834	33	—
	1837	—	38
	1850	33	—
Kihnu	1844	—	79
	1850	46	—
	1854	—	82
	1858	46	—

Kohati sunnivad alika usadusväärsuses kahtlema ka ainult hingeloendi enese andmed. Nii näiteks torkab Pärnu kihelkonna Tammiste mõisa 1850. a. hingeloendis silma *Nido* (nr. 49) talu,

¹¹ ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s. 841; f. 1274, nim. 1, s. 102; f. 1865, nim. 3, s. 169/1, 169/7, 170/7, 234/1/a, 235/1, 270/5, 275/4, 278/2, 279/2; f. 4703, nim. 1, s. 6; Läti NSV RAKA, f. 186, nim. 3, s. 173, 335, 337, 715, 727.

mis on asustatud. Seal elab ainult üks inimene, Karl Walter, kes on kolm (!) aastat vana.¹² Kuidas pidi selline olukord tegelikkuses välja nägema? Liivimaa kubermanguvalitsuse poolt 1850. a. 20. märtsil välja antud instruksioon seletab asja ära:

«Need, kes pärast omma vannematte surma järrele jäänud, ni hästi täiskasvanud kui need, kes lapse järges, peavad, kui nemmad ka Plakatpasside peal ehk issiärralise tunnistustähtede, ehk hopis ilma tähheta ... võeris koggokondades ellavad, ommeti seal kohhal hingeramato sisse kirjutud sama, kus nende vannemad hingedkirjotusse ajal ülleskirjotatud on».¹³ Hingeloendite näol on meil tegemist ikkagi fiskaalsete dokumentidega, mille esmaseks ülesandeks oli riigimaksude ja nekrutikohustuse aluseks oleva hingede arvu kindlaksmääramine, ka statistika. Hingeloenduste läbiviimise kord, mille puhul nõuti kõigi meeshingede eelmise revisjoni aegsete andmete ümberkirjutamist, alles seejärel vahepealsete muutuste ning hetkeseisu fikseerimist, vajutas hingeloendeile otsekui kipsvormi, mis võis ühtsena näidata juba ammu jagunenud talusid. Seepärast tuleb hingeloendeis talundite arvu (vastavalt ka talurahva sotsiaalse struktuuri ja sotsiaalse mobiilsuse) kohta esitatud andmetesse suhtuda suure ettevaatusega.

Peatume järgnevalt teisel küsimusel — kuidas hinnata hingeloendite usaldusväärsust talurahva migratsiooni kajastamisel.

Talurahva migratsiooni kajastavad andmed esinevad kahel kujul: hingeloendites ning nende lõppu köidetud ümberarvestuslehtedes. Hingeloendid on omavahel seotud. Iga revisjoni puhul tuuakse ära kõigi meessoost isikute kohta eelmise hingeloenduse aegsed andmed: vanus, endine (sisserännanuil) või uus elukoht (väljarännanuil). Kui migrant on antud mõisa territooriumile asunud peale üht ning siit lahkunud juba enne järgmist revisjoni, ei leia tema kohalviibimine hingeloendeis tavaliselt märkimist. Samuti näitavad hingeloendid väljarännanud meeshingede arvu tegelikust mõnevõrra väiksemana: puuduvad andmed väljarännanute pärast eelmist revisjoni sündinud perekonnaliikmete kohta. Naiste migratsioon kajastub revisjoniprotokollides vaid erandkorral. Seetõttu tuleb uurimistöös eelistada ülalnimetatud puudustest vabasid ümberarvestuslehti — need annavad jooksva ülevaate kõikidest (ka naishingede) antud piirkonda sisse- või väljarändamise juhtumitest. Kuid kas ümberarvestuslehtedes leiavad kajastamist kõik tegelikult asetleidnud talupoegade ühest kogukonnast teise ümberasumised? Vastuse saamiseks pöördume veelkord tagasi ülalkirjeldatud perekaartide juurde.

EELK Tori koguduse meetrikaraamatute andmeil sündis 1834.—1858. a. Tori mõisas ja taludes 953 poissi (töö lihtsustamise huvides piirdume järgnevalt vaid meeshingede andmete

¹² ENSV RAKA, f. 1865, nim. 3, s. 234/4.

¹³ ENSV RAKA, f. 1296, nim. 1, s. 186, l. 14 p.

kasutamise). Perekaartide hingeloendite alusel koostatud osas leiduvad andmed 734 poisi kohta. Täielikult haakuvad andmed 642 juhul. Perekaartidesse on sobitatud veel 213 sünnimeetrika sissekande andmed: need kajastavad poisse, kelle vanemad on hingeloendites fikseeritud, kuid kelle enda kogu eluiga mahtus kahe loenduse vahelisse perioodi ja seepärast ei saagi nende olemasolu hingeloendites kajastada.

Lõppkokkuvõttes ei sobinud perekaartidega 98 sünnimeetrika põhjal koostatud kaarti (s. o. 10,3% nende koguarvust): hingeloendites sellenimelised vanemad puudusid. Ometi on «sobimatu-
tel» kaartidel fikseeritud vanemad konkreetsetes Tori taludes elanud (lapsi saanud) nii enne kui pärast üht või teist hingeloendust. Torkab silma ridamisi selliste perekonnanimede kandjaid, keda Tori hingeloendites üldse ei esine. Nii on meetrika andmeil enne ja pärast IX revisjoni Toris elanud Mihkel ja Ann Jansonid (hingekirjas Riintalis), Kristjan (Christian) ja Liso Martinsonid, Peeter ja Anno Paljapead, Jaan ja Marri Sanderid, Andres ja Kadri Schmidtid jne. Kristjan Reinhold on aastail 1844—1853 saanud Tori vallas viie seadusliku lapse isaks, matnud ühe ja abiellunud teise naisega — hingeloendite andmetel on ta kogu selle aja Vändras elanud. Jakob (ka Jaak) ja Liso Wiedermanni esimene laps, poeg Jaan on sündinud 1842. a. augustis Puista talu sulase pojana, viies laps, tütar Anna, sündis 1856. aastal juba peremehe tütreana. Tori hingeloendites ei ole tervest perekonnast kedagi.¹⁴

Kes olid need inimesed, kes faktiliselt küll elasid valla piires, kuid kelle kohalolekut hingeloendid ei kajasta? Ilmselt oli enamikul juhtudel tegemist inimestega, kes elasid Toris teise kogukonna loa ja passiga (ka mõned (eru)soldatite ja madruste perekonnad, keda hingeloendid ei kajasta). Passiraamatuid, mis võimaldavad jälgida talupoegade väljaspool oma valda viibimise kestust ja iseloomu, on Edela-Eesti alalt enne 1858. aastat säilinud vaid mõni üksik. Naabruses asuva Viluvere valla passiraamat näitab; et aastail 1852—1858 sai seal passi Tori valda asumiseks 18 erinevat inimest (pass on neile välja antud kokku 39 korral). Pärnu linna on lubatud 28 inimest (84 passi), Sindi valda ja Sindi vabrikusse 14 inimest (33 passi), Tallinnasse 6 inimest (8 passi), üks mees on kogu perioodi kestel elanud Riias jne.¹⁵ Mihkli kirikumõisa passiraamatu andmeil moodustasid seal väljaspool koduvalda elavad (Tallinnas, Pärnus, Sindis, Peterburis, Riias jne.) mehed 1858. a. 13% valla meeshingede üldar-

¹⁴ Nimede transkriptsiooni erinevusi (*Damm — Tam, Jürgens — Jürgensohn, Ruhs — Ruus — Truhs, Schmidt — Mitt*, aga ka *Jürvetson — Jurikson, Kornfeldt — Kurn*) on arvestatud ning need pole osutunud takistuseks perekaartide koostamisel.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 4703, nim. 1, s. 20.

vust.¹⁶ Passi saajatena korduvad ühed ja samad isikud. On välja kujunenud rühm inimesi, kes seisavad küll oma koduvalla hingedikirjas, kuid elavad pidevalt väljaspool selle piire.

Hingeloendite põhjal perekaartidele kantud andmed jäid sünnimeetrika sissekannetega katmata 92 juhul (s.o. 12,5% hingeloendest leiduvate poiste koguarvust). Võimalikke seletusi on kolm: 1) lapsed on ristitud naaberkihelkondades; 2) tegemist on vene õigeusu kirikus ristitud lastega; 3) laste vanemad kuulusid vaid formaalselt siinsesse hingedikirja, elasid ise aga hoopis mujal. Kuna Tori kroonumõis moodustas kihelkonna tuumiku, ei tule laste ristimine naaberkihelkondades märkimisväärses ulatuses arvesse.¹⁷ Teine mõjur on arvestatav vaid vaadeldava perioodi teisel poolel. Usuvahetusliikumine jõudis Torisse 1840. aastate lõpul ega omanud siin erilist ulatust. H. Kruusi andmetel läks Tori vallas apostlikku õigeusku vaid 59 meeshinge (4,9% üldarvust).¹⁸

Kõige suuremat tähtsust näib omavat kolmas tegur.¹⁹ S. Vahtre märgib oma Eestimaa rahvastikku käsitlevas monograafias, et rahvastiku mehhaanilise liikumise uurimisel ei tohi unustada talupoegade siirdumist linna, mida hingeloendid ei kajasta.²⁰ Pärnu- ja Viljandimaa puhul lisandub neile veel väljaspool linnu paiknevate suurte tööstusettevõtete (Sindi ja Rõika-Meleski vabrikud) rahvastikku akumul eeriv mõju. Liivimaa tsiviilkuberneri G. v. Fölkersahmi 1842. a. aruandest tsaarile ilmneb, et 22% kubermangu tööstustöolistest töötasid Sindi vabrikus.²¹ Tori valla pearaharaamatu andmeil on 1845.—1858. aastail Sindi vabrikuasulas elanud pidevalt umbes 30 Tori valla maksukohustuslastest talupoega. (13 meest on siin elanud perioodi esimesest kuni viimase aastani).²² Neile lisanduvad mõned ärateeninud nekrutid ja end nekrutikohustusest vabaks ostnud mehed (kes pääsesid vallast lihtsamini välja).

Ei saa väita, nagu oleks vabriku rahvastikku akumul eeriv mõju Tori kihelkonna (mille piires Sindi kalevivabrik asus) spet-

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1278, nim. 1, s. 241.

¹⁷ Konkreetset oleme kontrollinud Tori kihelkonna mõisates sündinud laste ristimisjuhtumeid teistes kirikutes varasema perioodi osas. 1787—1809 ristiti Pärnus 25 Sindi mõisas sündinud last (ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 4.). Valdav osa Siigu mõisa territooriumil sündinud lastest ristiti Pärnu-Jaagupi kirikus (ENSV RAKA, f. 1280, nim. 2, s. 5). Tori mõisa hingedikirjas olevatest lastest on sel perioodil vaid üks ristitud Pärnus.

¹⁸ Kruus H. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk. 383.

¹⁹ Analoogilise nähtuse kohta vt.: Tiik L. Mihkel Fuhrmann ja tema osa Siberi uurimisel. — Eesti Loodus, 1977, nr. 1, lk. 29—34. (Hingeloendite andmeil jääb mulje, nagu oleks teenekas Siberi-uuri ja kõik oma ekspeditsioonid sooritanud kodutalust lahkumata.)

²⁰ Vahtre S. Op. eit., lk. 197.

²¹ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 7246, l. 340 p. jj.

²² ENSV RAKA, f. 3756, nim. 1, s. 129.

siifiline nähtus. Sellest annab kaudselt tunnistust 1836.—1853. a. vabrikus töötades surnud luteriusuliste tööliste koduvaldade loetelu.²³ Rohkesti on talupoegi vabrikusse tulnud Pärnu-Jaagupi kihelkonnast (46 surmajuhtumit) (ka Pärnu I kihelkonnakohtu andmeil töötas 1858. a. ainuüksi Pärnu-Jaagupi kihelkonna Enge-Uduvere hingekirjas seisnuist 40 töövõimelist meest Sindi vabrikus, kaks olid üle läinud Narva vabrikusse jne.).²⁴ Loetelus on arvukamad veel Tõstamaa (24) ja Vändra (17); tulnukaid on olnud Pilstvere (11) ja Pärnu (11) kihelkondadest ning Saaremaalt (10). Tori kihelkonnast (v. a. Sindist) on loetelusse kantud vaid 10 inimest.

Teatud osa etendasid ka väiksemad vabrikud. Näiteks *Wendensteini* (Võnnukivi, nüüd Urumarja) siidivabriku 48 tööliste hulgas töötas Pärnu sillakohtu andmeil 9 Tori valla meest, 12 inimest Pärnu-Jaagupi kihelkonnast jne.²⁵

Nii selgub, et hingeloendid ja ümberkirjutuslehed ei kajasta talurahva migratsiooni kogu ulatust. Ligikaudu kümnendik(!) valla fertiilsest elanikkonnast (valdavalt immigrandid) ja suure osa inimeste faktiline vallast lahkumine (sealhulgas linnadesse ja vabrikuasulaisse suundumine) ei leia hingeloendes kajastamist («ametlik», hingeloendes kajastuv sisseränne Tori valda 1834.—1858. a. oli 80 meeshinge, 5,8% nende üldarvust).²⁶

Eelöeldust ilmneb, et hingeloendite ning ümberarvestuslehtede alusel talurahva migratsiooni kohta saadud arvulised andmed osutuvad tegelikust mõnevõrra väiksemateks.

Ometi pakuvad hingeloendid ja ümberarvestuslehed talurahva mehhaanilise liikumise kohta väga palju huvitavat teavet. Nii võimaldavad nad jälgida talurahva migratsiooni geograafilist kulgu ning välja selgitada, millistes piirkondades oli migratsioobilanss positiivne (suhteline tööjõu defitsiit), millistes negatiivne (suhteline ülerahvastus).²⁷ Koostame iga Pärnu- ja Viljandimaa kihelkonna kohta migratsioonikaardi. Reljeefsema ülevaate saamiseks domineerivatest migratsioonisuundadest on iga kihelkonna puhul suuremast näitajast (sisse- või väljarändest) lahutatud väiksem ning kaardile kantud vaid saadud vahe.²⁸

Mõningaid üldistusi võimaldab teha juba põgus tutvumine migratsioonikaartidega. Väljaränne domineeris Pärnu-Jaagupi,

²³ ENSV RAKA, f. 1282, nim. 1, s. 22—55.

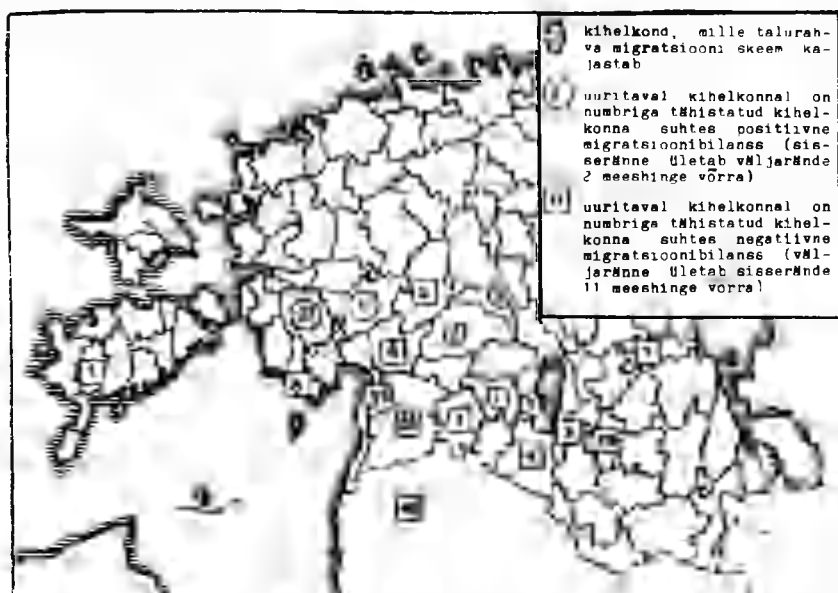
²⁴ ENSV RAKA, f. 929, nim. 1, s. 3559.

²⁵ ENSV RAKA, f. 951, nim. 1, s. 3050.

²⁶ Siin pole arvestatud 18 meeshinge, kes sattusid Tori valla hingekirja 1857. a. Tori mõisa ja pastoraadi piiride reguleerimise tulemusena, ilma et oleksid tegelikult oma elukohta muutnud.

²⁷ Talurahva migratsiooni kohta Edela-Eestis on autoril valmimas eriuurimus. Käesolevas piirdume vaid mõne näite esitamisega.

²⁸ Näit.: Kolga-Jaani kihelkonnast on 1834.—1850. a. Põltsamaa kihelkonda asunud 66, Põltsamaa kihelkonnast Kolga-Jaani kihelkonda aga 14 meeshinge. Kolga-Jaani kihelkonna migratsioonikaardile kanname 14—66=—52.

Joonis 1. Audru kihelkonna talurahva migratsioon 1816—1858.

Joonis 2. Tori kihelkonna talurahva migratsioon 1816—1858.

Joonis 3. Kolga-Jaani kihelkonna talurahva migratsioon 1834—1850.

Joonis 4. Tarvastu kihelkonna talurahva migratsioon 1834—1858.

Vändra, Tarvastu, Viljandi, Paistu, Suure-Jaani, Mikhli ja Tõstamaa kihelkonnas. Sisseränne domineeris tugevalt Pärnu kihelkonnas ja Saardes. Hulgaliselt on Edela-Eestist rahvast saanud Põhja-Läti ja Tartumaa.

Migratsioonikaartidega haakuvad hästi omaaegse perioodika teated. Kolga-Jaani kihelkonna Võisiku mõisa suhtelisest ülerahvastusest räägib pärisorjuse aegu meenutav kuulutus Liivimaa kubermangu ametlikus teatajas. Nimelt lubati kõigil mõisnikel ja valdadel Võisikult oma maadele ümberasustamiseks 116 vabadikuperekonna hulgast sobivaid välja valida.²⁹ Töökäte puudusest Salatsi kihelkonnas räägivad teated 1832. aastast. Ajalehes kuulutati, et seal on «rohkesti häid talukohti välja pakkuda», suurel osal pakutavatest maadest asunud veel hiljuti «okaspuumets pihlaka ja tammepuudega segamini», maa olevat kerge harida ja hästi viljakas ning talukoha sisseseadmiseks lubati prii-aastaid.³⁰ Salatsi ümbrus (vt. joonised) sai järgnevatel aastatel Pärnu maalt rohkesti töökäsi.

Massiline ümberasumine Pärnu kihelkonda võib tunduda ootuspärasena (maakonnalinna naabrus; Pärnu agulid asusid maakihelkonna territooriumil). Ometi polnud ümberasumiste mõjuriks linna peibutused. Rahvatraditsiooni andmetel olevat XIX sajandil just Surju-Uulu alad saanud rohkesti lisarahvast Torist.³¹ Ülaloodud migratsioonikaardid kinnitavad nende teadete paikapidavust. Rõhuv enamus Pärnu kihelkonda siirdunuist on elama asunud selle Soomaaale jäänud ossa, ekstensiivse sisekolonisatsiooni ühte peamisse keskusse, Surju.

Püüame hingeloendite abil välja selgitada ka migratsiooni kõige olulisemaid mõjureid. Selleks jälgime, mis sai migrantidest uues elukohas. Valdav osa neist sai rendiperemeesteks väiketalu-des, sageli just vastrajatud uudismaataludes.

Hingeloendite ja ümberarvestuslehtede näol on asustusajaloolaste käsutuses väärtuslik ajalooallikas, mis pakub huvitavat teavet eelkõige talurahva migratsiooni uurimiseks. Kuid nii selle kui ka teiste probleemide käsitlemisel nõuavad hingeloendid uuri-jalt kindlasti kriitilist lähenemist, uuritava paikkonna võimalike iseärasuste tundmist ning eelkõige hingeloendite kompleksset kasutamist koos kiriku meetrikaraamatute, vakuraamatute, karto-graafiliste materjalidega ning teiste allikatega.

²⁹ Tallorahwa kuulutaja, 1859, nr. 4, 5.

³⁰ Tallorahwa kuulutaja, 1832, nr. 1, 2, 3.

³¹ Pärnumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus / Toim. A. Tammekann jt. Tartu, 1930, lk. 212.

К ВОПРОСУ О ДОСТОВЕРНОСТИ РЕВИЗСКИХ СКАЗОК ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ЗАСЕЛЕНИЯ

А. Муст

Резюме

В статье на базе материалов Юго-Восточной Эстонии (Пярнуского и Вильяндиского уездов) рассматриваются возможности использования протоколов трех последних подушных ревизий (VIII — в 1834 г., IX — в 1850 г. и X — в 1858 г.) при изучении вопроса о динамике численности крестьянских хозяйств и при изучении миграции крестьянства. Предметом более подробного изучения являются ревизские сказки казенного имения Тори (Ториский кихельконд). В результате сравнительного анализа ревизских сказок и церковных метрических книг выяснилось, что в ряде случаев ревизские сказки игнорируют факты раздробления крестьянских хозяйств. Крестьяне, родом из одного и того же крестьянского хозяйства, но практически уже длительное время живущие в других местах, в ревизских сказках зафиксированы как одно единое семейство. В результате, количество крестьянских хозяйств в источнике значительно меньше действительного. Так, например, в казенном имении Тори количество крестьянских хозяйств, по данным ревизских сказок, к 1858 г. достигло 103, а на самом деле — 242. Это обстоятельство препятствует использованию ревизских сказок и при изучении социальной структуры и социальной мобильности крестьянства.

Переселение крестьян в ревизских сказках и в переписных листах отражено не в полном объеме. Об этом свидетельствуют церковные метрические книги (регистрации рождений), где зафиксирован целый ряд семей, которые длительное время жили (рождались дети) в данной местности, но не отмечены в ревизских сказках.

Ревизские сказки и переписные листы позволяют нам получить интересные данные о географической направленности крестьянского переселения, а также выяснить преобладание иммиграции (сравнительная нехватка рабочей силы) или эмиграции (сравнительное переселение). Составленные автором на базе ревизских сказок схемы показывают географические рамки миграций крестьян четырех кихелькондов (церковных приходов) Юго-Западной Эстонии.

LISTEN DER SEELENREVISIONEN IN DER UNTERSUCHUNGEN DER SIEDLUNGSGESCHICHTE

A. Must

Zusammenfassung

Im Artikel betrachtet man die Anwendungsmöglichkeiten der Revisionslisten der Untersuchung der Zahldynamik der Gesinde und der Bauernmigration während der drei letzten Seelenrevisionen (die 8. — 1834, die 9. — 1850 und die 10. — 1858) im Südwest-Estland (Viljandi-(Fellin-) und Pernauerland). Ausführlicher betrachtet man die Listen der Seelenrevisionen von Kronsgut Tori (Torgel) Kirchspiel Tori.

Als Ergebnis des Vergleichs der Angaben von Listen der Seelenrevisionen und der Metrikbüchern der Kirche war zu ersehen, dass in den Listen der Seelenrevisionen die Parzellierung der Bauernhöfe oft gar nicht zum Ausdruck kommt. Die Bauern, die aus ein — und demselben Bauernhof stammen, aber schon seit Jahren in verschiedenen Gegenden wohnen, sind in den Listen der Seelenrevisionen als einheitliche Familie und in ihrem ehemaligen Wohnsitz registriert. Aus diesem Grunde geben die Listen der Seelenrevisionen die Anzahl der Bauernhöfe geringer als sie in Wirklichkeit ist. Auf dem Kronsgut Tori stieg die Zahl der Bauernhöfe nach den Angaben der Listen der Seelenrevisionen im Jahre 1858 auf 103, in Wirklichkeit aber auf 242. Diese Angaben erschweren bedeutend die Benutzung der Quellen dieser Listen bei der Untersuchung der sozialen Struktur der Bauern.

In den Listen der Seelenrevisionen und in den Umschreibungslisten kommt auch die Migration nicht zum Ausdruck. Davon zeugen die Kirche Metrikbücher (Geburtsregister), wo mehrere Familien, die lange Zeit in gegebener Gegend wohnten und Kinder bekamen, die aber in den Listen der Seelenrevisionen nicht vorkommen.

Listen der Seelenrevisionen und Umschreibungslisten können uns eine recht interessante Auskunft über die geographische Verteilung der Bauernmigration geben. Sie ermöglichen uns aufzuklären, in welchen Gebieten während dieser Periode die Einwanderung (relativer Fehlbetrag der Arbeitskräfte) und in welchen Gebieten die Auswanderung (relative Überbevölkerung) dominierte.

Auf Grund der Listen der Seelenrevisionen verfasste Schematas zeigen die geographische Verteilung der Bauernmigration in vier Kirchspielen Südwest-Estlands.

MÕISATEENIJATE KIHHI KOOSSEIS LÕUNA-EESTIS XIX SAJANDI ESIMESE VEERANDI LÕPUL

T. Rosenberg

Feodaalsuhete lagunemise ja kapitalistlike suhete kujunemise üheks avaldumisvormiks olid muudatused talurahva sotsiaalses struktuuris ja selle üksikosade ilmes. Nimetatud küsimuse uurimisel on eriti oluline talurahva kui ühtse klassi raames eksisteerivate äärmiste, s. o. talurahva põhimassist erineva seisundiga kihtide ja gruppide jälgimine. Mõisamajanduse arengu tulemusena oli feodaalperioodi vältel talurahvaseisuse raames kujunenud kaks oma olemuselt erisugust talupoegade rühma: 1) külarahvas ehk talurahvas kitsamas mõttes, kes pidi andma mõisale teolisi ja kandma teisi feodaalkoormisi; 2) mõisarahvas ehk mõisateenijad (viimane termin on meie ajalookirjanduses enamkasutatav), kes seisis mõisa teenistuses ja said sealt palka ja elatist. Liivimaal kinnitas talurahva sellise jaotuse talupoegadeks-põluharijateks (*Ackerbauer*) ja mõisateenijateks (*Hofsleute, Hofsdomestiquen*) 1804. a. talurahvaseadus. Võrreldes külarahvaga moodustasid mõisateenijad väikese, kuid väga kirjuilmelise rühma.

Ajaloolastest käsitles esimesena mõisarahvast lähemalt A. Soom, andes XVII sajandi Eestimaa mõisamajandusele pühendatud monograafias ülevaate ka mõisateenijatest ja nende ülesannetest.¹ Mõisateenijate arvu kindlaksmääramisel on põhiallikaks hingeloendid, mida sel eesmärgil on kasutanud mitmed uurijad. Esimesena tõi teaduslikku käibesse andmed mõisateenijate arvu, protsendi ja soolise koosseisu kohta Eestimaal mõisate kaupa 1782. a. hingeloendite andmeil S. Vahtre.² Üldisema ülevaate Eestimaa kubermangu mõisateenijate arvust 1782–1858

¹ Soom A. Der Herrenhof in Estland in 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 317–325.

² Vahtre S. Talurahva sotsiaalsest struktuurist Eestimaa kubermangus feodalismi lõpuperioodil (hingeloenduste andmetel). — Eesti NSV ajaloo küsimusi, VI. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1970, vihik 258, lk. 160–213.

andis S. Vahtre oma monograafias.³ S. Vahtre juhendamisel on valminud ka kaks diplomitööd, milles nelja kihelkonna andmete najal analüüsitakse mõisarahva demograafilisi näitajaid ja vaadeldakse mõisateenijate tegevusalasid ja eluolu.⁴ Mõisateenijate arvu mõisate kaupa Lõuna-Eestis 1782., 1795., 1811. ja 1816. aasta hingeloendite põhjal tõi ära H. Ligi.⁵ Üht osa mõisateenijatest, mõisa käsitöölisi, on põhjalikumalt uurinud J. Linnus, kes peale hingeloendite on selleks esimesena kasutanud ka XIX sajandi alguse vakuraamatuid.⁶ Uurides mõisatööliste kihi kujunemist Lõuna-Eestis XIX sajandil, on mõisateenijaid ühe osana sellest küsimusest käsitlenud oma kandidaativäitekirjas antud artikli autor.⁷ Käesoleva artikli eesmärgiks on kvantitatiivselt iseloomustada kogu mõisateenijate kihi konkreetset struktuuri, mis on senini üks vähem uuritud küsimusi.

Massilisi andmeid mõisateenijate arvu ja koostise kohta pakuvad hingeloendid, eriti varasemad neist. Peale nende on oluliseks ja ulatuslikuks allikaks XIX sajandi esimesel veerandil koostatud rohked mõisateenijate nimekirjad. Nimelt tuli Liivimaa 1804. a. talurahvaseaduse elluviimiseks loodud maamõõdu-revisjonikomisjonidel (Lõuna-Eesti 4 maakonna jaoks moodustati 2 komisjoni — Tartu—Võru ja Pärnu—Viljandi) mõisate revideerimisel ja uute vakuraamatute koostamisel mõisa üldise kirjelduse ühe osana fikseerida ka mõisateenijad.⁸ Nii tekkis komisjonide töö tulemusena paarikümne aasta jooksul terve kompleks revisjoniakte ja vakuraamatuid, mida on säilinud kokku ligi 1800 toimitkut enam kui 300 mõisa kohta.⁹ Neist toimetistest enamik sisaldab ka mõisateenijate nimistu, millesse on märgitud mõisateenija amet, nimi, enamasti ka tema perekonnaliikmed, sageli nende vanus, paljudel juhtudel veel mõisateenijate elukoht ja tasustamise viis. Artikli autori arvates on huvipakkuvad 1805. a. koostatud revisjoniaktides ja valdavalt 1816.—1822. a. paiku koostatud nn. lõplikes vakuraamatutes leiduvad mõisatee-

³ Vahtre S. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil. Tallinn, 1973.

⁴ Rasva M. Mõisarahvas Haljala ja Kadrina kihelkonnas XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Tartu, 1978. Diplomitöö; Matson T. Laiuse ja Torma kihelkonna mõisateenijad XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Tartu, 1982. Diplomitöö. (Käsitöölised TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.)

⁵ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis 1711—1816. — Uurimusi Läänemere- ja Põhjala ajaloo alalt, II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1976, vihik 371, lk. 33—101.

⁶ Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn, 1975, lk. 137—184.

⁷ Розенберг Т. А. Формирование сельского пролетариата Эстонии (Мызные рабочие в Южной Эстонии с начала XIX до начала XX века): Дис. ... канд. ист. наук. Тарту, 1980. (Käsitöölised TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.)

⁸ ПСЗ I, т. XXVIII, 1804, № 21162, ст. 20—22.

⁹ ENSV RAKA, f. 567 — Liivimaa maamõõdu-revisjonikomisjon.

Maakäsitöölise sotsiaalne koosseis eri kutsealarühmades

Kutsealarühm	Eestimaa											Liivimaa											Kokku										
	Käsitööliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba		Käsitööliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba		Käsitööliste üldarv	Adratalupoeg						Vabadik		Vaba	
		Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku							Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku							Vastava lisanimega		Vastava kutsenimega		Kokku					
		Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%		Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%		Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Metallitöö	271	201	74	15	6	216	80	43	16	12	4	260	175	67	32	13	207	80	49	19	4	1	531	376	71	41	9	423	80	92	17	16	3
Puutöö	66	38	58	12	18	50	76	15	23	1	1	91	52	57	13	14	65	71	21	23	5	6	157	90	57	25	16	115	73	36	23	6	4
Nahatöö	49	11	22	6	13	17	35	13	26	19	39	68	13	20	20	29	33	49	19	28	16	23	117	24	21	20	22	50	43	32	27	35	30
Kangrutöö	92	12	13	13	14	25	27	31	34	36	39	120	40	33	25	21	65	54	32	27	23	19	212	52	24	31	18	90	42	63	30	59	28
Rätsepatöö	57	31	54	3	6	34	60	17	30	6	10	41	12	29	5	12	17	41	17	41	7	18	98	43	44	8	51	52	34	35	13	13	
Ehitustöö	4	—	—	1	25	1	25	2	50	1	25	22	3	14	5	22	8	36	8	36	6	28	26	3	12	23	9	35	10	38	7	27	
Muud tööd	2	1	50	1	50	2	100	—	—	—	—	13	4	31	7	54	11	85	2	15	—	—	15	5	34	8	53	13	87	2	13	—	—
Kokku	541	294	54	51	10	345	64	121	22	75	14	615	299	49	107	17	406	66	148	24	61	10	1156	593	51	158	14	751	65	269	23	136	12

nijate nimestikud. Neid on säilinud Lõuna-Eestis XIX sajandi algul eksisteerinud 396 mõisast vastavalt 271 ja 255 mõisa kohta. Esimesed mainitud nimekirjadest paistavad silma rikkalikuma informatsiooni poolest täiendavate märkuste näol, teised on aga paljudel juhtudel täpsemad ja paremini kõrvutatavad lähima (s.o. 1816. a.) hingeloenduse andmetega. Võrreldes hingeloenditega on mõisateenijate nimestike puhul hinnatavaks asjaoluks, et neis fikseeriti mitte ainult mõisas elavaid, vaid ka külas elavaid ja mõisalt teenistuse eest palka saavaid ametimehi. Seevastu hingeloendites fikseeriti täpsemalt mõisateenijate perekonnaliikmed.¹⁰ Kui 1805. a. nimekirjade andmestik vajab autori poolt veel täiendavat töötlemist, siis 1816.—1818. a. nimestike materjal on läbi töötatud ja üldistatud ning sellele tuginebki järgnev käsitlus.

Mõisarahva arv, koosseis ja olukord olenevad kahest põhitest — mõisniku või valitseja suvast ja ümmardamisvajadustest ning mõisa kui majapidamise tarbest. Mõisnike suva mõisateenijate suhtes piirasid vähemalt formaalselt mõned XIX sajandi alguse talurahvaseaduste sätted. 1804. a. talurahvaseaduse ja selle 1809. a. kinnitatud täiendavate sätete järgi võis mõisnik taluinimesi mõisateenijateks võtta või viimaseid tagasi külarahva hulka viia vaid nende eneste nõusolekul. Mõisa teenistuses vanaks jäänud mõisateenijad pidi mõisnik kindlustama vajaliku ülalpidamisega. Nagu teistelgi talupoegadel oli mõisateenijatel õigus abielluda, omada liikuvat ja liikumatut varandust. Täielikult mõisniku suvast sõltus mõisateenijate nekrutiksandmine.¹¹ Liivimaa 1819. a. talurahvaseadus andis mõisnikele mõisateenijate suhtes vabamad käed. Pärast nende isiklikku vabastamist (pool mõisateenijatest pidi vabaduse saama 1825. a. ja ülejäänud 1826. a. jüripäevast) oli mõisnikul õigus vallandada mõisateenijat teenistusest oma äranägemise järgi, vaatamata sellele, et nüüd palgati mõisateenijaid lepingu alusel, mis sõlmiti kirjalikult või suuliselt kahe tunnistaja juuresolekul. Palk ja ülalpidamine määrati kindlaks vabatahtliku kokkuleppe põhjal.¹² Varem oli selle suurus seadusega täpselt ära määratud.¹³ Nii pidi mõisateenija saama mõisnikult ülalpidamiseks vähemalt samapalju, kuipalju pidi oma teenijale maksta taluperemees. Seaduse järgi tuli aga abielus sulasele anda $4\frac{1}{2}$ vakamaad põldu, $\frac{1}{2}$ vakamaad võsamaad, $4\frac{1}{6}$ vakamaad heinamaad, veidi maad juurvilja- ja peenarde jaoks ning karjamaad loomadele. Sellise maatüki abil

¹⁰ Nimetatud allikaid on autor võrdlevalt iseloomustanud väitekirjas: Розенберг Т. Формирование сельского пролетариата Эстонии... Приложение 1, ст. 163—172.

¹¹ ПСЗ I, т. XXVIII 1804, № 21162, гл. 1, ст. 52, т. XXX, 1809, № 23505, ст. 60—62.

¹² ПСЗ I, т. XXXVI, 1819, № 27 735, ст. 26, 448, 453, 462, 503.

¹³ ПСЗ I, т. XXX, 1809, № 23 505, ст. 39—47, 59, 63.

pidi sulane toitma ennast, naist ja lapsi ning tegema selle eest peremehe tööd oma hobusega. Vallaline sulane pidi peremehelt saama palgaks igal neljandal aastal kasuka, üle aasta kalevist pikk-kuue ja püksid ja paari jalarätte ning igal aastal linase kuue, 3 särki, 3 paari aluspükse, 3 paari pastlaid, 2 paari villaseid sukki ja paari sokke. Lisaks neile oli tal õigus saada iga aasta $\frac{1}{2}$ vakamaad võsamaad lina külvamiseks, mida ta võis kasutada kolmel aastal. Teenijatüdruk või lesknaine pidi palgaks saama igal aastal 25 naela lina ja 1.25 rubla hõbedas ning peremees pidi nende jaoks pidama kaht lammast või siis andma neile kummagi lamba eest 5 naela villu. Vallalised sulased ja teenijatüdrukud ning lesknaised said peale palga veel prii söögi perelauas. Millised olid mõisateenijate palgad XIX sajandi esimesel poolel tegelikult, selle kohta konkreetset andmed puuduvad. Arvata võib, et nagu hiljemgi olenes nende palga suurus ka pärisorjuse ajal ametist.

Vaatleme järgnevalt, kui suur oli ja millistest ametimeestest koosnes mõisateenijate kiht XIX sajandi esimese veerandi lõpul, enne mõisateenijate isiklikku vabastamist. Üheks arvestatavaks teguriks, millest sõltus mõisateenijate arv ning koosseis, oli mõisa suurus. Seda eeldades pidasime otstarbekamaks käsitleda mõisateenijate kihi koosseisu diferentseeritult, eri suurusjärku mõisatekaupa, jagades Lõuna-Eesti mõisad talupoegade arvu järgi 1816. a. hingeloenduse andmetel 4 rühmaks: I — väikesed (1—249); II — keskmised (250—499); III — suured (500—999); IV — ülisuured mõisad (üle 1000 talupoja). Vaadeldavas 255 mõisas elas 1816. a. hingeloenduse andmeil ligikaudu 64% Lõuna-Eesti talurahvast. Nimetatud kogumis on võrdlemisi ühtlaselt esindatud kõigi 4 maakonna ja 4 suurusrühma mõisad.

Keskmiselt moodustasid mõisateenijad 1816. a. ca 4% Lõuna-Eesti talurahvast.¹⁴ Mõisati oli nende protsent märksa erinevam kui maakonniti (tabel 1). Kui väikemõisates moodustasid mõisateenijad keskmiselt 7,5% talurahvast, siis igas järgmise suurusrühma mõisas oli see väiksem, olles ülisuurtes mõisates üle kolme korra väiksem kui väikemõisates. Absoluutarvudes oli mõisateenijaid koos perekonnaliikmetega¹⁵ väikemõisates tavaliselt

¹⁴ Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816..., lk. 95.

¹⁵ Tabeli 1 puhul tuleb tähelepanu pöörata lahkuminekutele mõisateenijate üldarvus hingeloendite ja mõisateenijate nimistute vahel, mis on tingitud asjaolust, et mõisateenijate nimestikes pole alati kirja pandud nende perekonnaliikmeid, eriti lapsi. See puudutab eriti Tartu- ja Võrumaad. Viljandi- ja Pärnumaal on mõisateenijate üldarvu vakuraamatu nimistuis tõstnud teine tegur — erinevalt hingeloendest kanti nimistuisse mõisateenijatena need kõrtsmikud, möldrid, metsavahid jmt. mõisa teenistuses seisnud ametimehed, kes elasid taluperemeeste sarnaselt omaette majapidamistes ning omasid ka sula-seid ja teenijaid. Silmatorkavalt rohkesti leidis selliseid just Viljandi- ja Pärnumaa suuremates mõisates (vt. tabel 3). Seetõttu on hingeloendite andmed

Tabel 1

Mõisateenijate arv ja protsent kogu talurahvast
1816. a. hingeloendite ja 1816.—1822. a. nimistute andmeil*

Maakond	Mõisa suurus- järg	Mõisate arv	Mõisateenijaid 1816. a.			Mõisate- nijaid 1816.— 1822. a.	1816. a.— 1822. a. üldarvu suhe 1816. a.
			Arv	%	Keskmiselt ühe mõisa kohta teenijaid		
Tartumaa	I	28	306	8,1	11,3	282	0,9
	II	28	657	6,5	23,5	477	0,7
	III	35	1221	4,9	34,9	1054	0,9
	IV	14	697	3,5	49,8	414	0,6
	Kokku	105	2881	4,9	27,4	2227	0,8
Võrumaa	I	24	234	6,1	9,8	165	0,7
	II	19	412	6,2	21,7	264	0,6
	III	13	404	4,5	31,1	304	0,8
	IV	7	253	2,3	36,2	199	0,8
	Kokku	63	1303	4,3	20,7	932	0,7
Viljandimaa	I	11	112	6,3	10,2	140	1,3
	II	11	155	3,6	14,1	191	1,2
	III	22	501	3,4	22,8	909	1,8
	IV	8	287	1,7	35,9	655	2,3
	Kokku	52	1055	2,8	20,3	1895	1,8
Pärnumaa	I	6	139	12,3	23,2	107	0,8
	II	11	288	7,3	26,2	221	0,8
	III	12	323	3,9	26,9	439	1,4
	IV	6	123	1,2	20,5	604	4,9
	Kokku	35	873	3,7	25,0	1371	1,6
Kokku	I	69	791	7,5	11,5	694	0,9
	II	69	1512	6,1	21,9	1153	0,8
	III	82	2449	4,3	29,9	2706	1,1
	IV	35	1360	2,4	38,9	1872	1,4
	Kokku	255	6112	4,1	24,0	6425	1,1

kümne ümber, keskmise suurusega mõisates üle kahekümne, suur-
mõisates kolmekümne ringis ja ülisuurtel ligi nelikümmend in-
imest. Suhteliselt arvukam oli mõisapere Tartumaa mõisates.

Ametialase koosseisu ja seisundi poolest olid mõisateenijad

mõisateenijate üldarvu kohta ühtlasemad ja eelistatavad. Kui aga lähtuda
ainult ametiga mõisateenijatest ja jätta nende pereliikmed vaatluse alt välja,
siis on vakuraamatute andmed mitmekülgsemad ja informatiivsemad.

* Ligi H. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816,
lk. 48—65; ENSV RAKA, f. 567, nim. 1.

väga eripalgeliseks kihiks. Lähtudes tegevusalast, võib mõisarahva jagada mitmeks osaks: 1) mõisasundijad ja -ametnikud; 2) teenijarahvas; 3) sulasrahvas; 4) mõisakäsitöölised; 5) mitmesugused mõisa teenistuses olevad kohapidajad. Üldistatult on andmed vastavate ametitega mõisateenijate esinemissageduse ja arvu kohta esitatud tabelites 2 ja 3.

Mõisasundijad kuulusid alama astmena mõisaadministratsiooni hulka. Neis mõisates, kus mõisaomanik või rentnik ise majapidamist vahetult ei juhtinud, tegeles sellega tavaliselt saklasest valitseja (*Amtmann, Disponent, Inspektor*). Olenevalt majapidamise suurusest võis mõisaomanikul või valitsejal olla enamasti vabade inimeste hulgast abilisi, nagu majandusjärelevaataja (*Wirtschaftsaufseher, -bediente*), kirjutaja, metsaülem; virtin ehk majaemand. See osa mõisarahvast jääb allikast tingituna meie vaateväljast kõrvale, pealegi leidis neid peale valitseja harva. Mõisa juhtimisel toetus valitseja kohaliku talurahva hulgast väljavalitud mõisasundijatele, kellest peamised olid mõisakupjad, kiltrid ja aidamehed (tabel 2). Kupja ja kiltri ametid olid üsna levinud juba XVI—XVIII sajandil.¹⁶ Kupja ja kiltri vahel puudus sageli selge vahe. Algselt mõisteti kiltrite all enamasti abikubjast. Veel XVII sajandil oli kiltreid kasutatud suviti.¹⁷ Mõnikord nimetati kiltriiks karjamõisa järelevaatajaid. Kupjad ja kiltrid korraldasid vahetult teoliste tööd mõisas, pidasid teopäevade arvestust, jälgisid, et ei tuleks ette mõisavargust ja nõudsid sügisel taludelt sisse loonusandameid. Kupjaid kontrollis valitseja, kes neilt tavaliselt igal õhtul tööde käigu üle aru päris ja järgmise päeva tööd kätte juhatas. Mõisatööle sundijatena olid kupjad ja kiltrid rahva poolt kõige enam vihatud ametimehed mõisas. XVI—XVIII sajandil oli reeglits, et kupjad valiti taluperemeeste hulgast ning nende majapidamine vabastati peremehe teenistuse ajaks teoorjusest ja teistest koormistest.¹⁸ Kubjaste ja kiltrite hüvitamine teenistuse eest nende majapidamise vabastamisega koormistest oli levinud ka XIX sajandi esimesel poolel kuni raharendile üleminekuni. XIX sajandil sagenevad juhtumid, kus kupjad ja kiltrid võeti mitte ainult taluperemeeste või nende poegade hulgast, vaid ka vabadike ja isegi sulasrahva seast. Mõisas elavate ja sealt ülalpidamist saavate mõisasundijate laialdasem kasutamine on ilmselt uuem, XVIII sajandi lõpule—XIX sajandile iseloomulik nähtus, mille põhjuseks tuleb pidada nii mõisamajanduse keerukamaks muutumist kui ka püüdu kasutada teotööjõudu suurema kasuteguriga (kupja määramisel talupere-

¹⁶ Tiik L. Kubjas, kilter, korrapealne. — Keel ja kirjandus, 1978, nr. 8, lk. 485—486.

¹⁷ Soom A. Op. cit., lk. 321.

¹⁸ Hupel A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga, 1774, I Bd, S. 58; Transehe-Roseneck A. Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassbourg, 1890, S. 25, 135—136.

meestest läksid kaduma terve talu teopäevad). Nagu nähtub tabelist 2, leidis mõisateenijate hulgas kupjaid ja kiltreid enam kui kolmandikus vaadeldud mõisates. Juhtus, et kubjas ja kilter täitsid ka teisi ametiülesandeid. Nii oli Kaagvere mõisas kubjas ka aidameheks ja Penuja mõisas kilter ka kõrtsmikukuks. Suuremates mõisates kohtas kupjaid ja kiltreid mõisateenijate hulgas suhteliselt harvemini. Nähtavasti kasutati seal rohkem talupere-meestest kupjaid. Aidamehi leidis vaadeldud mõisates harvem kui kupjaid ja kiltreid. Neid oli suhteliselt rohkem suuremates mõisates, mõnedes neist peeti ametis koguni kaht aidameest. A. Soomi arvates oli aidamehe amet Baltimaade mõisates suhteliselt hiline nähtus, mis oli iseloomulik XIX sajandile, kui turu jaoks toodetud vilja hakati hoidma mitte linna- vaid mõisaaitades.¹⁹ Aidamehed olid tavaliselt nooremad vallalised mehed. Teisi mõisaametnikke, nagu valitsejaabisid, raamatupidajaid, kirjutajaid ja virtinaid, leidis pärisoriste mõisateenijate hulgas harva. Nii oli vaadeldud ajal virtinaid vaid kümnes ja kirjutajaid kolmes mõisas.

Teenijarahvas moodustas mõisateenijatest kõige kompaktsema osa, kes elas mõisakeskuses. Nende ülesandeks oli mõisniku- ja valitsejapere teenindamine ning häärberi ja selle ümbruse korrahoid. Teenijarahva olemasolu ja arvukus sõltus sellest, kellele kuulus mõis ja kas mõisnik ise seal pidevalt elas. Nii leidis teenijaid alati ja suhteliselt rohkesti väikemõisate rühma kuuluvates kirikumõisates, üsna harva ja vähesel määral aga kroonu- ja linnamõisates. Baltimail kuulus sageli ühele aadlisuguvõsale või perekonnale mitu mõisat ja sellisel juhul oli tavaline, et elati soodsama asendiga, suuremas ja luksuslikumas peamõisas, kus peeti ka rohkearvulist teenijaskonda. Teistes sama omaniku mõisates sel juhul teenijarahvas puudus. Seda kinnitavad tabeli 2 andmed: ligi viiendikus mõisates teenijarahvast polnud ja seal leidis vaid mõisamajapidamises hädatarvilikke mõisateenijaid. Väike- ja keskmistes mõisates puudus teenijarahvas ligi 30%-l majapidamistest ja suhteliselt arvukat teenijaskonda (10 ja enam teenijat) omas vaid 2–3% neist. Seevastu suurte ja ülisuurte mõisate rühmas oli teenijarahvata mõisaid ainult mõni (5–7%) ning 10 ja enama teenijaga oli neist iga neljas mõis. Teenijarahva hulgas oli kõige arvukamalt toapoisse ja toatüdrukuid. 18 mõisas leidis neid õige arvukalt (5–10). Kõõgiteenijateks olid kokad ja kõõgitüdrukud. Kokad valmistasid tavaliselt härraste söögi, kõõgitüdrukud keetsid mõisaperele. Mõnedes suuremates mõisates oli mitu kokka, keda olid abistamas veel kokapoisid ja kõõgitüdrukud. Suurearvulisema mõisapere puhul, kus oli rohkesti vallalisi mõisateenijaid, kes sõid mõisa lauas, oli mõnikord ametis eraldi kokk (*Volkskoch*). Ligi pooled mõisatest, eriti väik-

¹⁹ Soom A. Op. cit., lk. 319.

Tabel 2

Mõisateenijate koosseis ja arv tegevusalade kaupa Lõuna-Eesti mõisates 1810.—1822. a. nimekirjade andmel
(a — mitmes mõisas antud ainetega mõisakonnid; b — mõisateenijate arv; c — neist oli perekonnaga)

Mõisate suurrühm	Väikesed			Keskmiised			Suured			Ülisuured			Kokku mõisaid		
	69			69			82			35			255		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Kupjaid ja killtreid	22	23	16	34	44	26	27	36	20	8	12	4	91	115	66
Aidamehi	9	9	3	18	19	8	40	45	20	12	17	8	79	90	39
Teisi mõisaametnikke	7	7	5	11	11	4	11	13	9	3	7	1	32	38	19
1. Mõisasundijaid kokku	—	39	24	—	74	38	—	94	49	—	36	13	—	243	124
Toapoisse	23	37	4	29	49	6	49	100	26	20	31	4	121	217	40
Toatudrukuid	21	30	1	27	40	1	33	60	1	19	30	2	100	160	5
Kokki	19	20	5	19	21	8	46	59	24	13	18	6	97	118	43
Koogitüdrukuid	17	17	—	22	22	1	34	36	1	15	21	—	88	96	2
Kutsareid ja tallimehi	39	43	5	42	54	11	79	112	25	30	46	11	190	255	52
Aednikke	8	8	3	18	20	8	42	57	27	19	27	18	87	112	56
Vahimehi	12	12	3	18	19	6	25	31	18	8	12	3	63	74	30
Teisi teenijaid	16	43	1	15	42	10	30	120	9	18	52	8	79	257	28
2. Teenijarahvast kokku	—	210	22	—	267	51	—	575	131	—	237	52	—	1289	256

Tabel 2 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Karjamehi ja karjuseid	50	55	18	58	88	43	76	131	93	32	63	40	216	337	194
Karjanaisi	25	28	1	29	38	2	41	48	8	17	19	1	112	133	12
Mõisasulaseid	15	32	9	11	16	6	18	33	13	10	16	5	54	97	32
Töötüdrukuid ja -naisi	9	11	—	13	31	—	23	52	3	6	7	—	51	101	3
3. Sulasrahvast kokku	—	126	28	—	173	50	—	264	117	—	105	46	—	668	241
4. Mõisakäsitöölisi kokku	19	35	19	38	58	26	55	165	87	27	108	63	139	366	195
Kõrtsmikke	6	7	6	16	21	17	17	27	25	19	37	31	58	92	79
Möldreid	2	2	2	16	16	11	26	31	20	12	17	15	56	66	48
Metsavahte	8	10	7	16	24	20	27	58	53	12	65	62	63	157	142
Põlluvahte jt.	1	1	1	—	—	—	3	7	7	9	63	61	13	71	69
Kohapidajate teenijaid	—	—	—	5	10	1	8	73	8	9	81	12	23	164	21
5. Kohapidajate rühmas kokku	—	20	16	—	71	49	—	196	113	—	263	181	—	550	359
Ametiga mõisateenijaid kokku	—	430	109	—	643	214	—	1294	497	—	749	355	—	3116	1175

Mõisatveniljate koosseis ja arv tegevusalade kaupa Lõuna-Eesti mõisates 1816.—1822. a. nimekirjade andmeil

Maakond	Tartumaa					Võrumaa					Viljandimaa					Pärnumaa				
	I	II	III	IV	Kokku	I	II	III	IV	Kokku	I	II	III	IV	Kokku	I	II	III	IV	Kokku
Mõisa suurusrühm																				
Mõisate arv rühmas	28	28	35	14	105	24	19	13	7	63	11	11	22	8	52	6	11	12	6	35
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Kuplaid ja kiltreid	10	20	12	6	48	5	8	4	2	19	3	6	13	2	24	5	10	7	2	24
Aidamehi	3	10	21	5	39	3	3	6	3	15	3	4	10	8	25	—	2	7	2	11
Teisi mõisaametnikke	2	2	8	2	14	2	5	—	2	9	3	1	6	2	12	—	3	—	—	3
1. Mõisasundijaid kokku	15	32	41	13	101	10	16	10	7	43	9	11	29	12	61	5	15	14	4	38
Toapoisse	22	27	43	18	100	7	19	13	6	45	8	3	23	3	37	—	10	20	4	34
Toatüdrukuid	19	13	14	11	57	6	12	14	9	41	3	4	20	7	34	2	11	12	3	33
Kokki	8	8	23	6	45	7	7	8	4	27	3	2	17	3	25	2	3	12	5	22
Köögitüdrukuid	11	7	11	12	41	2	6	6	4	18	2	2	12	4	20	2	7	7	1	17
Kutsareid ja tallimehi	24	14	42	22	102	12	20	17	10	59	4	7	33	9	53	4	14	20	5	43
Aednikke	3	9	22	8	42	5	7	10	11	33	—	3	18	7	28	—	1	7	1	9
Vahimehi	7	8	14	2	31	3	2	2	—	7	1	3	12	7	23	1	6	3	3	13
Teisi teenijaid	17	15	50	16	100	11	4	13	1	29	7	11	45	24	88	8	12	9	11	40
2. Teenijarahvast kokku	111	91	219	95	516	53	78	83	45	259	28	35	181	64	308	19	64	90	33	206
Karjamehi ja karjuseid	26	39	54	29	148	15	22	18	13	68	10	14	41	10	75	4	13	18	11	46
Karjanaisi	15	12	19	8	54	11	14	8	5	38	—	6	14	5	25	2	6	7	1	16
Mõisasulaseid	15	4	13	3	35	4	5	6	3	18	1	1	9	8	19	12	6	5	2	25
Töötüdrukuid ja -naisi	7	9	14	1	31	1	13	3	1	18	2	2	21	1	26	1	7	14	4	26
3. Sulasrahvast kokku	63	64	100	41	268	31	54	35	22	142	13	23	85	24	145	19	32	44	18	113

Tabel 3 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
4. Mõisakäsitööfisi kokku	16	30	65	27	138	7	17	22	16	62	9	5	54	30	98	3	6	26	33	68
Kõrtsmikke	2	8	10	15	35	—	2	4	2	8	2	5	11	11	29	3	6	2	9	20
Möldreid	2	8	10	2	22	—	1	7	4	12	—	4	10	6	20	—	3	4	5	12
Meisavahte	4	12	24	19	59	2	7	5	6	20	4	5	21	29	59	—	—	8	11	19
Põlluvahte jt.	—	—	2	6	8	—	—	1	1	2	1	—	4	9	14	—	—	—	47	47
Kohapidajate teenijaid	—	—	—	8	8	—	2	—	4	6	—	2	63	40	105	—	6	10	29	45
5. Kohapidajate rühmas kokku	8	28	46	50	132	2	12	17	17	48	7	16	109	95	227	3	15	24	101	143
Ametiga mõisateenijaid kokku	213	245	471	226	1155	103	177	167	107	554	66	90	458	225	839	49	132	198	189	568

semad, ajasid läbi ilma spetsiaalsete kõõgiteenijateta. Enamikus mõisates kasvatati sõidu- ja ratsahobuseid, tööhobuseid leidis sel ajal mõisates harva. Hobuste eest hoolitsemisega tegelesid tallimehed ja tallipoisid, kuna mõisnikupere ja valitseja sõidutamiseks ning ametisõitude tegemiseks olid ametis kutsarid ja harva ka eesratsutajad (*Vorreiter, Piquer*). Kui kutsarid olid enamasti kogenud mõisateenijad, siis tallimeesteks olid valdavalt nooremad mehed. Väiksemates mõisates langesid kutsari ja tallimehe kohustused tavaliselt ühte. Teenijarahva seas oli eelisseisundis aednik ehk kärner, kuna see amet nõudis rohkem teadmisi ja oskusi. Aedniku ülesandeks oli toidulaua varustamine puu- ja juurviljaga ning hoolitsemine mõisa iluaia, pargi ja muruväljakute eest. Selleks anti aednikule abiks poisse ja tüdrukuid. Aednikud olid enamasti perekonnainimesed. Kärner oli ametis igas kaheksandas väikemõisas, igas neljandas keskmise suurusega ning igas teises suures ja ülisuures mõisas, mõnes neist oli mitu kärnerit (Vana-Antsla mõisas oli koguni 6 aednikku). XIX sajandi algul peeti paljudes mõisates varasema talude poolt saadetava korralise öövahi asemel alalisi vahimehi, kelle peamiseks ülesandeks oli hoida mõisa vara tule ja varguse eest, aga kes tegelesid ka mõisaahjude kütmisega, puude ja vee tassimisega, õue koristamisega ja peksukaristuse täideviimisega. Sageli maksti vahimehele palka mitte mõisa, vaid talupoegade poolt.²⁰

Peale ülalnimetatud sagedamini esinevate teenijate kohtas mõisa teenijarahva seas veel lapsehoidjaid, pesupesijaid, käskjalgu, jäägreid, koerapoisse, linnutalitajaid ning lihtsalt lesknaisi, poisse ja tüdrukuid, keda rakendati abiks mitmesugustel ettetulevatel töödel. Tervikuna moodustasid teenijarahva nooremad ja vallalised inimesed, kellest enamus ($\frac{2}{3}$) olid mehed.

Sulasrahvas. XIX sajandi algul leidis mõisates juba üsna arvukalt karjatalitajaid ja mõisasulaseid, kes kõrvuti teolistega tegid neid töid, mis varem sooritati täielikult teokohustuse korras. Mõisa sulasrahva hulka kuulusid karjused ja karjamehed (nende vahel vahet teha pole praktiliselt võimalik), karjanaised, sulased, töötüdrukud ja -naised. Neist enamus (ca 70%) oli ametis karjatalitamisega. Kuna teoorjuse ajal tehti mõisatööd peamiselt talu veoloomadega, siis koosnes mõisa kari peamiselt veistest, keda leidis peaaegu igas mõisas ja karjamõisas. Sel perioodil pidi mõisakari kindlustama mõisapõldude varustamise sõnnikuga ja varustama härraste toidulaua liha, piima ja koorega. XVIII sajandi teisest poolest hakkas mõisates koos viinapõletamisega laiemalt levima härgade nuumamine, mis tõi kaasa mõisakarja suurenemise ja karjatalitamisega seotud tööde mahu kasvu. Sellepärast oli tarvis üha rohkem mõisakarja talitamiseks nõutavaid

---

²⁰ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 225.

korrateolisi. Paljude Liivimaa mõisates kasvas korrateoliste arv XIX sajandi alguseks XVII sajandi lõpuga võrreldes ligi kolm korda.²¹ Vaatamata sellele korrateolisi ei jätkunud ning mõisates hakati üha rohkem kasutama alalisi karjatalitajaid-mõisateenijaid, et mitte kulutada sellele töömahukale majapidamisharule defitsiitseid abiteopäevi. XIX sajandi esimese veerandi lõpul leidis vähemalt 1—2 karjatalitajat peaaegu igas mõisas (tabel 4). Nende arv olenes mõisa suurusest, õigemini karjamõisate arvust. Enamasti olid karjused ja karjamehed abielus ja sellisel juhul tegeles karjatalitamisega ilmselt kogu pere. Karjanaisi oli ameti rohkem neis mõisates, kus karjused või karjamehed olid valalised. Üheksas vaadeldud mõisatest oli 5 või rohkem karjatalitajat: Vana-Roosas (IV) 3 karjust ja 3 karjanaist, Uue-Suislepas (III) 3 karjameest ning 3 karjanaist, Vana- ja Uue-Pärstis (III) ning Vana-Nursis (II) karjamees, karjus ja 3 karjanaist, Pärssis (II) 2 karjust ning 3 karjanaist, Riidajas (III) 4 karjameest ja karjus, Lõvel (II), Vana-Kuustes (IV) ning Pühajärvel (III) 4 karjust ja karjanaine.

Tabel 4

Karjatalitajaid omanud mõisate arv ja %

Karjatalitajate arv mõisas	Mõisate arv				Kokku
	I	II	III	IV	
1	28	27	16	7	78
2	21	24	35	12	92
3	3	8	14	8	33
4	1	3	6	4	14
5 ja enam	—	2	5	2	9
Karjatalitajatega mõisaid kokku	53	64	76	33	226
%	76,8	92,8	92,7	94,3	88,6

Karjatalitajad olid juba tüüpilised mõisa palgatöölised ning nende näol tungis palgatöö esmajoones loomakasvatuses laiaulatuslikumalt teoorjuslikku mõisamajandusse.²² 78 mõisas neist 226-st, kus olid ametis karjatalitajad, leidis ka mõisasulaseid ja -tödrukeid, keda rakendati põllutööl. Mõisasulaste palkamine oli tuntud juba XVII sajandil, kui mõned mõisad olid teosulaste

²¹ Ligi H. Talupoegade koormised Eestis ..., lk. 183.

²² Analoožilistele nähtustele Valgevene mõisamajanduses on osutanud P. Kozlovski: Козловский П. Г. Типы хозяйства и рабочая сила в магнатских поместьях Западной и Центральной Белоруссии во второй половине XVIII в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1971. Вильнюс, 1974, с. 125.

vähesuse tõttu sunnitud kasutama palgatud sulaseid ja mõisa tööloomi, eriti neis väikemõisates, kus talupoegi oli vähe või need puudusid hoopis nagu üksikutes kirikumõisates. Mõisasulasteks palgati sel juhul vabadikud või isegi vabad inimesed. Mõisnikud käsitasid palgaliste sulaste kasutamist kui erakorralist abinõu, millest kõhemaid loobuti, kui omandati piisav hulk teosulaseid.²³ Ka XVIII sajandil ja XIX sajandi algul tulenes mõisasulaste palkamine teotööjõu nappusest. XIX sajandi esimesel veerandil oli mõisasulaste kasutamine juba küllalt levinud (neid oli enam kui igas viiendas mõisas), kuid nende arv võrreldes teosulaste omaga oli veel väga väike (tabel 5). Mõisasulaste kasu-

Tabel 5

Mõisasulaseid ja -tüdrukuid omanud mõisate arv

Mõisaid, kus oli	Mõisate arv				Kokku
	I	II	III	IV	
sulaseid	10	5	7	6	28
sulaseid ja tüdrukuid	3	7	12	4	26
tüdrukuid	4	7	11	2	24
sulaste arv:					
1	7	7	11	6	31
2	1	3	5	3	12
3	1	2	1	—	4
4	2	—	1	—	3
5 ja enam	2	—	1	1	4

tamine oli mõjusam väiksemates majapidamistes. Ka suuremates mõisates kasutati neid peamiselt karjamõisates, mida näitab nende nimetamine karjamõisasulasteks (*Hoflagsknecht, -kert*). Mõisasulaste kasutamist on positiivselt hinnanud ning nende arvukamat esinemist väikemõisates tunnistanud A. W. Hupel, kes märkis, et mõisasulaseid ja -tüdrukuid kasutati kütise tegemisel, vilja koristamisel, heinategemisel ja muudel töödel. Mõisatööde seiskukohalt olid Hupeli hinnangu järgi neli mõisasulast koos mõisarakendiga samaväärsed nelja tugeva talu teolistega.²⁴ Suhteliselt palju kasutati mõisasulaseid Pärnu- ja Tartumaa mõisates. Erinevalt karjustest ja karjameestest olid mõisasulased enamuses vallalised. Paljudes vakuraamatutes on perekonnaga karjatalitajaid ja sulaseid nimetatud moonakateks (*Deputatist*), kuna põhilise osa nende palgast moodustas moon, millele lisaks anti

²³ Soom A. Op. cit., lk. 239—241.

²⁴ Hupel A. W. Topographische Nachrichten... Riga, 1777, II Bd., S. 232.

ka maad. Nii oli 1805. a. vakuraamatuis märgitud, et Olustvere mõisas oli koos perega karjamõisas elaval karjusel veidi maad ja heinamaad ning ta sai mõisalt aastas 3 vakka rukist ja 3 vakka otri moonaks. Penuja mõisas oli karjus mõisa palgal, kaks karjamõisa karjust olid aga mõisa maal ja moonal. Voltveti mõisas sai karjamees mõisalt moona ja tasu, karjamõisas elanud karjamees ja tema juures olnud mõisasulane said moona, tasu asemel aga kasutasid maad. Seega hakkasid mõisates XIX sajandi algul välja kujunema sajandi teisel poolel üldiseks muutuvad mõisatööliste tasustamisvormid. Tervikuna iseloomustas arvuka sulasrahva rühma moodustumine mõisateenijate kihis neid uusi nähtusi XIX sajandi mõisamajanduses, mis said valitsevaks sajandi teisel poolel, kui teostus üleminek teetöölt palgatööle.

Mõisakäsitöölised tegelesid mitmesuguste asjade valmistamisega, mida läks vaja mõisa kui majandusorganismi ja mõisniku olmevajaduste rahuldamiseks. Kuna mõisakäsitöölisi on põhjalikumalt uurinud Jüri Linnus, siis vaatleme neid siin põgusalt. Mõisameistrite käsitööalade arv tõusis vaadeldud ajal kahekümneni, kuid enam levinud olid neist vaid kuus-seitse. Kõige rohkem kohtas kangruid — igas neljandas mõisas. Arvukamalt oli ka tislereid, seppi, pütseppi, juba märgatavalt vähem kingseppi, rätsepaid, müürseppi. Üle poolte mõisa käsitöömeistritest olid perekonnainimesed. J. Linnuse andmeil oli mõisa käsitöö Lõuna-Eestis muust külakäsitööst rohkem eraldunud kui Põhja-Eestis. Mõisakäsitöölised koondusid eeskätt suurematesse mõisatesse, kus nende teeneid kasutati sagedamini. Vähem leidis neid seal, kus domineerisid väikemõisad (Saaremaa), kus oli arenenum talurahva kodutööndus (Torma, Kodavere) või kus olid kättesaadavad linnakäsitööliste tooted (Pärnu ja Tartu ümbruskond). Mõisakäsitööliste arv kasvas tunduvalt põllumajanduslikes piirkondades (Kagu-Pärnumaa, Helme, Laiuse, Palamuse, Nõo) ja seal, kus oli rohkem väiketalusid ja popsikohti (Rõuge).²⁵ J. Linnus on märkinud, et osa mõisakäsitöölisi kuulus mõisarahva hulka vahetult, teist osa aga, kes täitis mõisa tellimusi õiguse eest kasutada mõisamaad, võib mõisateenijaks lugeda tingimisi. Tema andmeil elas 1805. a. 267 mõisas 757-st käsitöölisest mõisas 593 (78%) ja mõisamaal 164.²⁶ Meie kasutatud nimistuis on mõisateenijate hulka arvatud enamasti mõisaperes elavad käsitöölised.

Kohapidajad (kõrtsmikud, möldrid, metsavahid jt.) moodustasid eraldiseisva osa mõisa teenistuses olnud ametimeestest. Teenistusseisundi ja tasustamise poolest erinesid nad märgatavalt mõisateenijate põhiosast. Selle rühma esindajatest elasid mõisas need vähesed, kelle kõrts, veski või vahiala asus mõisakeskuses või selle lähedal. Siis peeti vastavas ametis tavaliselt

²⁵ Linnus J. Op. cit., lk. 222—223.

²⁶ Samas, lk. 152.

vallalisi inimesi, kes said tasu ja sõid mõisa lauas. Valdavas enamuses oli aga tegemist abielurahvaga, kellel oli küllalt arvu- kas pere ja mõisalt teenistuse eest kasutada iseseisev majapida- mine veskitalu, kõrtsi- või metsavahikoha näol. Majanduslikult kõige kindlustatum oli kõrtsmike ja möldrite olukord. Kõrtsid ja veskid, mille omamine oli eramõisate privileeg, andsid mõisale arvestatava osa sissetulekust. Mida suurem oli mõis, seda roh- kem leidis seal kõrtse, veskeid ja ka metsa-, põllu- ja heinamaa- vahikohti. Kõrtsi-, veski- ja osalt ka metsavahikohad olid kül- lalt suured, nii et sageli ei piisanud nende majandamiseks oma pere tööjõust, vaid tuli palgata sulasrahvast kõrtsiteenijate, möld- risellide, põllusulaste ja teenijatüdrukute näol. Mõisa viina ja õlle müügist ning mativiljast jäi midagi ka kõrtsmike ja möld- rite näppude vahele, mille läbi nii mitmedki neist suutsid end juba enne üldist talurahva vabastamist vabaks kaubelda. Olles sisuliselt iseseisvad rentnikud, said kõrtsmikud ja möldrid XIX sajandi esimesel poolel esimesteks kujunema hakkava eesti maa- kodanluse esindajateks, kuigi külakodanluse tekkimine n.ö. laial rindel, selle väljakasvamine otseselt taluperemeestest algas alles 1840-ndail aastail.²⁷ Kui kõrtsmikud ja möldrid olid seisundilt mõisateenijate ja taluperemeeste vahepeal, siis enamik mõisa metsa-, heinamaa- ja põlluvahte seisis rohkem mõisateenijate ja vabadike vahepeal. Põllu- ja heinamaavahtidena kasutatigi tava- liselt vabadikke, kellele tasuti moonaga. Kuna kõigi nimetatud kohapidajate puhul on tegemist üleminekurühmaga, kelle piirid on üsna ebamääraseks ja kellest paljud pidasid ise teenijaid, siis saab neid mõisateenijate hulka lugeda tinglikult. Sellepärast jätame viimati vaadeldud rühma esindajad mõisateenijate kihi struktuuri määratlemisel kõrvale.

Tabelis 6 on püütud üldistada mõisateenijate struktuurset jao- tumist neljaks põhigrupiks. Kasutatud allikate andmeil moodus- tasid XIX sajandi esimese veerandi lõpul Lõuna-Eesti mõisatee- nijatest ligi 10% mõisasundijad, umbes 50% teenijarahvas, üle 25% sulasrahvas ja alla 15% mõisakäsitöölised.

Ilmnes, et erinevate mõisateenijate rühmade osakaalus olid hälbed maakonniti üle kahe korra väiksemad kui eri suurusjärku mõisate vahel. Struktuurilt olid üsna sarnased väike- ja kesk- miste mõisate teenijaskond üheltpoolt ning suur- ja ülisuurte mõisate oma teiselt poolt. Nii oli mõisasundijate ja eriti sulas- rahva protsent väiksemates mõisates tunduvalt kõrgem kui suu- remates, käsitööliste osakaal oli aga jälle viimastes peaaegu kaks korda suurem kui esimestes.

Kokkuvõttes võib konstateerida, et üldjuhul olid mõisateeni-

²⁷ Ka h k J. Külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest Eesti külas. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused, 1955, nr. 3, lk. 380—381.

Tabel 6

Mõisateenijate kivi struktuur tegevusalade järgi Lõuna-Eestis XIX sajandi esimese veerandi lõpul (tabelite 2—3 põhjal)

Mõisateenijate rühmad	Maakond						Mõisa suurusühikud					
	Tartu		Võru		Viljandi		Pärnu		Kokku		I	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Mõisasundijad	101	9,9	43	8,5	61	10,0	38	8,9	243	9,5	39	9,5
Teenijarahvas	516	50,4	259	51,2	308	50,3	206	48,5	1289	50,2	210	51,2
Sulasrahvas	268	26,2	142	28,1	145	23,7	113	26,6	668	26,0	126	30,7
Mõisakäsitöölised	138	13,5	62	12,2	98	16,0	68	15,0	366	14,3	35	8,6
Kokku	1023	100	506	100	612	100	425	100	2566	100	410	100
											572	100
											1038	100
											108	22,2
											105	21,6
											237	48,8
											36	7,4

jad olemas kõigis mõisates, kuid struktuurilt olid mõisapered väga eritüübilised. Oli mõisaid, kus arvuka mõisarahva hulgas leidus kõigi rühmade esindajaid, oli neid, kus domineerisid teenijarahva või sulasrahva esindajad jne. Siit järeldub, et süvitsiminekul on mõisarahva koosseisu põhjal võimalik teha küllalt olulisi tähelepanekuid ühe või teise mõisamajapidamise iseloomu kohta: millistele majapidamisharudele pandi mõisas rohkem rõhku, kas oli tegemist ratsionaalse, turule orienteeritud või ainult naturaalse, tarbijaliku majandamisstiiliga, kui heal või halval järjel võis olla majapidamine jne. Selleks oleks tarvis jätkata tööd mõisateenijate kihi koosseisu ja arengujoonte väljaselgitamiseks, kasutades võimalust mõõda mitmesuguseid üksteist täiendavaid ja avavaid massilisi allikaid.

СОСТАВ ДВОРОВЫХ ЛЮДЕЙ В ИМЕНИЯХ ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В КОНЦЕ ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX В.

Т. Розенберг

Резюме

Дворовые люди составляли отдельную социальную группу, положение и быт которой значительно отличался от остального крестьянского населения. Они жили в имении или на мызной земле и получали средства содержания на мызе; выполняли обязанности и работы, требовавшие более специальных навыков, поэтому применение на подобных работах барщинников не было возможным или выгодным. В начале XIX в. в Южной Эстонии насчитывалось около 10 тыс. дворовых людей, что составляло в среднем около 4% крестьянского населения — от 7,5% в мелких (до 250 душ населения) и до 2,4% в сверхкрупных (более 1000 душ) имениях. Прослойка мызных дворовых по ее положению и роду занятий была весьма разнообразной. По функции дворовых в мызном хозяйстве можно разделить на несколько групп (по данным списков дворовых 255 имений от 1816—1822 гг.): 1) представители нижней администрации (надсмотрщики, амбарщики и др.); 2) прислуга (лакеи, горничные, повара, кухарки, кучера, садовники и др.); 3) мызные рабочие (скотники, скотницы, мызные батраки и батрачки, большинство которых было занято уходом за мызным стадом); 4) мызные ремесленники (ткачи, столяры, кузнецы, бондари и др.). Корчмари, мельники, лесники, полевые и сенокосные сторожа, имеющие на служебных участках самостоятельное хозяйство, занимали промежуточное положение между дворовыми и сошными крестьянами (или бобылями). По существу они являлись арендаторами обрабатываемой ими земли, и поэтому при

определении структуры дворовых автор эту группу в состав дворовых не включает.

В 1820-ых годах из дворовых Южной Эстонии (2566 дворовых в рассмотренных 255 имениях) около 10% составляли представители администрации, около 50% — прислуга, более 25% — рабочие скотного двора и батраки и до 15% — ремесленники.

DER BESTAND DER HOFSLUTE IN DEN SUDESTLÄNDISCHEN GÜTERN AM ENDE DES ERSTEN VIERTELS DES 19. JH.

T. Rosenberg

Zusammenfassung

Im Artikel betrachtet man quantitativ den Bestand der Hofsleute von 255 Gütern der Landkreisen Tartu, Võru, Viljandi und Pärnu (64% von allen Gütern) laut Angaben in Jahren 1816—1822. Am Anfang des 19. Jh. machte die Zahl der Hofsleute ca 4% der südestländischen Bauern aus — von 7,5% in kleinen Gütern (bis 250 Seelen) bis zu 2,4% in riesengroßen (über 1000 Seelen) Gütern. Die Hofsleute bildeten eine Schichte von Bauern, die zahlenmäßig am kleinsten, dem Wesen nach aber am verschiedenartigsten war. Nach Funktion im Gutswirtschaft wurden Hofsleute (2566 Personen) auf vier Gruppe geteilt. Beinahe 10% der Hofsleute waren Antreiber (Fronvögte, Kletenaufseher u. a.), beinahe 50% Dienstboten des Gutsherrn (Kammerdiener, Stubenmädchen, Köche, Kutscher, Gärtner usw.), über 25% Stall- und Feldarbeiter (Hofsknechte, Hofsmägde, Viehleute, Viehweiber und Hüter) und bis 15% die Handwerker des Gutshofes (Zimmerleute, Schmiede, Weber usw.). Manchmal wurden zu den Hofsleuten auch Krüger, Müller, Waldhüter, Feld- und Heuschlagwächter und andere Amtspersonen im Dorf gerechnet, die für ihre Arbeit vom Gut Land bekamen, manchmal auch einen Naturallohn. In Bezug auf ihre Stellung und Lebensweise bildeten sie eine Übergangsgruppe zwischen den Hofsleuten und Bauerwirten oder Häuslern.

MAAKÄSITÖÖLISED EESTIS XVII SAJANDI LÖPUL

J. Linnus

Feodalismiajastul tegi eesti talurahvas vajalikud töö- ja tarberiistad ise koduse käsitööstuse baasil või kasutas siin maakäsitöölise abi. Viimaste kohta leiame andmeid ka ajalooallikatest. Küllalt harva on talupoega otse nimetatud kindla ala käsitöötajaks. Enam saame kutseoskuse kindlakstegemisel kasutada käsitööstusele osutavat lisanime, mis oli ikka seotud ühe konkreetse isikuga. XV ja XVI sajandi ajalooallikates on käsitöölisest vähe andmeid ja nende alusel saame teada esijoonest käsitöölise kutseala. XV sajandi Helme-Ruhja maaraamatus on kirjas sepp, katlapaikaja, puusepp ja lähkritegija. Tallinna Jaani seegi vanemas vakuraamatus on märgitud sepp, kingsepp ja puusepp (*timmerman*). XVI sajand on säilinud allikate poolest paremini iseloomustatav ja sellest ajast tunneme juba paljude kutsealade esindajaid. Metallitööga olid seotud sepp, katlapaikaja, hõbesep, sõlesep ja vasksepp. Puutöös tunti puuseppa, püttseppa, ratasseppa, kannuseppa, kapaseppa, liudseppa, saanisep, laudseppa ja tiserit. Nahatöötajaid oli ka mitme kitsama erialaga: parkal, seemisker, kingsepp, sadulsepp, kasuksepp ja tuppesepp. Kangru ja rätsepaga rööbiti esines kuusepp. Ehitustöös olid tuntud kivisepp, pottsepp, müürsepp ja ehituspusepp — plotnik.¹ XVII sajandi esimesel poolel viisid Rootsi riigivõimud Eesti alal läbi mitu maarevisjoni. Lõuna-Eesti kohta on need materjalid publitseeritud. Nendest allikmaterjalidest selgub, et märkimist on leidnud mitmed uued kutsealad: lukksepp, pangsepp, külmitutegija, treial, sõelasepp, tõllassepp, villavakkuja ja lubjapõletaja.²

XVII sajandi lõpuaastakümnetest on säilinud rohkem arhiivimaterjali Rootsi riigivõimude poolt korraldatud riigimaade mõõ-

¹ Linnus J. Maakäsitöölised Eestis 15. ja 16. sajandi ajalooallikates. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXII. Tallinn, 1981, lk. 101—113.

² Linnus J. Maakäsitöölised Lõuna-Eestis 17. sajandi esimesel poolel. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIII. Tallinn, 1983, lk. 92—102.

distamisest ja adramaarevisjonist.³ Kaardimaterjalides ja vakuraamatutes on andmeid 601 mõisa kohta, mis haarab 70–80% asustatud alast. Kõige vähem on teateid Viru- ja Saaremaa mõisatest. Käsitöölisi on nendes allikmaterjalides märgitud mitmel viisil. Kõige enam on kindla ala meistermeheks nimetatud saksa, rootsi või soome päritolu vabu mehi. Need mittekohalikud käsitöölised on leidnud tööd esmajoones mõisates ja pastoraatides ning nad ei olnud mingil moel seotud kohaliku käsitöötraditsiooniga. Küll aga võisid need sageli küllalt hea väljaõppe saanud meistermehed mõjustada külakäsitöö tehnilist edasiminekut. Pärisorjastatud talupoega nimetati käsitööliseks esijoones vaid siis, kui tema ametioskusi kasutas ka mõis. Käsitööliseks nime-

Tabel 1

Maakäsitööliste arv ja sotsiaalne koosseis XVII sajandi lõpul
(kaardimaterjalide ja vakuraamatute andmeil)

Maakond	Mõisate arv	Käsitööliste arv	A dratalupoeg						Vabadik		Vaba	
			Käsitööoskusele osutava lisa-nimega		Otse käsitööliseks nime-tatud		Kokku					
			Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Harjumaa	107	212	119	56	16	8	135	64	60	28	17	8
Virumaa	51	114	46	40	19	17	65	57	27	24	22	19
Järvamaa	64	79	56	71	9	9	65	82	9	12	5	6
Läänemaa	92	136	73	54	7	5	80	59	25	18	31	23
Pärnumaa	49	95	28	29	14	15	42	44	42	44	11	12
Viljandimaa	60	159	76	48	30	19	106	67	31	19	22	14
Tartumaa	108	215	102	47	42	20	144	67	51	24	20	9
Võrumaa	43	87	50	57	13	15	63	72	19	22	5	6
Saaremaa	27	59	43	73	8	13	51	86	5	9	3	5
Eestimaa	314	541	294	54	51	10	345	64	121	22	75	14
Liivimaa	287	615	299	49	107	17	406	66	148	24	61	10
Kokku	601	1156	593	51	158	14	751	65	269	23	136	12

³ ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s. 940–942, 944–946, CI-V: f. 308, nim. 2, s. 41–342, nim. 6, s. 50–333; f. 567, nim. 3, s. 3–198. Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv, f. 274, nim. 1, s. 171–173, 181, 182, 190, 202, 210–215, 238–242, 1614. Rootsi Riigiarhiivis Tartu kreisi ja Helme, Tarvastu, Viljandi ning Suure-Jaani kihelkonna mõisate vakuraamatud. Samas Anseküla, Jämaja, Põide ja Jaani kihelkonna mõisate materjalid (mikrofilmid prof. H. Ligi valduses). Vt. ka: Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert. — Jahrbuch des baltischen Forschungsinstituts. Commentationes Balticae III (1955). Bonn, 1955, S. 169–205; Linnus J. Maakäsitöölise sotsiaalne koosseis Eestis 17. sajandi lõpul. — Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIV. Tallinn, 1984, lk. 68–90.

tatu — olgu ta siis vaba mees või pärisori — sai oma peamise elatuse kutsetööst, millega rööbiti ta võis harida ka maad või pidada mingit lisaametit (kõrtsmik, piirivaht, köster jne.). XVII sajandi lõpul võib vakuraamatute ja kaardimaterjalide alusel käsitöölise hulka lugeda 158 adratalupoega, 269 vabadikku ja 136 vaba meest. Kuid peale selle kandis 593 adratalupoega käsitööskusele osutavat lisanime (*Seppa, Pusep, Nackur, Kangor, Rettseppa, Mürsep, Kybar Sep*). Küllap ka need mehed olid valdavalt seotud käsitööga. Niisuguse lisanimega adratalupoegi leidis ühes mõisapiirkonnas vähe ja harilikult vaid siis, kui antud paikkonnas selle ala käsitöölised pole mingeid andmeid. Lisanime kandjale oli käsitöö ilmselt vaid kõrvaltegevusalaks ja nende külakäsitöölise ametioskusi kasutasid kõigepealt talupojad ise. Mõis pani neid meistermehi kutsetööd tegema feodaalsete koormiste raames, mis väga harva otseselt fikseeriti vakuraamatutes. Nii on andmeid kokku 1156 maakäsitöölisest. Nende tegelik arv peaks olema hoopis suurem. Kuigi teadaolevate käsitöölise arvus on maakonniti ja sotsiaalse kuuluvuse suhtes küllalt suuri kõikumisi (vt. tabel 1), saame olemasolevate allikate alusel maakäsitöölise ametialasest koosseisust küllalt tõepärase ülevaate.

Käsitöölisi on kaardimaterjalides ja vakuraamatutes kirja pandud 27 erialal (Eestimaa 18, Liivimaa 25 eriala). Millised olid ühe või teise eriala konkreetset tööülesanded, see allikatest harilikult ei selgu. Parema ülevaate saamiseks koondame üksikud kutsealad 7 suuremaks rühmaks: metalli-, puu-, naha-, kangru-, rätsepa- ja ehitustöö ning muud kutsealad. Käsitöötarve maal oli seotud talu või mõisa vajadustega. Üle Eesti ala näis

Tabel 2

Maakäsitöölise arv eri kutsealarühmades

Kutsealarühm	Eestimaa		Liivimaa		K o k k u	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Metallitöö	271	50	260	42	531	46
Puutöö	66	12	91	15	157	14
Nahatöö	49	9	68	11	117	10
Kangrutöö	92	17	120	19	212	18
Rätsepatöö	57	10	41	7	98	9
Ehitustöö	4	1	22	4	26	2
Muud tööd	2	1	13	2	15	1
K o k k u	541	100	615	100	1156	100

see vajadus olevat küllalt ühelaadne. Selle tõttu oligi üksikute kutsealarühmade osatähtsus Põhja- ja Lõuna-Eestis üsna ligi-

lähedane. Kõige enam on märgitud seppi (46% üldarvust) ja mõisale töötavaid kangruid (18%). Järgnevad juba puu- ja nahatöömehed (vastavalt 14 ja 10%) ning rätsepad (9%). Ehitustöö ja muude kutsealade meistermehi oli hoopis vähe (vt. tabel 2). Olemasolevatel andmetel ei ole võimalik kindlaks teha olulisi erinevusi eri kutsealarühmade paikkondlikus levikus. Küll võib aga täheldada erinevusi kutsealarühmade sotsiaalses koosseisus. Põlised maakäsitöö alad sepa-, puu- ja rätsepatöö näol olid valdavalt adratalupoegade või vabadike hulka kuulunud külakäsitööliste käes (87—97% üldarvust). Samal ajal olid mittekohalikku päritolu vabad maakäsitöölised enam seotud kangakudumise ja nahatöötlemisega (28—30% üldarvust). Ka väheste ehitustööliste hulgas oli suhteliselt palju (27%) vabu mehi (vt. tabel 3). Sageli linnas küllalt hea väljaõppe saanud vabad käsitöölised aitasid kindlasti kaasa külakäsitöö tehnilise taseme edasiminekul. Nagu selgub tabelist 4, oli vabu mehi enam tööll kangrutena (59), kingseppadena (29), seppadena (16) ja rätsepatena (13). Vabade käsitööliste vahendusel levisid maal ka uued kutsealad, mis siiani olid iseloomulikud vaid linnakäsitööle (tisler, treial, sadulsepp jt.). Allpool vaatleme maakäsitööliste ametialast koosseisu lähemalt eri kutsealarühmade kaupa. Täiendava materjalina üksikute kutsealade leviku jälgimisel kasutame ka XVII sajandi lõpust säilinud 28 maakihelkonna meetrikaraamatuid.

Metallitööga saab seostada 531 kaardimaterjalides ja adramaarevisjonides märgitud maakäsitöolist (= 46% üldarvust). Ootuspäraselt oli kõige levinumaks külakäsitööliseks sepp, kelle ametioskusi kasutas nii mõis kui ka talupoeg. Sepad elasid valdavalt adrataludes (421 meest = 80%) ja nende kutseoskuse üle saame otsustada esmajoones vaid lisanime *Seppa* — *Rautseppa* alusel (374 adratalupoega). Ainult 47 adratalupoega on allikate alusel otseselt sepaks nimetatud. Seppade seas oli suhteliselt vähe vabadikke (92 meest = 17%). On ju allikates märgitud esmajoones need vabadikud, kellel oli oma iseseisev majapidamine. Ka oli seppi vähe vabade hulgas (16 meest — 3%) ja enam kasutati nende ametioskusi Põhja- ja Lääne-Eesti mõisates. Tegelikult oli maal muidugi seppi rohkem. Adramaarevisjoni alusel oli mõnes kihelkonnas vaid paar-kolm seppa. Nende kihelkondade meetrikaraamatutes on aga seppadest andmeid enam. Just taludes ja talumaal elavad sepad on kirikuraamatus kirja pandud nende ametinimetuse alusel. Näiteks Kullamaa kihelkonna mõisate vakuraamatutes on kirjas vaid kaks adratalupoega — *Rautsep Tõnnis* ja *Rautsepa Mart*, nendest viimane ameti poolest ka tisler. 1690.—1700. aasta meetrikaraamatus koh-tame nimesid *Rauceppa Jürri*, *Rauceppa Jan*, *Raudceppa Sim*, *Raudseppa Jürri*, *bauerSchmid Reiso Jac*, *Schmid Jac*, *Schmid*

Maakäsitöölise arv ja sotsiaalne
(kaardimaterjalide ja

Kutsealad	Eestimaa						Liivi	
	Üldarv	Adratalupojad			Vabadik	Vaba	Üldarv	Adratalu
		Vastava lisa-nimega	Vastava kutse-nimega	Kokku				Vastava lisa-nimega
Sepp	269	199	15	214	43	12	260	175
Hõbessepp	2	2	—	2	—	—	—	—
Puusepp	28	23	—	23	5	—	19	19
Püttsepp	3	1	2	3	—	—	28	9
Rattasepp	14	10	—	10	4	—	19	15
Pangsepp	—	—	—	—	—	—	9	8
Kannusepp	4	4	—	4	—	—	1	—
Liudsepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Tisler	16	—	9	9	6	1	10	—
Treial	1	—	1	1	—	—	4	—
Parkal	15	11	—	11	4	—	24	11
Kingsepp	31	—	4	4	9	18	35	—
Sadulsepp	3	—	2	2	—	1	4	—
Kasuksepp	—	—	—	—	—	—	5	2
Kangur	92	12	13	25	31	36	120	40
Rätsep	57	31	3	34	17	6	41	12
Savisepp	1	—	—	—	1	—	1	1
Tellisepõletaja	—	—	—	—	—	—	2	—
Kivisepp	—	—	—	—	—	—	2	2
Müürsepp	1	—	1	1	—	—	11	—
Plotnik	2	—	—	—	1	1	5	—
Ehitusmeister	—	—	—	—	—	—	1	—
Kübarsepp	1	—	1	1	—	—	9	—
Villavakkuja	—	—	—	—	—	—	2	2
Sõelsepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Soasepp	1	1	—	1	—	—	—	—
Tõllassepp	—	—	—	—	—	—	1	1
Kokku	541	294	51	345	121	75	615	299

Peter Mattis Jan jt.⁴ Selle tõttu peamegi maakäsitöölise kutsealade selgitamisel alati silmas pidama ka meetrikaraamatute andmeid.

Taebla mõisa vakuraamatus on kahel adratalupojal lisanimi *Hoppeseppa*, mis osutaks nagu hõbeda sepistamisele, ehete valmistamisele. Siin küll vastavat seost ei julge luua, Esines ju *Häppesäpp* küla nimena samas juba XVI sajandi lõpu Haapsalu maaraamatus ja see nimi püsis käibel veel XVIII sajandi adramaarevisjonides.⁵ Lääne-Nigula kirikukirjades esineb lisanimi

⁴ ENSV RAKA, f. 1, nim. 2. s. 941, l. 96, 198; f. 1243, nim. 2, s. 1, l. 24—257.

⁵ ENSV RAKA, f. 2, nim. 1, s. 927, l. 58.

Tabel 4

kuuluvus XVII sajandi lõpul
vakuraamatute andmeil)

m a a				Kokku					
pojad		Vabadik	Vaba	Üldarv	Adratalupojad			Vabadik	Vaba
Vastava kutse- nimega	Kokku				Vastava lisa- nimega	Vastava kutse- nimega	Kokku		
32	207	49	4	529	374	47	421	92	16
—	—	—	—	2	2	—	2	—	—
—	19	—	—	47	42	—	42	5	—
6	15	12	1	31	10	8	18	12	1
1	16	3	—	33	25	1	26	7	—
—	8	1	—	9	8	—	8	1	—
—	—	1	—	5	4	—	4	1	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
5	5	3	2	26	—	14	14	9	3
1	1	1	2	5	—	2	2	1	2
3	14	7	3	39	22	3	25	11	3
16	16	8	11	66	—	20	20	17	29
—	—	2	2	7	—	2	2	2	3
1	3	2	—	5	2	1	3	2	—
25	65	32	23	212	52	38	90	63	59
5	17	17	7	98	43	8	51	34	13
—	1	—	—	2	1	—	1	1	—
—	—	2	—	2	—	—	—	2	—
—	2	—	—	2	2	—	2	—	—
4	4	2	5	12	—	5	5	2	5
1	1	4	—	7	—	1	1	5	1
—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
7	7	2	—	10	—	8	8	2	—
—	2	—	—	2	2	—	2	—	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
—	—	—	—	1	1	—	1	—	—
—	1	—	—	1	1	—	1	—	—
107	406	148	61	1156	593	158	751	269	136

Hoppesepp, Höppesepp, Euppesepp, Ridala meetrikas *Höppe-seppa, Hoppeseppa, Höppeseppa*.⁶ Võimalik, et siin on tegemist Taeblast pärit asukatega. Ridalas oli kasutusel veel lisanimi *Sõloseppa, Sohloseppa*, mida saaks seostada sõlesepaga, ehetevalmistajaga. Vastavat lisanime kohtasime juba XVI sajandi lõpul Põltsamaal (*Sollosep*).⁷

⁶ ENSV RAKA, f. 1245, nim. 1, s. 75, l. 6, 12, 37, 113; f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 15, 34, 38.

⁷ ENSV RAKA, f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 6, 9, 16, 26, 28. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym XIII. Inflanty. Cześć I. Wydali J. Jakubowski i J. Kordzżkowski, Warszawa, 1915, s. 282.

Puutöömehi on allikates kirjas 157 (= 14% üldarvust) ja valdavalt olid nemadki adratalupojad (115 meest = 73%). Ulatusliku koduse puutööoskuse tõttu oli selle ametiala käsitöölise arv suhteliselt väike, eriti Lääne-Eestis. Puutööks leidis juba XVII sajandil mitme kitsama eriala meistermehi. Puusepp oli arvata-vasti eelkõige puunõude valmistaja ja ehitusmees. Vastava lisa-nimega adratalusid oli enam Läänemaal (Kullamaal 4, Pühale-pas 5, Käinas 2), Tartumaal (9) ja Harjumaal (6), kokku 42 kor-ral. Vastavat lisanime kandis vaid viis vabadikku (Kaiu, Kabala, Pahila, Maidla ja Aruküla mõis). XVII sajandi lõpu meetrika-raamatutes leidub lisanime *Puhsep* vaid juhtu. Püttsepp valmis-tas peamiselt kahepõhjalisi laudnõusid. Põhja-Eestis on teada vaid kolm vastava oskusega adratalupoega (Kloodi — *Petsep* ≈ *Putsep*, Keila Vanamõisa — *Tõnnesepp*, Kose Uuemõisa — *Tün-dersepp*). Viru-Jaagupi meetrikaraamatus on kirjas veel *Tõrre-seppa Jürgen*.⁸ Lõuna-Eestis oli püttsepa tööoskus enam koondun-dud külakäsitöölise kätte ja selle tõttu on neid ka ajalooallikates enam kirja pandud. Kuus adratalupoega on kohe püttsepaks nime-tatud (Kärstna, Tarvastu, Viljandi, Kuremaa, Alatskivi ja Vasula mõis); kuna üheksa meest kandis vastavat lisanime (Kõpu, Pärsti, Tähkvere, Keeni, Räpina (3), Vastseliina ja Koiola mõis). Vabadikena olid vastava kutsetööga seotud veel 12 meest (Pootsi, Pahuvvere, Olustvere, Tähkvere, Luunja, Rasina, Poka, Haaslava, Konguta, Kirepi, Nüpli ja Sangaste mõisas). Jõgeva mõisas adra-talus elav *Erich Tonnbindar* oli ilmselt soome päritolu vaba mees. Liivimaa kihelkondade meetrikaraamatutes on püttsepast andmeid küllalt sageli (Pärnu — *Pütsep*; Torma — *Püttsepp*; Sangaste — *Püttseppa*, *Pütseppa*, *Püdseppa*, *Büdseppa*, *Pütseppä*; Kihelkonna — *Püttiseppa*; Kaarma — *Püttiseppa*; Kärla — *Vad-disepa*, *Vattiseppa*, vaba *Bötticher Hindrich*).⁹ Püttsepad asu-sid nii suurtes kui ka väikestes mõisates. Küllap nende ameti-oskusi kasutasid nii talupojad kui ka mõisad. Põhja-Eestis võis kahepõhjaliste laudnõude valmistamisoskus olla küllalt üldine ja just selle tõttu vastava ala käsitöölisi peaaegu ei leidunudki. Nii kasutati Purtse mõisas vabadikke ka tünnide valmistamisel ja vitsutamisel, samuti kaanetamisel.¹⁰ A. Soom on avaldanud arva-mist, et püttsepatöö oskus oli maal küllalt piiratud ja mõisad on vajalikke tooteid selle tõttu ostnud.¹¹ Eks seegi osuta vastava

⁸ ENSV RAKA, f. 3114, nim. 2, s. 2, l. 148.

⁹ ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 1, l. 132, 188, 328; f. 1285, nim. 1, s. 1, l. 33, 58, 59, 90, 127, 161; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 22, 65, 77, 129, 467, 483; f. 3134, nim. 2, s. 1, l. 13, 17, 152, 180, 181, 184; f. 3132, nim. 2, s. 1, l. 94; f. 1291, nim. 1, s. 48, l. 4, 6, 7, 16, 25, 44.

¹⁰ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund, 1954, S. 272.

¹¹ Soom A. Die Zunfthandwerker in Reval im ziebzehnten Jahrhun-dert. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 15. Stockholm, 1971, S. 31.

ametioskuse leviku paikkondlikele erinevustele.

Ratassepp tegi rattaid ja vankreid ning sageli ilmselt ka rege-
sid. Osa talupoegade puutööoskus oli nii hea, et nad tulid vaja-
liku tööga ise toime ja võisid nii saada lisateenistustki. Esma-
joones lisanime alusel võime rattategemisega seostada 26 adra-
talupoega (Tartumaal 11, Harjumaal 5, Järvamaal 3, jne.) ja
seitse vabadikku (Kuimetsa, Kaiu, Lasila, Lihula, Taali (2) ja
Avinurme mõis). Vastavat lisanime kohtame ka meetrikaraama-
tutes (Harju-Jaani — *Ratasseppa*; Jüri — *Raddaseppa*, *Ratta-
seppa*, *Ratteseppa*; Kose — *Ratasseppa*; Viru-Nigula — *Ratta-
seppa*; Hanila — *Ratasseppa*; Suure-Jaani — *Ratasseppa*; Pilist-
vere — *Ratasseppa*; Põltsamaa — *Rattasep*, *Rattaseppa*, *Radda-
seppa*; Torma — *Ratta Seppa*).¹² Kuigi rattaid ja rege-
sid tehti üle maa, ei leia see ametioskus eriti kajastamist lisanimesed. Eks see
viita võimalikule kodusele käsitööoskusele antud ametialal.

Väiksemate puunõude valmistamine on vahel kaasa toonud
spetsiaalse lisanime. Puupangede tegemisele osutab lisanimi
Pangsepp, mis on tuntud Karksis, Helmes ja Nõos, lisaks vas-
tava lisanimega vabadik Äksis, kokku üheksa talupoega. Kan-
nude tegemisega võis olla seotud Pööravere mõisa vabadik *Kan-
nesepp Andres*, samuti Nabala ja Karjaküla 4 vastava lisanimega
adratalupoega. Kihelkonna ja Kärla meetrikas leidub lisanimi
Kanna Seppa, *Kannaseppa*, *Cannoseppa*.¹³ Võib-olla nendest
meestest saavadki alguse Saaremaa kannumeistrite ametiosku-
sed? Unipiha mõisas (Nõo) oli tuntud lisanimi *Liudsepp* (liud,
s.t. puukauss). Vastav lisanimi tuleb ette ka Põltsamaa kiriku-
raamatus (*Liuseppa*).¹⁴

Tisleritöö oli XVII sajandi lõpul maal veel üsna uudne ja selle
ala meistermehi tunneme esmajoones Põhja-Eesti mõisates. Kül-
lap sealtkaudu vastav kutseoskus esmalt levima hakkaski. Tisle-
reid oli adratalupoegade seas Lasila, Kunda, Põlula, Küti, Kurna,
Mäo, Tapa, Palivere, Vaikna, Tõstamaa, Põltsamaa, Rutikvere,
Paju ja Laimjala mõisas. Osa neist on otse tisleriteks nimetatud,
osal saame seda otsustada lisanime alusel (*Schnicker*, *Snicker*,
Sniker, *Nicker*). Lisaks neile 14 adratalupojale on kirjas veel
üheksa vabadikust tislerit (Kuimetsa, Kuusiku, Vohnja, Lasila,
Kasti, Vaimõisa, Kärsa, Erastvere ja Sääre mõis) ja kolm vaba
meest (Aseri, Koiola ja Jõgeva mõis). Tisleritööle osutavaid
lisanimesid leiame eeskätt Eestimaa kihelkondade meetrikaraa-

¹² ENSV RAKA, f. 1210, nim. 2, s. 1, l. 13; f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 19,
20, 21, 34, 35, 42, 62, 69; s. 2, l. 73, 74, 77, 78, 83, 89, 90; f. 1215, nim. 2,
s. 4, l. 83, 95, 106; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 20, 27, 32, 143; f. 1240, nim. 2,
s. 1, l. 517; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 39, 42, 86; f. 3144, nim. 2, s. 1,
l. 46, 58, 67; s. 2, l. 22, 25, 73, 224, 230, 239; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 76,
100, 114, 133; f. 1265, nim. 1, s. 1, l. 75.

¹³ ENSV RAKA, f. 3134, nim. 2, s. 1, l. 180; f. 1291, nim. 1, s. 48,
l. 5, 7, 20, 44.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 36, 126.

matutes (Jüri — *Schnicker, Nicker, Tischler*; Viru-Nigula — *Schnickar, Nicar, Tischlari*; Viru-Jaagupi — *Tischler*; Lääne-Nigula — *Nicker*; Kullamaa — *Schniker, Dischler, Nicker, Tischler*; Vändra — *Tischler*; Põltsamaa — *Schnikker*).¹⁵ Veelgi napimalt on andmeid treialite kohta. Vastava lisanimega olid kaks adratalupoega (Karjaküla ja Arula mõis) ja üks vabadik (Karksi mõis). Vabad treialid töötasid Tarvastu ja Kärkna mõisas. Meetrikaraamatute alusel võiks treimistööga olla seotud veel paar meest (Pajusi kõrtsmik *Treier Jürri*, Rutikvere mölder *Hans Vokk*, Suure-Jaani mees *Vokki Jürri*).¹⁶

Nahatöötlemisega võib seostada 117 meest (= 10% üldarvust) ja mõnevõrra enam on neid märgitud Lõuna-Eestis. Võrreldes sepa- ja puutöötajatega on siin küllalt suur vabade osatähtsus (35 meest = 30%). Nahatöös eristame nelja kitsamat eriala. Parkalite üle saame otsustada esijoonel lisanime alusel. Adratalupoegade seas olid 25 meest lisanimedega *Nachkur, Nakor, Nagsep, Nachsep*, lisaks veel 11 vabadikku. Rutikvere adratalupoega *Nackur Hinn'*ot ongi nimetatud mõisaparkaliks. Sama ametiülesandega on Kuuste adratalupoeg *Johan Kengsep*. Vastse-Antsla adratalus elav *Nircke Michel* on kirjast kui parkal. Ka mõned vabadikud on kohe nimetatud parkaliks (Kuusiku mõisas vabadik *Claus*, Navesti mõisas *Barcker Jaan*, Aimla mõisas *Barcker Peter*; Haaslava mõisas *Karfwa Jörri* on mõisaparkal; Vana-Antsla *Gärffwaren Paul*). Kolme vaba parkali ametioskusi kasutasid Viljandi, Laiuse ja Vastse-Antsla mõisad. Meetrikaraamatutes on parkalitest andmeid vähe ja väga juhuti on mõnda meest kohe parkaliks nimetatud (Kose — *Barker Mart*; Hanila — *Nachkur*; Halliste — *Nachseppa*; Suure-Jaani — *Nahhaparkja, Barker*; Pilistvere — *Nakor, Nachkor, Nahkor*; Põltsamaa — *Nahkor*).¹⁷

Kõige tuntumaks nahatöömeheks maal oli kingsepp, kes peale kutsetöö parkis ka nahku. 20 adratalupoega on kandnud vastavat lisanime ja valdavalt asuvad nad Liivimaa osa mõisates. Mõnes mõisas on kohe mitu kingsepatalu kõrvuti (Pajusi — 4 *Kinksepe talu*, Elistvere — 2 *Kingzep talu*, Ropka — 3 *Kengsep talu*, Tammistu — 2 *Kängzep talu*, Muhu Suuremõisa — 3 *Kingsepp talu*). Valdav enamus nendest taludest jäid XVIII sajandil tühjaks. 17 vabadikku kannavad harilikult lisanime *Skomakaren, Schuster*.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 83, 94, 99; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 12, 33, 143; f. 3114, nim. 2, s. 2, l. 147; f. 1245, nim. 2, s. 1, l. 29, 34, 36, 119; f. 1243, nim. 2, s. 1, l. 63, 70, 197, 206, 220, 247; f. 1284, nim. 2, s. 1, l. 25, 50, 59, 80; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 30, 94.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 44, 54, 110; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 69.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 279; f. 1240, nim. 2, s. 1, l. 497; f. 1275, nim. 2, s. 1, l. 84; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 94, 100, 213; f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 18, 21, 38, 52, 63; f. 1168, nim. 2, s. 2, l. 115.

Kingseppade seas oli kõige suurem vabade osatähtsus (29 meest = 44%). Vabad kingsepad asusid üle maa üsna hajutatult (Kolga, Ravila, Sikeldi, Ruila, Vätku, Toolse, Varangu, Toila, Küti, Roosna-Alliku, Liigvalla, Suure-Lähtru, Kasti, Vana-Vigala, Virtsu, Saastna (3 Tallinna meest), Hiisaare, Kaelase, Helme; Tarvastu, Päri, Toikvere, Jõgeva, Luua, Alatskivi, Rõngu, Viitina ja Lümandu mõis). Kirikukirjades esineb küllalt sageli nii kingsepaks nimetatuid kui ka vastava lisanime kandjaid. Kõik see näitab, et kingsepp oli üle maa hästituntud külakäsitöoline ja tema kutseoskusi vajati.

Sadulsepp oli maal vähetuntud meistermees, kelle ametiülesandeks oli esijoonel veorakendite valmistamine. Kaks adratalupoega kannavad vastavat lisanime (Kiiu — *Saddulsep*, Võle — *Sattel Sep*). Kaks vabadikku on kohe sadulsepaks nimetatud (Audru ja Vändra mõis). Selle ameti peal oli veel kolm vaba meest (Virtsu, Sangaste ja Kasaritsa mõis). Meetrikaraamatutes on selle ala käsitöölisi vähe kirjas (Harju-Jaani — *Sadelzepp*; Jüri — *Sattler Rein*, *Saddulseppa*, *Sattler Mart*; Põltsamaa — *Saddulseppa*, *Sattulseppa*).¹⁸

Veelgi vähem on teateid kasuksepast. Adratalupojad olid selles ametis Pollis ja Alatskivil, vabadikud Surjus ja Mehikoormas. Kirikukirjades leidub vastavat lisanime väga harva (Pärnu — *Kassokoseppa*; Püha — *Kassoka Seppa*).¹⁹

Küllalt arvuka maakäsitöölise rühma moodustavad kangrud (212 meest = 18% üldarvust), kelle ametioskusi kasutas üksnes mõis. Talurahvas kodus ju oma riide ise kodus. Ligi pooled (90 meest = 42%) elasid adratalus, eriti iseloomulik oli see Lõuna-Eesti mõisatele. Väiketalus elas mõisakangur või vähemalt endine mõisakäsitöoline. Vakuraamatutes on tehtud sageli märkus, et adratalupojast *Kangro*, *Weberi* või *Wäfware* lisanimega mees koob mõisale, elab mõisamaal, on mõisakangur maa eest. Osa mõisakangruid (63 meest = 30%) elas vabadikukohal ja tegi mõisale kutsetööd maa eest. Vabade hulgas oli kangruid küllalt palju (59 meest = 28%) ja nad olidki kõige arvukam vabade meistermeeste rühm (= 43% üldarvust). Tavaliselt elas mõisas ikka üks vaba kangur. Vaid Toolse mõis oli töökohaks viiele vabale kangrule. Meetrikaraamatutes on kangrud sageli mainitud küll ametinimega *Weber* või lisanimega *Kangor*. Vaid Hanila, Mikhli ja Vändra kirikukirjades on märgitud üksnes ametinimetus *Weber*. Viimane oli üldse levinum Põhja-Eestis ja ilmselt märgistati nii mõisakangruid. Lõuna-Eestis kohtame enam lisanime *Kangor*.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 1210, nim. 2, s. 1, l. 8; f. 1213, nim. 2, s. 2, l. 81, 103, 106; f. 1168, nim. 2, s. 2, l. 101, s. 3, l. 93, 96, 108.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 1279, nim. 2, s. 1, l. 130, 133, 190, 200; f. 3136, nim. 2, s. 7, l. 4.

Rätsepa tööülesandeks oli esijoones ülerõivaste valmistamine ja neid kutseoskusi kasutas nii mõisarahvas kui ka külaharvas. Vastava kutsetööga oli seotud 98 meest (= 9% üldarvust). Adrataludes asuvast 51 rätsepast paiknes enamus (34) Põhja-Eestis. See on ka ootuspärane. Oli ju Eestimaa kubermangu mõisates tava, et mõisateenistuses olevad talupojad said mõisa käest tasuta riietusesemeid. Selle tõttu oli mõis huvitatud oma rätsepa olemasolust. Harju-, Viru- ja Järvamaal leidis küllalt sageli Rätsepa-nimelisi talusid, küllap need olidki mõisarätsepate eluase-
med. Lõuna-Eestis oli Rätsepa-nimelisi talusid vaid üksikuid (Pärnu- ja Saaremaal mitte ühtegi, Võrumaal 1, Tartumaal 3, Viljandimaal 8). Tavaliseks külarätsepaks oli vabadik, kes tööd tehes liikus talust tallu ja külast külla. Tema alaliseks elupaigaks oli mõni talupere või saun. Kuna rätsepal oma iseseisev majapidamine puudus, siis selle tõttu pole neid ka vakuraamatus kirja pandud. Vaid osal külarätsepatest oli oma majapidamine ja siis on nad vabadikena vakuraamatus ka fikseeritud. Selliseid mehi on teada 34 ja vaid vähestes kihelkondades on märkimist leidnud mitu vabadikust rätsepat (Juurus ainsana 3 meest). Vabad rätsepad olid mõisarahva teenistuses ja küllap nende kaudu mõni moeasi maal levima hakkas. 13 vaba rätsepat elas üsna hajutatult (Peningi, Ruila, Toolse, Koluvere, Kloostri, Hiie-
saare, Helme, Tarvastu, Vana-Tänassilma, Põltsamaa, Luua, Kastre, Muhu Suuremõisa). Kirikukirjades esineb *Rätsep* lisanimena küllalt sageli, oodatust vähem leidub aga otse rätsepaks nimetatud mehi ja seda eelkõige Liivimaa alal.

Ehitustööga on maakäsitöölised vähe tegelenud (26 meest = 2%). Puuehitustega said talupojad ise hakkama, kuna mõisa ja kiriku kivihooned tehti põhiliselt linnakäsitööliste poolt või vähemalt linnameistri juhtimisel. Ehitusalal saab eraldada kuut kitsamat eriala. Pottseppa kohtame allikates väga harva. Taageperas tunti adratalupoja lisanime *Save Sep*, Aseris vabadikku *Pottmakaren*. Ka meetrikaraamatutes tuleb see ametimees vaid juhuti ette (Põltsamaa — *Pottiseppa*, *Potseppa*; Rõuge — *Potseppo*; Kärla — *Pottiseppa*).²⁰ Tellisepõletajana on märgitud vabadikud Pootsi ja Luunja mõisas. *Kiviseppa* nimi oli Kabala ja Põltsamaa adratalupoegadel. Meetrikaraamatus on Kabala mees kirjas *Kivviseppa* nime all, Rõuge meetrikas aga esineb *Kivvizzaggi*.²¹ Määrseppi on vakuraamatutes märgitud 12 korral. Adratalupoegi on nende seas viis (Jõhvi, Põltsamaa, Luke, Maasi ja Nurme mõis), vabadikke vaid kaks (Kabala ja Puurmani mõis). Ka viis vaba meest olid selle ameti peal (Hummulis, Kuremaal 3 Tallinna linnamäärseppa ja Krüüdneris). Meetrikaraa-

²⁰ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 25, 29, 34, s. 2, l. 57; f. 1268, nim. 3, s. 1, l. 107; f. 1291, nim. 1, s. 48, l. 3, 4, 12, 21, 28, 43.

²¹ ENSV RAKA, f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 19, 66, f. 1268, nim. 3, s. 1, l. 84.

matute alusel olid aga mürsepad maal küll laiemalt tuntud (Jüri — *Mürriseppe, Mührsepp*; Kose — *Maurer Jürri*; Lääne-Nigula — *Müriseppe*; Ridala — *Müriseppe*; Karuse — *Mührseppa, Mühriseppe*; Pilistvere — *Müriseppe, Mürriseppe*; Põltsamaa — *Maurer Michel, Mürseppa, Mürseppa, Müriseppe, Muerseppa*).²²

Ehituspuseppi leidub vakuraamatus vaid üksikuid. Võimalik, et seda ametit on pidanud Jõgeva kaheksandikadrik *Paul Timmerman* ja viis vabadikku (Kirna, Kurista, Saare, Sangaste ja Sõmerpalu mõis). Vohnja adratalus elav *Zimmermann Clement* oli ilmselt vaba mees. Meetrikaraamatus esines lisanimi *Zimmermann* vaid kuues kihelkonnas (Kose — *Zimmermann Jahn, Timmerman Lihhu Jörg*; Viru-Nigula — *Zimmermann Marti*; Suure-Jaani — *Zimmermann Ott*; Pilistvere — *Zimmermann Rein*; Põltsamaa — *Zimmermans Weib Madle*; Sangaste — *Timbahoffs Zimmermann*).²³ Ehitusmeistrist on meil vaid kaks teadet. Helme lossilt sai vakuraamatu alusel väikese talu ehitusmeister Olaf, kuna Kärla pastoraat kasutas ehitusmeister *Leppiko Thomas*'e ametioskusi.²⁴

Ajalooallikates leidub veel mitmeid käsitööalasid, mida on raske liita meile juba tuntud kutsealarühmadega. Vaatleme neid selle tõttu eraldi. Kübarsepp tegi ilmselt meeste kaapkübaraid. Vastava lisanimega adratalupoegi oli Lellapere, Tarvastu, Tarakvere, Luunja, Kurista (3) ja Erastvere mõisas. Luunjas ja Koiküläs olid kirjas kohe ilmselt vabadikust kübarsepad (*Huttmacher, hattmakare*). Kirikuraamatus on vastavat lisanime leida mitmes Lõuna-Eesti kihelkonnas (Suure-Jaani — *Kübbarseppa*; Pilistvere — *Kübbarseppa*; Põltsamaa — *Huttmacher Tõnnis, Kibbarsepp*; Sangaste — *Küppraseppa, Kübbarseppä*; Rõuge — *Küberseppo*).²⁵ Villavakkumisega olid seotud Tarvastu adratalupoeg *Willawackie Matz* ja Kavilda adratalupoeg *Willawackja Andres*. Sõelavalmistamisega võis tegeleda Maidla (Kambja) adratalupoeg *Segelseps Henno*, samuti Sangastes lisanime *Segglaseppä* kandjad.²⁶ Kangasugade meisterdamisele osutab Orgmetsa veerandadriku lisanimi *Soaseppe*. Seda lisanime kohtame ka Põltsamaa kirikuraamatus (*Soaseppa Jako, Soäseppa Jürri*).²⁷

²² ENSV RAKA, f. 1213, nim. 2, s. 1, l. 17, 71; f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 281; f. 1285, nim. 2, s. 1, l. 65; f. 1249, nim. 2, s. 1, l. 9, 14, 36, 40, 246; f. 1241, nim. 2, s. 1, l. 265, 395; f. 3144, nim. 2, s. 2, l. 14, 16, 50, 61, 127; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 113, 135, s. 3, l. 11, 13, 20, 28, 48.

²³ ENSV RAKA, f. 1215, nim. 2, s. 4, l. 16, 46, 92; f. 1231, nim. 2, s. 2, l. 74; f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 220; f. 3144, nim. 2, s. 1, l. 10, 12; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 40; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 665.

²⁴ ENSV RAKA, f. 1291, nim. 1, s. 37, l. 9.

²⁵ ENSV RAKA, f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 68, f. 3144, nim. 2, s. 2, l. 73, 217; f. 1168, nim. 2, s. 1, l. 41, s. 2, l. 8; f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 53, 489; f. 1269, nim. 3, s. 1, l. 117.

²⁶ ENSV RAKA, f. 1298, nim. 2, s. 1, l. 20, 89, 487.

Välgita mõisas oli *Töllesepe* väiketalu, Suure-Jaani kirikukirjades leiame *Tellaseppa Petri* — võimalik, et need mehed tegelesid mõisasakste sõidukite korrashoiuga.²⁷

XVII sajandi lõpu ajalooallikates on andmeid esmajoones maa-käsitööliste levikust ja ametialadest. Selle juures tavaliselt aga ei selgu, mida konkreetselt tegi ühe või teise kutseala käsitööline ja kes oli tema töö tellija. Siin võis arvesse tulla nii küla kui ka mõis. Külakäsitööliste tööde ring sõltus suuresti talupoegade kodusest käsitööoskusest. Püüdis ju feodaalse naturaalmajanduse tingimustes iga talupere teha võimalikult palju vajalikke tööriistu ja tarbeesemeid oma pere jõududega. Sellele faktile on tähelepanu juhtinud juba F. Engels: /Talupere/ ... ketrab, värvib, koob lina ja villa, pargib nahku, ehitab ja parandab puuhooneid, valmistab tööriistu ja majapidamistarbeid, teeb tihtipeale tislери- ja sepatöid, ... »²⁸ Teatud käsitööoskus eeldab ka vastavate tööriistade olemasolu. Kahjuks ei ole nende kohta otseseid teateid läbivaadatud ajalooallikates. A. Soomi andmeil olid mõnel talupojal olemas lihtsamad sepa- ja tislериtööriistad (haamrid, pihid, puurid, saed, hõõvliid, uurdenoad jt.)³⁰ Talupojad ostsid Tallinnast rauda adraterade ja hobuseraudade valmistamiseks. Ka see viitab koduse sepatöö võimalusele.³¹ Talupoja puutööoskuse ulatusest ei ole meil usaldusväärset ülevaadet. Kindlasti tuldi toime ummiknõude tegemisega, samuti näis Põhja- ja Lääne-Eestis enam levinud olevat suurte laudnõude kodune valmistamine. Nimelt nendelt aladelt on vähem andmeid püttseppadest. Ilmselt polnud nende järele siis ka enam otsest vajadust: vajalike laudnõude valmistamisega tuldi osalt toime juba koduse käsitööoskusega. Vaevalt aga spetsiaalsemate töödega iga talupoeg hakkama sai. Ega muidu poleks külas leidnud tööd ratta- ja reevalmistajad, pütt- ja kannusepad. Talupoja kodukootud riide kvaliteedi parandamisele aitasid kindlasti kaasa linnast ostetud linaharjad ja villakraasid.³² Mõisate vahendusel hakkas ka talurahva hulgas kasutusele tulema vokk. Nii näiteks õpetati Lihula ja Matsalu mõisas talutüdrukuid villu kraasima ja vokiga ketrama.³³ Vokkide ulatuslikum kasutuselevõtt andis tööd maale asunud treialitele. XVIII sajandi algul oli vokk Eestimaal juba küllalt tuntud ja selle tõttu fikseeriti põhjaeesti kirjakeeles voki üksikosade nimetused.³⁴ Eestis oli XVII sajandi lõpul juba küllalt levinud ka var-

²⁷ ENSV RAKA, f. 1168, nim. 2, s. 3, l. 10, 12.

²⁸ ENSV RAKA, f. 1287, nim. 3, s. 1, l. 41.

²⁹ Engels F. Lisad «Kapitali» III köitele. — Marx K. Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika. Tallinn, 1962, 3. kd., lk. 817.

³⁰ Soom A. Der Handel Revels im siebzehnten Jahrhundert. — Marburger Ostforschungen. Wiesbaden, 1969, 29, S. 158.

³¹ Samas, lk. 154—155, 157.

³² Samas, lk. 158.

³³ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, S. 270.

³⁴ Viires A. Eesti rahvapärane puutööndus: Ajalooline ülevaade. Tallinn, 1960, lk. 184.

rastel kudumine. Läänemaa mõisatest viidi kootud sukki Rootsigi.³⁵ O. Liiv on esile tõstnud eesti talunaiste kodust värvimis-
oskust.³⁶

Lisaks kodusele käsitöökusele vajas talupoeg veel külakäsi-
töölise abi. Kõige tüüpilisemateks külameistriteks olid sepp ja
rätsep, juba juhuslikumalt leidis külas tööd puusepp, parkal ja
kingsepp, hoopis harva ülejäänud kutsealade esindajad. Külas
elavad kangrud olid kindlasti seotud vaid mõisaga. Külakäsitöölisele
maksti töötasu ikka natuuras. Olemasolevate allikate alusel ei
selgu, kuivõrd talupoeg kasutas maal töötava vaba mehe või
linnakäsitöölise ametioskusi. On arvatud, et talupoeg käis nahku
parkimas ka linnaparkali juures.³⁷ Linnas tegi talupoeg veel talle
vajalikud ostud. A. Soom on toonud huvitavaid andmeid talupoja
ostudest Tallinnas. Peale meie poolt juba mainitud raua ja töö-
riistade ostis talupoeg linnast veel lambaraudu ja kääre, punast
ja valget nahka, mütse, meeste kaapkübaraid, nahkvöösid ja -kin-
daid. Ostukaupade hulgas oli ka mõni küünar peent linast riiet.
Seda kasutati nii põlledes kui ka käiste valmistamiseks. Linnast
toodi käiste ja arvatahvasti ka naiste peakatete tikkimiseks vajalik
tikkimissiid koos siidpaeltega. Ka talupoja ehted (klaaspärlid,
litrid, krõllid, rõhud, sõrmused, preesid, sõled, paatrid) olid sageli
ostetud linnast.³⁸ Nii hakkasid Põhja- ja Lääne-Eestile iseloomu-
likud rahvarõivaelemendid välja kujunema juba hiljemalt XVII
sajandi lõpul.

Mõisate tootmistegevus baseerus täielikult talurahva feodaal-
sel ekspluateerimisel. See oli kehtiv ka käsitöövajaduse kohta.
Mõisale vajalike tööriistade ja tarbevara soetamisel kasutati või-
malikult ulatuslikult pärisoriste talupoegade käsitöökusi. Siin
leidsid rakendamist nii talupoegade kodune käsitöökus kui ka
külakäsitöölise ametioskused. Mõisa- ja külakäsitöölisi oli sel
perioodil veel raske teineteisest eraldada. Pääaegu tundmatud
olid mõisas elavad ja mõisa leival olevad pärisorised mõisakäsi-
töölised. Mõisale vajaliku käsitöö tegi harilikult väiketalus elav
adratalupoeg või vabadik. Nende hulgast on allikates kõige enam
andmeid mõisasepast ja mõisakangrust. Kui mõisasepp võis ära
teha ka küla sepatöö, siis mõisakangur kodus ainult mõisale.
Kuna talupojad tegid mõisale käsitööd feodaalsete koormiste raames,
siis vastava töö ulatus või maht pole vakuraamatutes kirja
pandud. Erandiks olid siin vaid kangrud. Mõisalt saadud maa
eest tuli aastas kududa harilikult 200—400 küünart linast riiet.

Peale pärisoriste maakäsitöölise kasutas mõis veel vabade

³⁵ Soom A. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, S. 270—271.

³⁶ Liiv O. Rootsi aja majandusajalugu. — In: Eesti majandusajalugu. Tartu, 1937, 1, lk. 255.

³⁷ Samas.

³⁸ Soom A. Der Handel Revels im siebzehnten Jahrhundert, S. 158; Soom A. Zur Problematik des baltischen Binnenmarktes im 17. Jahrhundert. — Svio-Estonica. 19. Stockholm, 1969, S. 37, 83.

käsitöölise ametioskusi ja seda esmajoones tarbevara valmistamisel ning ehitustöödel. Ühelt poolt tellis mõis tööd linna tsunftikäsitööliselt. Kutsetöö tehti harilikult tellija mõisas. Linnameister sai töö eest rahapalga, lisaks oli tööandja poolt tasuta korter ja ülalpidamine. Näiteks olid Saastna mõisas igal aastal neli nädalat tööl kingseppmeister koos kahe selliga. Kuremaa mõisas tegid ehitustööd kolm Tallinna tsunftikäsitöölisi.³⁹ Peale tellimustöö täitmist viidi käsitöölised tööandja küüdiga tagasi linna. Selliste linnakäsitöölise kontakt talurahvaga oli kindlasti küllalt juhuslik. Pole ka andmeid, et linnakäsitöölised oleksid välja õpetanud mõne pärisorise maakäsitöölise. Linnakäsitöölisi rakendati peamiselt suuremates mõisates. Viimaseid oli arvukamalt Liivimaa kubermangus. Teiselt poolt kasutas mõis maal elavate peamiselt soome, saksa ja rootsi päritoluga käsitöölise oskusi. Need vabad maakäsitöölised olid oma erialase väljaõppe saanud harilikult mõne linnameistri käe all. Asudes elama maale, nende kontakt linna tsunftikäsitööga sageli katkes. Linnade tsunftide katsed endale allutada ka maakäsitöölisi ei andnud XVII sajandi lõpul mingeid tulemusi.⁴⁰ Üürinud endale mõnest mõisast peavarju, tegi käsitööline tellimustööd peamiselt ümbruskonna mõisatele ja pastoraatidele. Kuna tellimustööde maht oli küllalt piiratud, siis pidas käsitööline vahel ka mõnda lisaametit (kõrtsmik, mölder, köster). Just need alaliselt maal elavad vabad käsitöölised olid küllalt tihedas suhtlemises talurahvaga. Sel viisil võttis küllakäsitöö omaks seni ainult linnakäsitööle iseloomulikke kutseoskusi ja vastavat erialalist terminoloogiat. Mittekohaliku päritoluga vabu inimesi on ajalooallikates arvukamalt märgitud ikka Eestimaa kubermangu mõisates. Selle asjaolu tõttu on linnakultuur rohkem mõjunud talurahva traditsioonilisele olmekultuurile Põhja- ja Lääne-Eestis.

XVII sajandi lõpul hakkas välja kujunema hilisfeodalismiaegsele Eestile iseloomulik maakäsitöö struktuur.⁴¹ Talupoja koduse käsitööoskusega ja küllakäsitöölise abil valmistati peaaegu kõik põllumajandusliku tootmisega seotud tööriistad ning kodune tarbevara. Esmajoones Tallinna vahendusel hakkas talupoegade hulgas levima ka mitmeid linnamoele iseloomulikke rõivastus- ja ehteasju. See aitas kaasa uute paikkondlike erijoonte kujunemisele Eesti- ja Liivimaa talurahva traditsioonilises olmekultuuris. Maakäsitöö oli üldiselt veel terviklik ja rahuldus võrdsel viisil nii küla kui ka mõisa vajadusi. Erandiks olid siin vaid kutselised

³⁹ Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert, S. 29, 33.

⁴⁰ Vt. lähemalt: Soom A. Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert, S. 132—136.

⁴¹ Vt. Linnus J. Hilisfeodalismiperioodi maakäsitöölise uurimise probleeme. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 24. Ühiskonnateadused, 1975, nr. 3, lk. 237—246.

kangrud, kes esimeste maakäsitöolistena tegid tööd vaid mõisatele. Mõisate argipäevased tarbevajadused olid sel ajal veel küllalt tagasihoidlikud. Mõisasakste eluolu ei paistnud veel silma sellise uhkeldava küllusega, nagu on täheldatud XVIII sajandi lõpul. Mõisate härrastemajad olid harilikult ühekorruselised palkehitised. Vajaliku mööbli valmistamisega tuli toime ka maatisler. Mõisapere kandis argipäeval maakangru kootud riidest rõivaid. Piduliku rõiva ja jalatsi valmistas aga juba linna tsunftimeister või vaba maakäsitöoline.⁴² Eks nii saadud uudsed moeasjad olid osalt eeskujuks ka mõisaperes töötavatele talupoegadele. Oli ju eriti Eestimaa mõisates jõus veel tava anda mõisa teenijarahvale mõisa poolt valmistatud rõivad ja jalatsid. Liivimaa mõisates anti mõisapere liikmetele harilikult vaid rõivaste ja jalatsite tegemiseks vajalik tooraine (riie, nahk). Maakäsitöö edasine areng XVIII sajandil läks ikka suurema diferentseerituse suunas. Koduse käsitööoskuse ja külakäsitöolise kõrval kasvas pidevalt mõisakäsitöolist ja vabade maakäsitöolist osatähtsus.⁴³ Kõik see aitas kaasa maakäsitöö tehnilise taseme tõusule ja internatsionaalse linnakäsitöö oskuste ning iluarusaamade levikule ka pärisoriste eestlaste hulgas.

СЕЛЬСКИЕ РЕМЕСЛЕННИКИ В ЭСТОНИИ В КОНЦЕ XVII В.

Ю. Линнус

Резюме

В материалах по проводившемуся в конце XVII в. межеванию помещичьих земель, а также в ревизии гаков в числе прочих отмечены и ремесленники. В исторических источниках ремесленники либо зафиксированы как мастера по соответствующей профессии (напр., кузнец Яан, ткач Юхан и т. д.), либо записано только прозвище (Серра — кузнец, Кангор — ткач, Schniker — столяр и т. д.). Таким образом имеются данные о 1156 ремесленниках, из которых 751 человек (65%) были гаковыми крестьянами, 269 (23%) — бобылями и 136 (12%) — вольными людьми.

⁴² Ränk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. — Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi L. Uppsala, 1971, S. 83—129; Soom A. Der Landhandwerker in Estland im 17. Jahrhundert, S. 198; Soom A. Zur Problematik des baltischen Binnenmarktes im 17. Jahrhundert, S. 61—62.

⁴³ Linnus J. Maakäsitöolised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn, 1975; Linnus J. Vabade maakäsitöolist etniline päritolu Eestis XVIII sajandil. — Sotsiaal-majandusliku arengu probleemid XVII—XX sajandil. Uurimusi Läänemere- ja Balti riikide ajaloost, III. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 1979, vihik 454, lk. 34—68.

По профессиональному составу среди сельских ремесленников больше всего было кузнецов (46%), гораздо меньше — ткачей (18%), людей, связанных с деревообделочными работами (14%) и с обработкой кожи (10%), портных (9%) и совсем мало — ремесленников, связанных со строительными работами, а также представителей прочих профессий (1—2%).

Исконным сельским ремеслом (работой кузнеца, плотника и портного) занимались преимущественно гаковые крестьяне и бобыли (87—97% от общего числа сельских ремесленников). Вольные же ремесленники финского, немецкого и шведского происхождения занимались больше ткачеством и обработкой кожи, а также выполняли строительные работы (27—30% от общего числа сельских ремесленников).

Крестьянские семьи изготовляли рабочие инструменты и утварь своими силами или пользовались услугами ремесленников своего села. На мызах находили себе работу вольные сельские и городские цеховые ремесленники. Крепостных ремесленников, живущих на мызе, в те времена еще не существовало. Из всех сельских ремесленников только на мызу работали ткачи — как крепостные, так и вольные.

Повышение технического уровня сельского ремесла происходило в первую очередь благодаря постоянно жившим в деревне вольным ремесленникам с хорошей профессиональной выучкой, имевшим тесные и постоянные контакты с местными крепостными крестьянами. Это способствовало распространению среди сельского населения передовых навыков интернационального городского ремесла, а также профессиональной терминологии и эстетических представлений.

DIE LANDHANDWERKER IN ESTLAND IM AUSGEHENDEN 17. JH.

J. Linnus

Zusammenfassung

In den Materialien des im ausgehenden 17. Jahrhundert durchgeführten Landmessens der Gutsbesitze sowie der Hakenrevison sind unter anderen auch Handwerker erfasst worden. Diese historischen Unterlagen nennen die Handwerker entweder direkt nach ihrem handwerklichen Schaffen als Meister des entsprechenden Erwerbszweiges (Schmid; gerbt für den Gutsbesitzer...) oder der Handwerker trägt dort den entsprechenden Zunamen (Schmied, Weber, Schniker). Insgesamt wurden durch diese Unterlagen 1156 Handwerker erfasst, von denen 751 (65%) Hakenbauern, 269 (23%) Kätner und 136 (12%) freie Leute

gewesen sind. Unter ihnen waren Schmiede die zahlreichsten (insgesamt 46%), häufigkeitshalber folgten die Weber (18%), Tischler und Holzverarbeiter (14%), Gerber (10%) und Schneider (9%). Sehr gering ist die Zahl der Bauleute und der Vertreter anderer Erwerbszweige gewesen (1 bis 2%). Die altherkömmlichen Gewerbszweige des ländlichen Handwerkes lagen in den Händen der zu den Hakenbauern und Kättern zählenden Dorfhandwerker, wie Schmiede, Tischler und Schneider (das zu 87—97%). Vor allem finnischer, schwedischer und deutscher Abstammung waren aber die freien Handwerker, die in der Mehrzahl das Gewerbe der Weber, Gerber und des Bauhandwerks betrieben (27 bis 30%). Der Bauer fertigte sich die nötigen Arbeitsgeräte und Gebrauchsgegenstände eigenhändig oder mit den Kräften des Gesindes an oder benutzte die Fertigkeiten der Dorfhandwerker. Bei den Gutsbesitzern fanden zusätzlich Arbeit auch die freien Landhandwerker und darüber hinaus auch die städtischen Zunfthandwerker. Auf den Gütern untergebrachte leibeigene Handwerker kannte man damals noch nicht, nur die leibeigenen oder freien Weber waren die einzigen Dorfhandwerker, die ausschliesslich für den Gutsbesitzer arbeiteten. Das technische Niveau des Dorfhandwerkes erhöhte sich vor allem dank des Einflusses der auf dem Lande wohnenden gutausgebildeten freien Handwerker, die einen dichteren Umgang mit den leibeigenen Bauern unterhielten. Dieser Umstand wirkte sich günstig auf die stete Ausbreitung der Fertigkeiten, Terminologie und Kriterien der schönen Gestaltung von Gegenständen des internationalen städtischen Handwerkes unter der Landbevölkerung aus.

SISUKORD

H. Ligi. Lõuna-Eesti demograafilisest arengust aastail 1711—1780	3
X. Лиги. Демографическое развитие в Южной Эстонии в 1711—1780 гг. (Резюме)	25
H. Ligi. Über die demographische Entwicklung in Südestland von 1711 bis 1780 (Zusammenfassung)	26
H. Ligi. Lõuna-Eesti demograafilisest arengust aastail 1780—1819	28
X. Лиги. Демографическое развитие в Южной Эстонии в 1780—1819 гг. (Резюме)	46
H. Ligi. Über die demographische Entwicklung in Südestland von 1780 bis 1819 (Zusammenfassung)	47
Ю. Лийтоя. Заселение прихода Каркси от 17 до начала 19 вв.	48
Ü. Liitoja. Die Besiedlung des Kirchspiels Karksi von 17. bis 19. Jh. (Zusammenfassung)	59
A. Must. Hingeloendid asustusajaloolises uurimistöös	60
A. Муст. К вопросу о достоверности ревизских сказок при изучении истории заселения (Резюме)	71
A. Must. Listen der Seelenrevisionen der Untersuchungen der Siedlungsgeschichte (Zusammenfassung)	72
T. Rosenberg. Mõisateenijate kihi koosseis Lõuna-Eestis XIX sajandi esimese veerandi lõpul	73
T. Розенберг. Состав дворовых людей в имениях Южной Эстонии в конце первой четверти XIX в. (Резюме)	90
T. Rosenberg. Der Bestand der Hofleute in den Südestländischen Gütern am Ende des ersten Viertels des 19. Jh. (Zusammenfassung)	91
J. Linnus. Maakäsitöölised Eestis XVII sajandi lõpul	92
Ю. Линнус. Сельские ремесленники в Эстонии в конце XVII в. (Резюме)	107
J. Linnus. Die Landhandwerker in Estland im ausgehenden 17. Jh. (Zusammenfassung)	108

Ученые записки Тартуского государственного университета.

Выпуск № 784.

Эстонское крестьянство в XVII—XIX вв.

Исследования по истории стран Балтики. V

На эстонском и русском языках.

Резюме на русском и немецком языках.

Тартуский государственный университет.

ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Юликооли, 18.

Vastutav toimetaja O. Klaassen.

MB-05999.

Korrektorid L. Jago, L. Onoprijenko, M. Rebane. Laduda antud 16. IV 1985.

Trükkida antud 24. VIII 1987. MB-05999. Formaati 60×90/16. Trükipaber nr.

1. Kiri: Literaturnaja. Kõrgtrükk. Arvestuspoognaid 7,07. Trükipoognaid 7,0+

1 kleebis, Trükiarv 400. Tell. nr. 1626. Hind rbl. 1.40. H. Heidemanni nim.

Trükikoda, ENSV, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19.